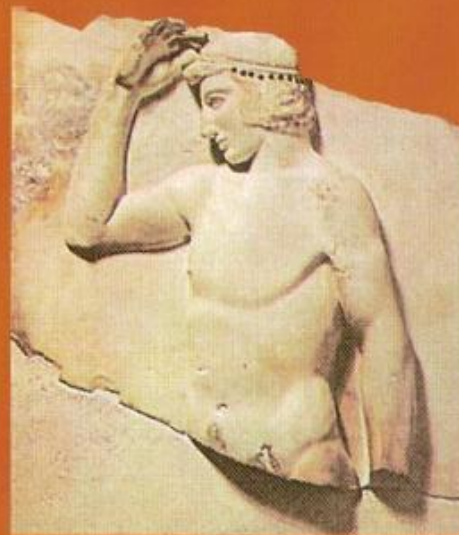

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

**Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
(ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ)**

Τόμος 4ος

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Από τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολής
έως την εποχή του Ιουστινιανού

Τόμος 4ος

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**
Ομάδα Εργασίας Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σκούταρη Σπυριδούλα

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ:

Άγαλμα του Ραμσή Β΄ και ανδριάντας του Αυγούστου
(αριστερά).

Αναθηματικό ανάγλυφο αυτοστεφανούμενου εφήβου
από το ιερό της Αθηνάς στο Σούνιο (κέντρο).

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

ΑΝΤΩΝΗ ΜΑΣΤΡΑΠΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Από τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολής
έως την εποχή του Ιουστινιανού

Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
(ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ)

Τόμος 4ος

Συγγραφέας

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΑΣΤΡΑΠΑΣ, δ.φ., εκπαιδευτικός Δ. Ε.

Επιτροπή αξιολόγησης

ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝ., καθηγήτῆς του Παν/μιου Αθηνών

ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ ΑΙΚΑΤ., δ.φ., εκπαιδευτικός Δ.Ε.

ΠΕΡΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝ., μ.δ., εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Υπεύθυνος για το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο:

ΙΩΣΗΦ ΠΕΡΑΚΗΣ, δ.φ., Πάρεδρος του Π.Ι.

Φιλολογική επιμέλεια

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΑΚΚΑ, μ. ιστορίας, εκπαιδευτικός Δ.Ε.

2.2 Η οικονομική κρίση

Τον 3ο αι. μ.Χ. εκδηλώνεται μεγάλη οικονομική κρίση που επιτείνεται ακόμα περισσότερο από την πολιτική αστάθεια.

Η οικονομική κρίση οφείλεται πρωτίστως στις εξεγέρσεις και τις επιδρομές που εκείνη την εποχή ταράζουν τις επαρχίες και σταματούν το εμπόριο και τη βιοτεχνική παραγωγή. Η μόνη διέξοδος για την αντιμετώπιση της δεινής οικονομικής κατάστασης, στην οποία βρίσκονταν οι άνθρωποι των πόλεων, ήταν η επιστροφή στην ύπαιθρο και η καλλιέργεια της γης. Η γη, ωστόσο, ήταν στα χέρια λίγων ιδιοκτητών. Η ύπαιθρος είχε μοιραστεί σε μεγάλες γαιοκτησίες (latifundia) που ανήκαν σε λίγους. Αυτοί τις διοικούσαν σαν άρχοντες και πολλές φορές τις προστάτευαν με δικό τους στρατό.

Η συγκέντρωση μεγάλων εκτάσεων σε λίγους είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της καλλιεργήσιμης γης και την ερήμωση μεγάλου μέρους της. Προς αυτή την κατεύθυνση συνέβαλε και το γεγονός της εγκατάλειψης της υπαίθρου από μεγάλο μέρος μικρών καλλιεργητών, που για λόγους βιοποριστικούς επιζητούσαν διέξοδο με την κατάταξή τους στο στρατό. Εκεί εξασφάλιζαν κέρδη, αποκτούσαν ασφάλεια και είχαν μια εξέλιξη, εάν επιδείκνυαν ανάλογες ικανότητες.

2.3 Η κοινωνική κρίση

Η οικονομική και πολιτική κρίση είχε τις συνέπειές της στην κοινωνία. Τον 3ο αι. μ.Χ. οι κοινωνικές δομές αλλάζουν. Παρατηρείται το φαινόμενο της αναζήτησης προστασίας των περισσότερων κατοίκων της αυτοκρατορίας από τους μεγάλους γαιοκτήμονες. Η

απασχόληση των ανθρώπων των πόλεων αλλά και των ελεύθερων καλλιεργητών στις μεγάλες γαιοκτησίες δημιούργησε νέες σχέσεις μεταξύ αυτών των ομάδων και των ιδιοκτητών. Οι γαιοκτήμονες νοίκιαζαν ένα κομμάτι γης σε ελεύθερους καλλιεργητές και τους παρείχαν παράλληλα προστασία. Έτσι δημιουργήθηκαν σχέσεις εξάρτησης που σταδιακά υποχρέωσαν τους ελεύθερους καλλιεργητές να προσκολληθούν ισόβια στις μεγάλες γαιοκτησίες. Κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκε ο θεσμός της δουλοπαροικίας*, δηλαδή των εξαρτημένων από τη μεγάλη γαιοκτησία καλλιεργητών. Προς την ίδια κατεύθυνση συνέβαλε και η απόφαση - ουσιαστικά η ανάγκη - των μικροϊδιοκτητών γης να παραδώσουν τα δικά τους κτήματα στους μεγαλογαιοκτήμονες γείτονές τους. Για την προστασία των περιοχών, εκτός από τον ιδιωτικό στρατό, ο κύριος της γης περιέκλειε την έπαυλη του με οχυρωματικό περίβολο, που βαθμιαία εξελίχθηκε σε πύργο.

Ο αριθμός των δούλων από τον 3ο αι. μ.Χ. μειώθηκε. Ένα μέρος απέκτησε την ελευθερία του. Οι μεγαλογαιοκτήμονες προτιμούσαν τους απελεύθερους, γιατί τους νοίκιαζαν ένα κομμάτι γης, το οποίο καλλιεργούσαν και τους απέδιδαν ένα προκαθορισμένο μερίδιο από το ετήσιο εισόδημά τους.

Οι κοινωνικές αυτές διεργασίες οδήγησαν προοδευτικά στη διαμόρφωση μιας νέας κοινωνικής τάξης που αποτελούνταν από ελεύθερους καλλιεργητές και απελεύθερους. Αυτοί ήταν στην πραγματικότητα εξαρτημένοι καλλιεργητές ξένου κλήρου και όχι δούλοι· είναι γνωστοί ως κολωνοί (coloni) από τα κείμενα της εποχής².

2. Οι υποχρεώσεις και τα δικαιώματα ενός κολωνού

Ο κολωνός είναι ένας ισόβιος κληρονομικός, αλλά όχι αυτεξούσιος, αγρότης· η προσκόλληση στο κτήμα του κυρίου του είναι και δικαίωμα αλλά και υποχρέωση· δεν μπορεί να αναλάβει δημόσια υπηρεσία που θα τον απομακρύνει από τη γη, ούτε να χειροτονηθεί κληρικός· εκτός αν αυτό γίνει μέσα στο κτήμα που καλλιεργεί και υπό τον όρο ότι θα μείνει σ' αυτό. Αν φύγει κρυφά, ο κύριος του έχει δικαίωμα να τον καταδιώξει, όπως ένα δούλο και, όταν πιαστεί, θα τιμωρηθεί σκληρά και ο ίδιος και αυτός που τον δέχτηκε. Ο γαιοκτήμονας όμως δεν μπορεί να πουλήσει το κτήμα του δίχως τους κολωνούς ούτε τους κολωνούς δίχως το κτήμα ούτε να τους μετακινεί από κτήμα σε κτήμα.

F. Lot, *The end of the ancient World and the beginnings of the Middle Ages*, N. York, μετ. αποσπάσματος Κ. Καλοκαιρινού, *Ρωμαϊκή και Βυζαντινή Ιστορία*, ΟΕΔΒ, σ. 138.

Οι λίγοι κάτοικοι των πόλεων που ασχολήθηκαν με τη βιοτεχνία και το εμπόριο δεν μπορούσαν να εξελιχθούν οικονομικά και κοινωνικά. Οι αυτοκράτορες, για να επιτύχουν τον εφοδιασμό της Ρώμης αλλά και των άλλων αστικών κέντρων με αγαθά, αποφάσισαν να ελέγξουν όσους ασχολούνταν με το εμπόριο και τη βιοτεχνία, καταγράφοντάς τους σε ιδιαίτερες επαγγελματικές ομάδες, τις **συντεχνίες**. Από τον 4ο αι. μ.Χ. μάλιστα μετέτρεψαν τις συντεχνίες σε κλειστές επαγγελματικές ομάδες με κληρονομικό χαρακτήρα. Για

παράδειγμα, ο μυλωνάς ή ο λιμενεργάτης ή ο έμπορος υφασμάτων και άλλοι έμειναν ισόβια προσκολλημένοι στο ίδιο επάγγελμα, το οποίο μάθαιναν και κληροδοτούσαν στα παιδιά τους.

2.4 Οι βαρβαρικές επιδρομές

Η εξασθένηση της κεντρικής εξουσίας και οι αποσχιστικές τάσεις συνοριακών επαρχιών διευκόλυναν τις επιδρομές λαών που κατοικούσαν έξω από τα ευρωπαϊκά και τα ανατολικά σύνορα της αυτοκρατορίας.

Γερμανικά φύλα, όπως οι Φράγκοι, οι Σάξονες, οι Αλαμανοί, παραβίαζαν τα σύνορα στο Ρήνο και διείσδυαν σε εδάφη της αυτοκρατορίας. Οι Γότθοι πέρασαν το Δούναβη και μαζί με αυτούς οι Έρουλοι, οι οποίοι έφτασαν μέχρι τη Ν. Ελλάδα. Ληλάτησαν την Αθήνα, την Κόρινθο, το Αργός και τη Σπάρτη (267-8 μ.Χ.). Ενώ οι Πέρσες στην Ανατολή αντιμετώπισαν τα ρωμαϊκά στρατεύματα και αιχμαλώτισαν τον αυτοκράτορα Βαλεριανό.

Οι αντιστάσεις των ρωμαϊκών δυνάμεων είχαν χαλαρώσει, γεγονός που οφειλόταν κυρίως στην επαγγελματοποίηση των στρατιωτών. Ο στρατός του 3ου αι. μ.Χ. ήταν μια κερδοφόρα επιχείρηση που «δημιουργούσε» αυτοκράτορες και απέφερε κέρδη σ' όσους εργάζονταν σ' αυτή. Οι αυτοκράτορες, για να αποφύγουν τα στρατιωτικά κινήματα, κατάφευγαν σε συνεχείς παροχές, ικανοποιώντας τα αιτήματα των στρατιωτών.

2.5 Η παρακμή του αρχαίου κόσμου

Από την καταγραφή των παραγόντων, που συνέβαλαν στην κρίση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας κατά τον 3ο αι. μ.Χ., γίνεται φανερό ότι ποικίλα αίτια - η κρίση του αυτοκρατορικού θεσμού, η στρατιωτική αναρχία, η αλλοίωση των οικονομικών και κοινωνικών δομών της αυτοκρατορίας, οι βαρβαρικές επιδρομές και η επαγγελματοποίηση του στρατού - συνέβαλαν στην παρακμή της αυτοκρατορίας. Ακόμα και οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες που έγιναν στις αρχές του 4ου αι. μ.Χ. για την ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας δεν ανέκοψαν την πορεία αυτή του αρχαίου κόσμου.

Οι απόψεις που έχουν διατυπώσει οι ιστορικοί σχετικά με τα αίτια και το φαινόμενο της κρίσης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας είναι ποικίλες. Οι διαφορετικές εκτιμήσεις εξηγούνται από το γεγονός ότι η κρίση αυτή ήταν μια εξαιρετικά σύνθετη ιστορική διαδικασία. Η αρχαία αλλά και η νεότερη διάνοηση ερμήνευσε το φαινόμενο εντοπίζοντας την κρίση σ' έναν από τους παράγοντες που την προκάλεσαν: για άλλον ιστορικό η κρίση οφείλεται σε αίτια οικονομικά, για άλλον σε κοινωνικά, πολιτικά ή ιδεολογικά. Η αποδοχή όμως μιας και μόνο άποψης θα ήταν λάθος ιστορικό και μερική απόκρυψη της αλήθειας. Έργο του ιστορικού είναι να περιγράψει όσο γίνεται ακριβέστερα όλες τις πτυχές της κρίσης και να επισημάνει την πολυπλοκότητα των αιτίων και τις αλληλοεπιδράσεις τους.

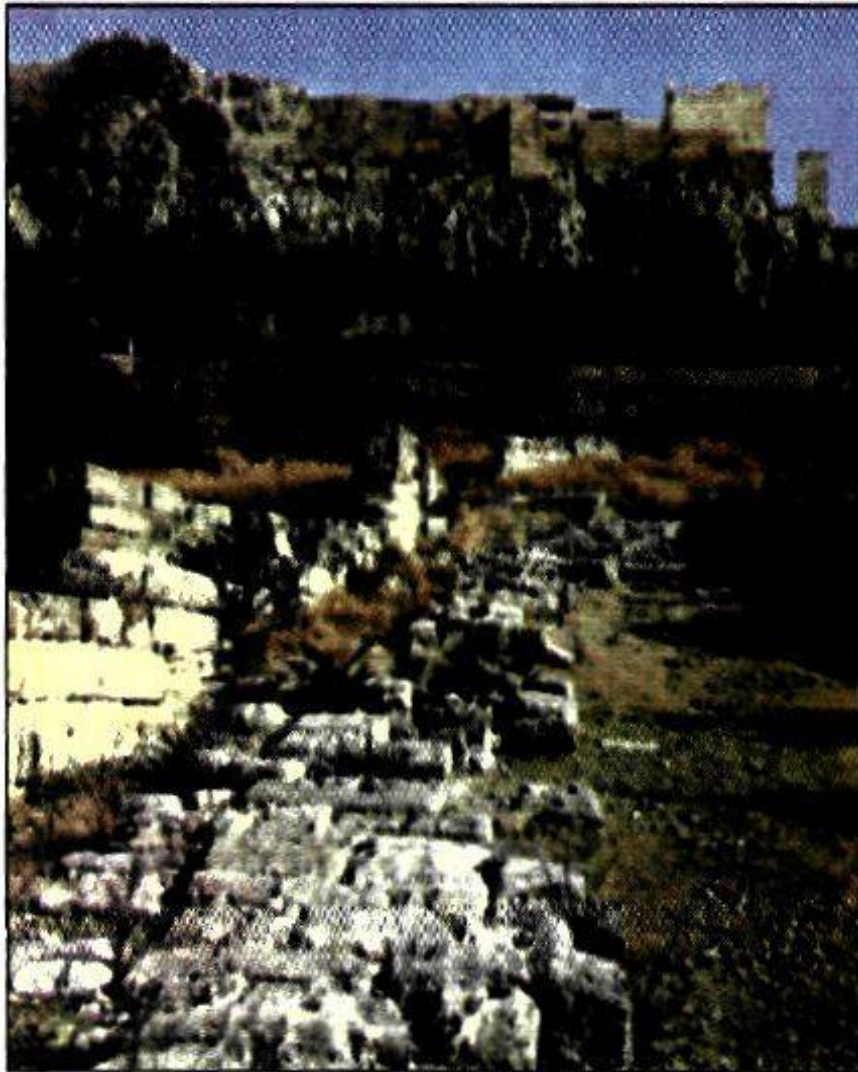
Ωστόσο, πρέπει να επισημάνουμε ότι οι παράγοντες αυτοί που οδήγησαν στην παρακμή του αρχαίου κόσμου δημιούργησαν, νέες προϋποθέσεις

βάσει των οποίων οργανώθηκε ο «μεσαιωνικός» κόσμος.

3. Μία άποψη για την παρακμή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας

Και στην περίπτωση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, η σταθερή παρακμή του πολιτισμού δεν πρέπει λοιπόν να αποδοθεί σε βιολογικό εκφυλισμό, ή στην επιμειξία των κατωτέρων φυλών με τις ανώτερες, ή σε πολιτικές και οικονομικές συνθήκες, αλλά μάλλον σε μια μεταβολή της νοοτροπίας των ανθρώπων. Η μεταβολή αυτή οφειλόταν στο πλέγμα των περιστάσεων που δημιούργησαν οι ιδιόζουσες συνθήκες ζωής στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία· το ίδιο είχε συμβεί και στην Ελλάδα. Μία από αυτές τις συνθήκες - και μάλιστα πολύ σημαντική - ήταν ο αριστοκρατικός και «κλειστός» χαρακτήρας του αρχαίου πολιτισμού. Η πνευματική αντίδραση, δηλ. η αδιαφορία για την επίγεια ζωή και το κοινωνικό χάσμα (μεταξύ των ανωτέρων τάξεων και της μάζας) στέρησαν τον αρχαίο κόσμο από τη δύναμη να διατηρήσει τον πολιτισμό του ή να τον υπερασπίσει από την εσωτερική αποσύνθεση και τον εξωτερικό κίνδυνο, τις εισβολές των βαρβάρων.

M. Rostovtzeff, ό.π, σ. 366-367.

Ερείπια οχυρωματικού τείχους δίπλα από την οδό των Παναθηναίων στην αρχαία αγορά της Αθήνας. Κατασκευάστηκε μετά την επιδρομή των Ερούλων στην Αθήνα (267 μ.Χ.) με πρωτοβουλία των Αθηναίων και με οικοδομικό υλικό από τις ερειπωμένες οικοδομές.

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

1. Με βάση τις πληροφορίες του παραθέματος 2 να περιγράψετε την κατάσταση στην οποία βρισκόταν ένας κολωνός (colonus) και να εξηγήσετε εάν υπήρχε κοινωνική ευελιξία στο καθεστώς της δουλοπαροικίας.
2. Να σχολιάσετε την άποψη του συγγραφέα στο παράθεμα 3 για την παρακμή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.
3. Ο Κων. Καβάφης στο ποίημά του «Περιμένοντας τους βαρβάρους» παρουσιάζει μία φανταστική σκηνή που απηχεί πιθανότατα την παρακμή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Ποια στοιχεία από το ποίημα συνθέτουν κατά τη γνώμη σας την εικόνα της παρακμής; (Σε καμία περίπτωση το ποίημα δεν πρέπει να θεωρηθεί ως πηγή ιστορικών πληροφοριών).

ΠΕΡΙΜΕΝΟΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΒΑΡΒΑΡΟΥΣ

— Τι περιμένουμε στην αγορά συναθροισμένοι;

Είναι οι βάρβαροι να φθάσουν σήμερα.

— Γιατί μέσα στην Σύγκλητο μια τέτοια απραξία;
Τι κάθοντ' οι Συγκλητικοί και δεν νομοθετούνε;

Γιατί οι βάρβαροι θα φθάσουν σήμερα.
Τι νόμους πια θα κάμουν οι Συγκλητικοί;
Οι βάρβαροι σαν έλθουν θα νομοθετήσουν.

— Γιατί ο αυτοκράτωρ μας τόσο πρωί σηκώθη,
και κάθεται στης πόλεως την πιο μεγάλη πύλη

στον θρόνο επάνω, επίσημος, φορώντας την
κορώνα;

Γιατί οι βάρβαροι θα φθάσουν σήμερα.
Κι ο αυτοκράτωρ περιμένει να δεχθεί
τον αρχηγό τους. Μάλιστα ετοίμασε
για να του δώσει μια περγαμηνή. Εκεί
του έγραψε τίτλους πολλούς κι ονόματα.

— Γιατί οι δυο μας ύπατοι κ' οι πραιότερες εβγήκαν
σήμερα με τες κόκκινες, τες κεντημένες τόγες·
γιατί βραχιόλια φόρεσαν με τόσους αμεθύστους,
και δαχτυλίδια με λαμπρά, γυαλιστερά σμαράγδια·
γιατί να πιάσουν σήμερα πολύτιμα μπαστούνια
μ' ασήμια και μαλάματα έκτακτα σκαλιγμένα;

Γιατί οι βάρβαροι θα φθάσουν σήμερα
και τέτοια πράγματα θαμπώνουν τους βαρβάρους.

— Γιατί κ' οι άξιοι ρήτορες δεν έρχονται σαν πάντα
να βγάλουνε τους λόγους τους, να πούνε τα δικά
τους;

Γιατί οι βάρβαροι θα φθάσουν σήμερα'
κι αυτοί βαριούντ' ευφράδειες και δημηγορίες.

— Γιατί ν' αρχίσει μονομιάς αυτή η ανησυχία
κ' η σύγχυσις. (Τα πρόσωπα τι σοβαρά που εγίναν).
Γιατί αδειάζουν γρήγορα οι δρόμοι κ' οι πλατέες,
κι όλοι γυρνούν στα σπίτια τους πολύ
συλλογισμένοι;

Γιατί ενύχτωσε κ' οι βάρβαροι δεν ήλθαν.
Και μερικοί έφθασαν απ' τα σύνορα,
και είπανε πως βάρβαροι πια δεν υπάρχουν.

Και τώρα τι θα γενούμε χωρίς βαρβάρους.
Οι άνθρωποι αυτοί ήσαν μια κάποια λύσις.

Κ. Π. Καβάφη, Ποιήματα, τ. Α-Β, εκδ. Ίκαρος 1972, τ.
Α, σ. 107-108.

Ερμηνευτικός πίνακας όρων

ασβεστοκονίαμα: μείγμα από ασβέστη, άμμο και νερό που χρησιμοποιείται ως συνδετικό υλικό στην οικοδομική τέχνη αλλά και για την επίχριση των επιφανειών των τοίχων (σοβάντισμα).

δημοσιονομική πολιτική: η πολιτική που αφορά τη διαχείριση της φορολογίας και των δαπανών του κράτους για την επίτευξη οικονομικών στόχων.

δουλοπαροικία: το οικονομικό και κοινωνικό σύστημα σύμφωνα με το οποίο η γη ανήκε σε μεγάλους γαιοκτήμονες και καλλιεργούνταν από ελεύθερους καλλιεργητές, οι οποίοι ήταν όμως άμεσα και μόνιμα προσκολλημένοι στη γη που δεν τους ανήκε.

θήρμες: εγκαταστάσεις λουτρών με ψυχρό και θερμό νερό. Στους ρωμαϊκούς χρόνους οι εγκαταστάσεις αυτές τελειοποιήθηκαν τεχνικά και απέκτησαν μεγάλες διαστάσεις. Περιελάμβαναν, εκτός από τους χώρους των λουτρών, αίθουσες διαλέξεων και διασκέδασης.

καμέος ή καμέα: έγχρωμος λίθος - όνυχας, σαρδόνυχας ή αχάτης - ιδιαίτερα σκληρός.

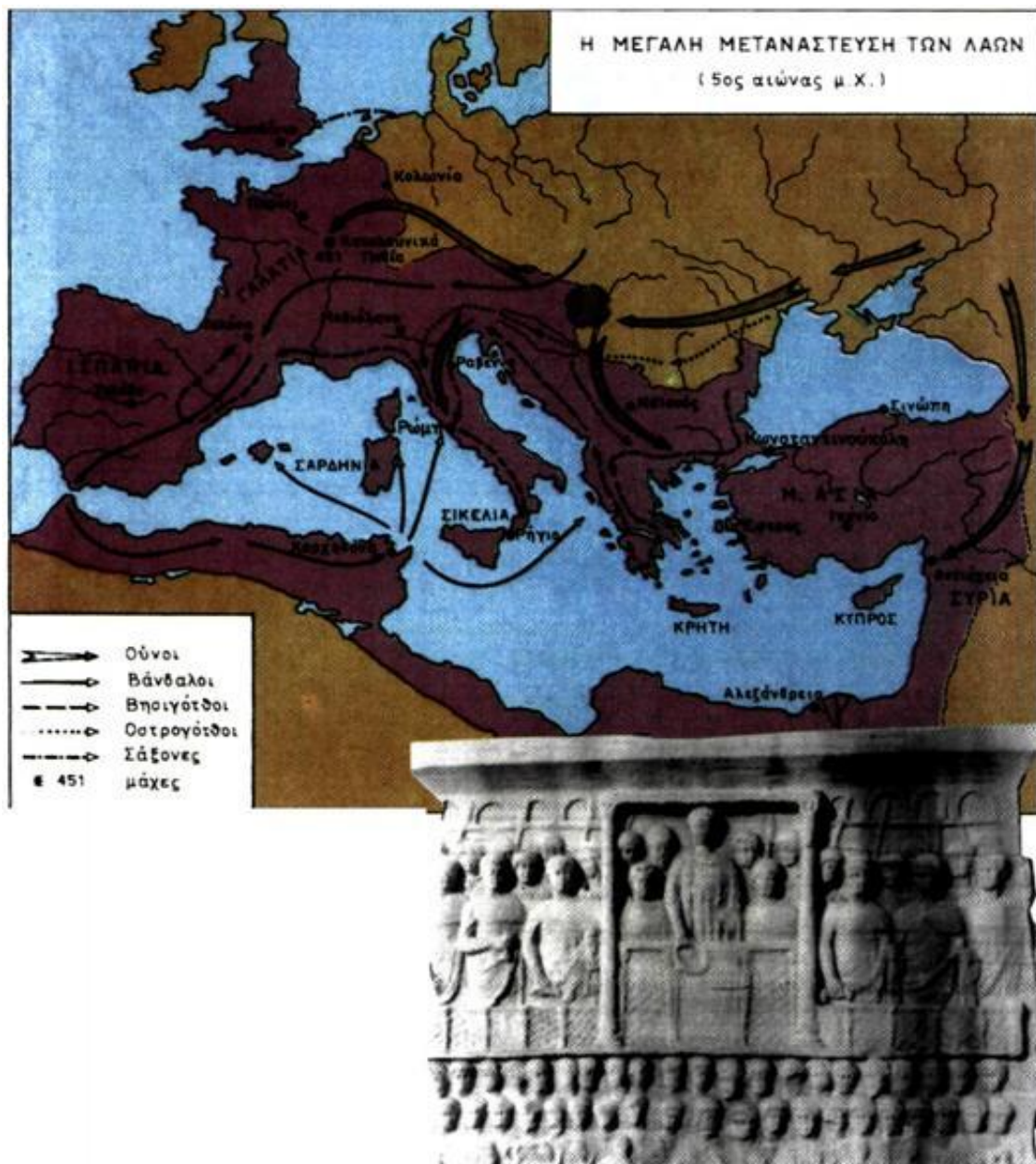
Χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή κοσμημάτων.

μαυσωλείο: μεγαλοπρεπές ταφικό μνημείο που είχε συνήθως τη μορφή μικρού ναού. Η ονομασία του

προέρχεται από τον Μαύσωλο, σατράπη της Καρίας, ο οποίος τον 4ο αι. π.Χ. κατασκεύασε για τον εαυτό του ένα μεγαλόπρεπο και περίτεχνα διακοσμημένο ταφικό μνημείο.

νυμφαίο: δημόσια κρήνη με καλλιτεχνικό ενδιαφέρον. Τέτοιες κατασκευές ήταν τόποι λατρείας κάποιας νύμφης, προστάτιδας των πηγών, των ποταμών και γενικότερα των γλυκών νερών.

VII. Η ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ (4ος-6ος αι. μ.Χ.)

Ανάγλυφη παράσταση της βάσης του οβελίσκου* του Μ. Θεοδοσίου. Απεικονίζεται ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Α' με αυλικούς και φρουρούς στο αυτοκρατορικό θεωρείο του ιπποδρόμου και στο κάτω μέρος θεατές. (Κωνσταντινούπολη, Πλατεία του Ιπποδρόμου)

1. Η μετεξέλιξη του Ρωμαϊκού κράτους (4ος-5ος αι. μ.Χ.)

Οι αιτίες που οδήγησαν στην παρακμή του ρωμαϊκού κράτους αλλοίωσαν βαθμιαία αλλά σταθερά τα χαρακτηριστικά οργάνωσης και λειτουργίας ολόκληρου του αρχαίου κόσμου. Συγχρόνως όμως δημιούργησαν νέα δεδομένα, τα οποία μετεξελίχθηκαν στη διάρκεια των επομένων αιώνων (4ο-6ο αι. μ.Χ.) σε γνωρίσματα ενός καινούργιου κόσμου, του «μεσαιωνικού». Η περίοδος αυτή της ύστερης αρχαιότητας αποτελεί ουσιαστικά ένα μεταβατικό στάδιο.

Στην αρχή αυτής της περιόδου ο αυτοκράτορας Διοκλητιανός με τις μεταρρυθμίσεις του αναδιοργάνωσε το κράτος, δίνοντας απολυταρχικό χαρακτήρα στη διοίκησή του.

Στη συνέχεια, ο Μ. Κωνσταντίνος, με τη μεταφορά της πρωτεύουσας και την αποδοχή του Χριστιανισμού, δημιούργησε τις προϋποθέσεις μετεξέλιξης της αυτοκρατορίας. Η ρωμαϊκή Ανατολή ισχυροποιήθηκε και διαμόρφωσε προοδευτικά τη βυζαντινή φυσιογνωμία της. Γι' αυτό και η περίοδος αυτή (4ος-6ος αι. μ.Χ.) ονομάζεται πρωτοβυζαντινή.

Το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα του 4ου αι. μ.Χ. η αυτοκρατορία ήταν διαιρεμένη σε Ανατολικό και Δυτικό Ρωμαϊκό κράτος. Η διαίρεση αυτή οριστικοποιήθηκε το 395 μ.Χ. και υπήρξε καθοριστική για τις μετέπειτα εξελίξεις και των δύο τμημάτων της αυτοκρατορίας.

Στο ανατολικό τμήμα, το ελληνικό στοιχείο ήταν κυρίαρχο· είχε επηρεαστεί όμως από τη ρωμαϊκή κρατική παράδοση, που διατηρήθηκε έντονη, και το Χριστιανισμό, που αναγνωρίστηκε ως επίσημη

θηρσκεία. Η σύνθεση αυτών των γνωρισμάτων δημιούργησε ένα νέου τύπου πολίτη, το βυζαντινό, ο οποίος ανεξάρτητα από την εθνολογική του προέλευση, αγωνίστηκε για τη διατήρηση της αυτοκρατορίας.

Η πορεία του δυτικού τμήματος ήταν όμως διαφορετική. Η οριστική διαίρεση ταυτίζεται εδώ με το τέλος του αρχαίου κόσμου. Το κράτος αποδυναμωμένο στη διάρκεια του 5ου αι. μ. Χ. κατακλύστηκε από ξένους λαούς.

Οι Γότθοι και οι Ούνοι εισέβαλαν στα εδάφη του. Οι «βαρβαρικές» επιδρομές, που είναι γνωστές ως η **μεγάλη μετανάστευση των λαών**, αντιμετώπιστηκαν με επιτυχία από το Ανατολικό Ρωμαϊκό κράτος. Αντίθετα, το Δυτικό κράτος καταλύθηκε (476 μ.Χ.) και γερμανικοί λαοί εγκαταστάθηκαν στα εδάφη του.

1.1 Ο Διοκλητιανός και η αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας

Οι διοικητικές αλλαγές. Όταν ο Διοκλητιανός έγινε αυτοκράτορας (284 μ.Χ.) θέλησε να φέρει την τάξη στο ρωμαϊκό κράτος. Επειδή είχε αποδειχθεί ότι ένας άρχοντας δεν επαρκούσε για τις ανάγκες της διοίκησης της αυτοκρατορίας, ο Διοκλητιανός, αν και απολυταρχικός, αποφάσισε να προχωρήσει σε **τολμηρές διοικητικές αλλαγές μοιράζοντας την εξουσία.** Η μεταβολή του διοικητικού συστήματος ανταποκρίνεται κυρίως στην ανάγκη άμεσης παρέμβασης του στρατού και καλύτερης φύλαξης των συνόρων.

Ο Διοκλητιανός κυβέρνησε το ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας και έδωσε τη διοίκηση του δυτικού σ'

έναν αφοσιωμένο σ' αυτόν στρατιωτικό, το Μαξιμιανό. Οι δύο αυτοί αυτοκράτορες, που πήραν τον τίτλο του Αυγούστου, παραχώρησαν στη συνέχεια τη διοίκηση ενός μέρους από τις περιοχές που κυβερνούσαν σε δύο συνάρχοντες: ο Διοκλητιανός στον Γαλέριο και ο Μαξιμιανός στον Κωνστάντιο το Χλωρό. Οι δύο συνάρχοντες έφεραν τον τίτλο του Καίσαρα. Έτσι η εξουσία μοιράστηκε σε τέσσερα διαφορετικά κέντρα. Στην Ανατολή, Αύγουστος ήταν ο Διοκλητιανός με έδρα τη Νικομήδεια της Βιθυνίας και Καίσαρας ο Γαλέριος με έδρα το Σίρμιο, στη σημερινή Σερβία. Παράλληλα, στη Δύση Αύγουστος ήταν ο Μαξιμιανός με έδρα το Μιλάνο στην Ιταλία και Καίσαρας ο Κωνστάντιος ο Χλωρός με έδρα τους Τρεβήρους στη Γαλατία.

Το σύστημα αυτό ονομάστηκε **Τετραρχία** και επέτυχε να διατηρήσει προς στιγμή την ακεραιότητα της αυτοκρατορίας. Η Ρώμη ήταν θεωρητικά η πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας και παρέμεινε η έδρα της συγκλήτου.

Νόμισμα με ανάγλυφη παράσταση της κεφαλής του Διοκλητιανού {Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)

Η αλλαγή στη μορφή του πολιτεύματος. Ο Διοκλητιανός μετέβαλε το χαρακτήρα της μοναρχίας¹.

1. Τα αίτια της επιτυχίας του Διοκλητιανού

Η επιτυχία του οφείλεται στα ίδια αίτια που είχαν συντελέσει στην επιτυχία του Αυγούστου διακόσια πενήντα χρόνια πριν. Ο ίδιος δεν ήταν καθόλου ανώτερος από πολλούς διακεκριμένους αυτοκράτορες του αιώνα και την αρχή για κάθε μια από τις μεταρρυθμίσεις του είχαν κάνει ήδη οι προκάτοχοι του. Ο Διοκλητιανός όφειλε τη σταθερότητα του θρόνου του κυρίως στην κόπωση και στην αηδία που είχαν καταλάβει το στρατό και την κοινωνία - αισθήματα που επικρατούσαν και όταν ο Αύγουστος ανέβηκε στην εξουσία. Ο κόσμος διψούσε για ειρήνη και ζητούσε να επιστρέψει σε μια λίγο-πολύ ήρεμη ζωή. Σταδιακά ο αυτοκράτορας αποκτούσε περισσότερους οπαδούς, πρόθυμους να τον βοηθήσουν στο δύσκολο έργο του, την αποκατάσταση της ειρήνης και της τάξης. Με όλα αυτά δεν θέλω να αρνηθώ πως ο Διοκλητιανός ήταν μια μεγάλη προσωπικότητα. Η αξία του, όπως και η αξία του Αυγούστου, βρίσκεται στο γεγονός πως συνειδητοποίησε το πνεύμα των καιρών του και μπόρεσε να το εκμεταλλευτεί. Εξάλλου, όπως ο Αύγουστος, έτσι και ο Διοκλητιανός δεν εισήγαγε καμία νέα βασική αρχή: απλώς τις τάσεις που αναπτύσσονταν ασυντόνιστα μέσα στη σύγχυση της εποχής τις συγκέντρωσε σε ένα ενιαίο σύνολο και του έδωσε τη μονιμότητα νομικού καθεστώτος. Κύριος στόχος του δεν ήταν η ευημερία των υπηκόων του αλλά η ανόρθωση και η ενίσχυση του κράτους: με μεγαλύτερη αποφασιστικότητα από κάθε προκάτοχο του θυσίασε τα συμφέροντα του

λαού στα συμφέροντα του κράτους.

M. Rostovtzeff, ό.π., σ. 315.

Όλο το κράτος χωρίστηκε σε μικρές επαρχίες, τη διοίκηση των οποίων ανέλαβαν υπάλληλοι που διορίζονταν από τον ίδιο τον αυτοκράτορα. Ο στρατός κάθε περιοχής είχε δικούς του διοικητές, διαφορετικούς από εκείνους των επαρχιών. Μ' αυτόν τον τρόπο αφαιρέθηκε από το στρατό η πολιτική εξουσία.

Η σταδιακή συγκέντρωση των εξουσιών στο πρόσωπο του αυτοκράτορα επικυρώθηκε με την υιοθέτηση από τον Διοκλητιανό του πρωτοκόλλου της αυλής των Σασανιδών βασιλέων της Περσίας. Ο αυτοκράτορας έγινε απροσπέλαστος για τους υπηκόους του, στις εμφανίσεις του φορούσε το διάδημα και την πορφύρα* και επέβαλλε την προσκύνηση. Περιβλήθηκε, τέλος, με την ιερότητα που του απέδιδε η προσφώνηση «Ζευς» και η απαίτηση να λατρεύεται ως θεός.

Η συγκέντρωση όλων των εξουσιών σ' ένα πρόσωπο άλλαξε ουσιαστικά το πολιτειακό σύστημα του Αυγούστου. Μετέβαλε δηλαδή την **Ηγεμονία (Principatus)** σε **Απόλυτη Μοναρχία (Dominatus)**. Ο πρώτος πολίτης του κράτους (princeps) έγινε τώρα απόλυτος μονάρχης (dominus).

Το σύμπλεγμα της Τετραρχίας (περ. 300 μ.Χ.).
Απεικονίζει ανά δύο τους Τετράρχες: Διοκλητιανό -
Μαξιμιανό, Γαλέριο - Κωνσταντίο Χλωρό. (Βενετία,
Νότια γωνία Αγίου Μάρκου)

1.2 Μ. Κωνσταντίνος: Εκχριστιανισμός και ισχυροποίηση της ρωμαϊκής Ανατολής

Η δημιουργία του χριστιανικού ρωμαϊκού κράτους. Το σύστημα της Τετραρχίας δεν έδωσε λύση στα προβλήματα της αυτοκρατορίας· αντίθετα, ενίσχυσε τους ανταγωνισμούς και πρόβαλε τις φιλοδοξίες των συναρχόντων. Για είκοσι χρόνια αφότου αποσύρθηκε από την εξουσία ο Διοκλητιανός (305 μ.Χ.) μέχρι και την πλήρη επικράτηση του Κωνσταντίνου, οι διάδοχοι και

οι συνάρχοντές τους αλληλοεξοντώνονταν. Μέσα από τις συγκρούσεις αναδείχθηκε ο Κωνσταντίνος. Διαδέχτηκε στην εξουσία τον πατέρα του Κωνσταντίο Χλωρό ως Καίσαρας των δυτικών επαρχιών της αυτοκρατορίας.

Τρία σημαντικά γεγονότα σφράγισαν το χρονικό διάστημα μέχρι την επικράτησή του:

♦ Νίκησε στη Μουλβία γέφυρα του Τίβερη, κοντά στη Ρώμη, τον αντίπαλο του στη Δύση, Μαξέντιο (312 μ.Χ.).

♦ Ως Αύγουστος και μόνος κυρίαρχος στη Δύση ήρθε σε συνεννόηση με τον Αύγουστο της Ανατολής Λικίνιο. Οι δύο Αύγουστοι αποφάσισαν στο Μιλάνο να μην προσλάβουν Καίσαρες και να συνεργαστούν από κοινού για τη διοίκηση της αυτοκρατορίας (313 μ.Χ.).

♦ Νίκησε κοντά στην Αδριανούπολη και μετά από λίγο θανάτωσε το μόνο αντίπαλο του Λικίνιο (324 μ.Χ.).

Ο Κωνσταντίνος, όταν έμεινε μονοκράτορας, έδωσε απολυταρχικότερο χαρακτήρα στο πολίτευμα απ' ό,τι ο Διοκλητιανός. Ο αυτοκράτορας ήταν απρόσιτος στους υπηκόους του και στη σύγκλητο, περιβαλλόταν από τους ανακτορικούς υπαλλήλους και το ανακτορικό συμβούλιο, το οποίο λειτουργούσε συμβουλευτικά και μόνο όταν το ήθελε ο αυτοκράτορας. Η σύγκλητος, εξάλλου, που μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, έμεινε ένα τιμητικό σώμα χωρίς εξουσία, που πλαισίωνε στις δεξιώσεις τον αυτοκράτορα.

Καθοριστική ήταν η στάση του Κωνσταντίνου στο θέμα της αυτοκρατορικής λατρείας. Ο αυτοκράτορας δεν ήταν πλέον ο θεός για τους υπηκόους του αλλά ο εκλεκτός του θεού που κυβερνούσε με τη θεία χάρη. Αν και ο Κωνσταντίνος μέχρι το τέλος της ζωής του κράτησε - όπως, άλλωστε, συνέβη και με τους άμεσους

διαδόχους του - τον ειδωλολατρικό τίτλο του "Μεγίστου Αρχιερέως", εντούτοις με μια σειρά από ενέργειες εκδήλωσε την υποστήριξή του στο Χριστιανισμό. Η πολιτική που εφάρμοσε φανερώνει την απόφασή του να ενισχύσει την αυτοκρατορία με το Χριστιανισμό.

Αποφασιστικό ρόλο στην ιστορία των σχέσεων του κράτους και της νέας θρησκείας έπαιξε το **Διάταγμα των Μεδιολάνων**. Με κοινή απόφαση του Κωνσταντίνου και του Λικίνιου καθιερώθηκε απόλυτη ελευθερία στην επιλογή λατρείας για τους κατοίκους της αυτοκρατορίας. Το Διάταγμα των Μεδιολάνων, γνωστό και ως **Διάταγμα της ανεξιθρησκίας**, υπογράφηκε στην αρχή στο Μιλάνο (Μεδιόλανα) το Φεβρουάριο του 313 μ.Χ. και είχε ισχύ για τους κατοίκους του δυτικού τμήματος².

2. Το διάταγμα των Μεδιολάνων

Εγώ, ο Αύγουστος Κωνσταντίνος και εγώ, ο Αύγουστος Λικίνιος όταν ευτυχήσαμε να συναντηθούμε στο Μεδιόλανο και να συζητήσουμε όλα τα θέματα που αφορούν το κοινό συμφέρον, αποφασίσαμε ότι έπρεπε πρώτα απ' όλα να τακτοποιήσουμε όσα έχουν σχέση με την ευλάβεια και το σεβασμό προς το θείο, δηλαδή να δώσουμε και στους χριστιανούς και σ' όλους τους άλλους την ελευθερία να επιλέγουν τη θρησκεία που θέλουν, ώστε οποιαδήποτε θεότητα και οποιαδήποτε ουράνια δύναμη υπάρχει να είναι ευνοϊκή προς εμάς και σε όλους όσους είναι κάτω από την εξουσία μας.

Ευσέβιος, Εκκλησιαστική ιστορία, X, V, 4-5.

Μερικούς μήνες αργότερα έγινε αποδεκτή η ίδια απόφαση και για τους κατοίκους του ανατολικού τμήματος, στη Νικομήδεια της Βιθυνίας. Μ' αυτό το διάταγμα δεν υφίστατο πλέον καμία διάκριση μεταξύ των χριστιανών και μη χριστιανών υπηκόων της αυτοκρατορίας.

Η έκδοση του Διατάγματος των Μεδιολάνων συνδέεται με το ζήτημα του εκχριστιανισμού της αυτοκρατορίας και πολύ περισσότερο με το πρόβλημα της στάσης του Κωνσταντίνου απέναντι στο Χριστιανισμό.

Είναι γεγονός ότι ο Κωνσταντίνος με μια σειρά από ενέργειες προέβαλε και ευνόησε το Χριστιανισμό. Μετά από τη νίκη του κατά του Μαξέντιου στη Μουλβία γέφυρα φαίνεται ότι συνειδητά είχε αποδεχτεί τη νέα θρησκεία.

Αργυρό νόμισμα του Μ. Κωνσταντίνου. Εικονίζει τον αυτοκράτορα με κράνος πάνω στο οποίο έχει χαραγμένο το χριστόγραμμα. (Μόναχο, Κρατική Νομισματική Συλλογή)

Υιοθέτησε ως σύμβολο το χριστόγραμμα (£), το οποίο τοποθέτησε στις ασπίδες των στρατιωτών του και στην αυτοκρατορική σημαία. Προστάτευσε το Χριστιανισμό από τις αιρέσεις καθιερώνοντας το θεσμό των Οικουμενικών συνόδων. Ο ίδιος και η μητέρα του συνέβαλαν στην οικοδόμηση εκκλησιών και τέλος, λίγο πριν πεθάνει, βαφτίστηκε χριστιανός.

Πάντως, οι θρησκευτικές επιλογές του Μ. Κωνσταντίνου και η «μεταστροφή» του προς το Χριστιανισμό απασχόλησαν τους ιστορικούς και υπήρξαν θέμα επιστημονικής σύγκρουσης³.

3. Η «μεταστροφή» του Μ. Κωνσταντίνου προς το Χριστιανισμό: Οι απόψεις δύο συγχρόνων ιστορικών

α. Λίγα ζητήματα προκάλεσαν τόσο ατέρμονες και ζωηρές συζητήσεις στην ιστορική έρευνα και έλαβαν τόσο αντιφατικές απαντήσεις, όσο το πρόβλημα των σχέσεων του Κωνσταντίνου με το Χριστιανισμό. Πολλοί πιστεύουν ότι ο Κωνσταντίνος ήταν θρησκευτικά αδιάφορος και ότι υποστήριζε το Χριστιανισμό από καθαρά πολιτικούς λόγους. Άλλοι πιστεύουν στην ειλικρινή μεταστροφή του και δέχονται ότι αυτή αποτέλεσε τον αποφασιστικό λόγο για την αλλαγή της θρησκευτικής πολιτικής της αυτοκρατορίας. Έχουν προβληθεί πολλά επιχειρήματα και για τις δύο αυτές ερμηνείες. Πραγματικά είναι δυνατό να θεμελιώσει κανείς την άποψη, ότι ο Κωνσταντίνος προσχώρησε στον Χριστιανισμό από πεποίθηση, ενώ άλλα επιχειρήματα επιτρέπουν την υπόθεση ότι έμεινε πιστός στις αρχαίες εθνικές παραδόσεις. Τέλος υπάρχουν ενδείξεις που οδηγούν στο συνδυασμό των δύο αντιφατικών υποθέσεων. Οπωσδήποτε η

πολιτική σκοπιμότητα έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη στάση του Κωνσταντίνου. Είχε γίνει σε όλους φανερό, ακόμη και στον πιστό συνεργάτη του Διοκλητιανού, Γαλέριο, ότι εκείνος είχε χρεοκοπήσει με την τακτική των διωγμών και ότι η μεταφορά του κέντρου βάρους της αυτοκρατορίας προς την Ανατολή δεν μπορούσε να συμβιβασθεί με την εχθρική στάση απέναντι στο Χριστιανισμό. Είναι όμως εξίσου βέβαιο ότι ο Κωνσταντίνος είχε πλούσια θρησκευτικά βιώματα στη ζωή του, που σχετίζονται τόσο με το Χριστιανισμό όσο και με τις εθνικές θρησκείες, και επομένως δεν μπορεί να σταθεί η κατηγορία ή ο έπαινος ότι ήταν θρησκευτικά αδιάφορος απέναντι στο Χριστιανισμό.

G. Ostrogorsky, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τ. 1, μετ. Ι. Παναγόπουλος εκδ. Στ. Βασιλόπουλος, σ. 105-106.

β. Οι νομισματικοί τύποι και οι λοιποί μνημειακοί κατασκευαί της κωνσταντινείου περιόδου εν συνδυασμό με τα νομοθετικά υπέρ της Εκκλησίας μέτρα και την κοινωνική πολιτική του αυτοκράτορος αντανακλούν την εσωτερική ανέλιξη των θρησκευτικών πεποιθήσεων του Κωνσταντίνου και αποκαλύπτουν τη συνεχή, σταθερά πορεία του προς τον Χριστιανισμό. Δεν είναι η ψυχρά σκοπιμότης του ορθώς προβλέποντος το μέλλον ικανού πολιτικού η καθορίζουσα την θρησκευτική πολιτική του αυτοκράτορος αλλ' η ορθή εκτίμησις των πραγματικών δεδομένων υπό του αναζητούντος εν μέσω της τεταμένης εποχής του θρησκευτικού συγκρητισμού την αποκαλυπτική παρουσία του

Θεού. Εξ αρχής ο Κωνσταντίνος απεδέχθη την υψηλήν ηθικήν διδασκαλίαν του Χριστιανισμού, το δε νομοθετικόν του έργον και η κοινωνική πολιτική του αποκαλύπτουν την επίδρασίν της. Εν τούτοις, η απομάκρυνσις από του θρησκευτικού εθνικού παρελθόντος δεν ήτο πλήρης. Ο Κωνσταντίνος εξηκολούθησε να φέρη τον τίτλον του pontifex maximus, ήτοι του υπάτου αρχιερέως, ως έτους 379.

Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Βυζαντινή ιστορία, Α 324-610, πανεπιστημιακή έκδοση, σ. 136

Η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης. Ο Μ. Κωνσταντίνος, για να επιτύχει τις πολιτικές του επιδιώξεις, την ισχυροποίηση της απόλυτης μοναρχίας και τον εκχριστιανισμό της αυτοκρατορίας, θέλησε να μεταφέρει το κέντρο των αποφάσεων στην Ανατολή.

Η **Νέα Ρώμη**, όπως στην αρχή ονομάστηκε η καινούργια πρωτεύουσα, οικοδομήθηκε στο Βυζάντιο, την αρχαία αποικία που είχαν ιδρύσει οι Μεγαρίτες στα μέσα του 7ου αι. π.Χ., με οικιστή το Βύζαντα. Τα εγκαίνια της Νέας Ρώμης, που μετά από λίγο έγινε ευρύτατα γνωστή με το όνομα «**Κωνσταντίνου-πόλις**», έγιναν στις 11 Μαΐου του 330. Από τότε αρχίζει ουσιαστικά και τυπικά η ιστορία της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας της Ανατολής, δηλαδή της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η τύχη της ταυτίστηκε απόλυτα με την τύχη της νέας πρωτεύουσας. Στην ιστορική πορεία ένδεκα αιώνων η ανεξαρτησία και μόνο της Κωνσταντινούπολης καθόρισε την ύπαρξη της αυτοκρατορίας.

Η απόφαση της μεταφοράς της πρωτεύουσας από το Μ. Κωνσταντίνο προέκυψε ως διοικητική ανάγκη για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που

δημιουργούσαν κυρίως οι βαρβαρικές επιδρομές. Η παλαιά πρωτεύουσα δεν ήταν μόνο πόλος έλξης για τους λαούς της Δύσης, αλλά ήταν συγχρόνως ταυτισμένη με τον αρχαίο κόσμο και την αρχαία ρωμαϊκή παράδοση. Αντίθετα, η νέα πρωτεύουσα, εκτός από την προνομιακή της θέση, που εξασφάλιζε καλύτερη άμυνα και οικονομική ανάπτυξη στην αυτοκρατορία, βρισκόταν κοντά στις περιοχές της Ανατολής, οι οποίες στην πλειοψηφία τους κατοικούνταν από Έλληνες και χριστιανούς.

Με τη μεταφορά της πρωτεύουσας, το κέντρο βάρους της αυτοκρατορίας μετακινήθηκε από το λατινικό πολιτιστικό χώρο στον ελληνικό. Έτσι η αυτοκρατορία απέκτησε προοδευτικά ελληνικό χαρακτήρα.

Η αυτοκρατορία που άρχισε να διαμορφώνεται με κέντρο την Κωνσταντινούπολη βασίστηκε σε τρία στοιχεία:

- ♦ τη ρωμαϊκή πολιτική παράδοση
- ♦ τη χριστιανική πίστη
- ♦ την ελληνική πολιτιστική κληρονομιά.

1.3 Οι θρησκευτικές εξελίξεις

Η εμφάνιση του Χριστιανισμού. Η γέννηση του Χριστού την περίοδο της βασιλείας του Αυγούστου - τέσσερα χρόνια πριν από την έναρξη του χριστιανικού ημερολογίου, όπως έχουν αποδείξει οι έρευνες - σηματοδότησε μια νέα εποχή στην ιστορική πορεία της ανθρωπότητας. Η ζωή του Χριστού και ο σταυρικός του θάνατος δημιούργησαν νέες προϋποθέσεις για τη ζωή, στην αρχή των λίγων οπαδών του και στη συνέχεια ολόκληρου του κόσμου.

Η νέα θρησκεία προήλθε μέσα από τους κόλπους του ιουδαϊκού μονοθεϊσμού, το πνεύμα της διδασκαλίας της όμως ξεπερνούσε τα σύνορα του Ισραήλ και απευθυνόταν σε ολόκληρη την οικουμένη. Κοινό σημείο των δύο θρησκειών ήταν η προσδοκία του επερχόμενου Μεσσία, που θα έσωζε τους ανθρώπους. Ο Ιουδαϊσμός όμως περιόρισε το κήρυγμα της σωτηρίας μόνο στους Εβραίους, τη μόνη εκλεκτή φυλή του Θεού.

Ο Χριστιανισμός τοποθέτησε τον ερχομό του Μεσσία στα χρόνια του Αυγούστου. Κήρυξε την ισότητα και την αγάπη για όλους τους ανθρώπους, ανεξάρτητα από φυλετική προέλευση, κοινωνική τάξη και φύλο.

Από τα πρώτα βήματα της εξάπλωσης του χρησιμοποίησε την ελληνική γλώσσα για τη διάδοση της νέας διδασκαλίας. Υιοθέτησε επίσης φιλοσοφικές ιδέες του Ελληνισμού, όπως π.χ. τις απόψεις της στωικής φιλοσοφίας ότι η εγκράτεια και η αρετή μπορεί να φέρει την ευτυχία στον άνθρωπο. Η νέα θρησκεία βρήκε απήχηση κυρίως στους φτωχούς και τους καταπιεσμένους υπηκόους της αυτοκρατορίας.

Η ζωή των πρώτων χριστιανών, με την απλότητα και την υπομονή που διέκρινε τους πιστούς στα βασανιστήρια και τους διωγμούς, δημιούργησε πρότυπα για τις μελλοντικές γενιές των οπαδών της νέας θρησκείας.

Το ρωμαϊκό κράτος, αν και ανεκτικό στις ποικίλες λατρείες των υπηκόων του, εντούτοις φάνηκε ιδιαίτερα σκληρό προς τους χριστιανούς. Τους τρεις πρώτους αιώνες έγιναν επίσημα δέκα διωγμοί κατά των χριστιανών. Ο τελευταίος μεγάλος διωγμός έγινε από το Διοκλητιανό με την υποκίνηση του Γαλέριου. Η τακτική, ωστόσο, των διώξεων δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα, γι' αυτό και ο ίδιος ο Γαλέρας εξέδωσε στη Σαρδική (σημ. Σόφια) το πρώτο διάταγμα με το οποίο

επέτρεπε στους χριστιανούς υπηκόους του να ασκούν ελεύθερα τις θρησκευτικές τους υποχρεώσεις (311 μ.Χ.). Αυτό το διάταγμα αποτέλεσε το πρότυπο του Διατάγματος των Μεδιολάνων (313 μ.Χ.).

Μικρή προτομή από χαλκηδόνιο λίθο του Μ. Κωνσταντίνου (αρχές 4ου αι.). Με τις ενέργειες του προστάτευσε το Χριστιανισμό και άνοιξε νέους ορίζοντες για το μέλλον της αυτοκρατορίας. (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη)

Ο θρίαμβος του Χριστιανισμού. Ο Μ. Κωνσταντίνος, όπως είδαμε, εδραίωσε το Χριστιανισμό. Ωστόσο, δεν έθιξε τις άλλες θρησκείες, αλλά παρέμεινε μέχρι το θάνατο του πιστός στο Διάταγμα των Μεδιολάνων, που καθιέρωνε την ανεξιθρησκία. Ο Χριστιανισμός προστατεύτηκε από την

κοσμική εξουσία και κατ' αυτόν τον τρόπο το κράτος χρησιμοποίησε τη νέα θρησκεία για να εξασφαλίσει την ειρήνη και την ευημερία στους υπηκόους του.

Τα προβλήματα που απασχόλησαν το Χριστιανισμό αντιμετωπίστηκαν από το Μ. Κωνσταντίνο ως προβλήματα του ίδιου του κράτους. Με την επικράτηση και την εξάπλωση της νέας θρησκείας παρουσιάστηκαν στους κόλπους της σημαντικά προβλήματα που οφείλονταν στο ζήλο των νεοφώτιστων οπαδών και σε διαφορετικές ερμηνείες των δογμάτων* της. Τον 4ο αι. ο Χριστιανισμός και το ίδιο το κράτος είχε να αντιμετωπίσει τα προβλήματα των αιρέσεων, που απείλησαν τη γαλήνη και την ενότητα της αυτοκρατορίας. Αιρέσεις ονομάστηκαν οι παρεκκλίνουσες τάσεις από τα ορθά δόγματα της Εκκλησίας. Οι δογματικές αυτές διαφοροποιήσεις προέκυψαν ως φυσικό επακόλουθο της ανάγκης να αφομοιωθούν και να παγιωθούν τα δόγματα της νέας θρησκείας. Πρώτος ο Μ. Κωνσταντίνος αντιμετώπισε τις αιρέσεις ως πρόβλημα του ίδιου του κράτους και για την αντιμετώπιση τους καθιέρωσε το θεσμό των Οικουμενικών Συνόδων με τη συμμετοχή του αυτοκράτορα.

Οι αιρέσεις, τον 4ο αι., οφείλονταν στην ανάγκη να διευκρινιστεί η τρισυπόστατη ενότητα του Θεού, δηλαδή η σχέση Πατέρα και Υιού στην Αγία Τριάδα αλλά και η θέση του Αγίου Πνεύματος. Το πρόβλημα παρουσιάστηκε όταν ο Άρειος, μορφωμένος ιερέας στην Αλεξάνδρεια, διακήρυξε ότι ο Θεός υπάρχει πριν από τον Υιό και κατ' επέκταση ο Χριστός δημιουργήθηκε από τον Πατέρα και είναι κτίσμα του. Η διδασκαλία του Αρείου τάραξε τη γαλήνη της

Εκκλησίας, καθώς η αίρεση προσείλκυσε πολλούς οπαδούς. Ο Μ. Κωνσταντίνος θέλησε να αντιμετωπίσει οριστικά το ζήτημα, γι' αυτό το παρέπεμψε σε Οικουμενική Σύνοδο. Με την παρουσία του ίδιου κατά την εναρκτήρια συνεδρίαση και με τη συμμετοχή 318 επισκόπων απ' όλη την αυτοκρατορία συγκλήθηκε η Α' Οικουμενική Σύνοδος στη Νίκαια της Βιθυνίας (325 μ.Χ.). Στη σύνοδο αυτή προβλήθηκε το «ομοούσιον του Πατρός και του Υιού» και καταδικάστηκαν οι απόψεις του Αρείου. Στη διάρκεια της συνόδου διατυπώθηκε η ορθόδοξη άποψη μέσα στα επτά πρώτα άρθρα του «Συμβόλου της Πίστεως». Παρά την καταδίκη του Αρείου, η αίρεσή του διατηρήθηκε.

Ο Κωνστάντιος, διάδοχος του Μ. Κωνσταντίνου, πολέμιος της ειδωλολατρίας – απαγόρευσε τις θυσίες και έκλεισε πολλούς ναούς της αρχαίας θρησκείας -, δραστηριοποιήθηκε για την επικράτηση του Αρειανισμού.

Ο Ιουλιανός, που διαδέχθηκε στο θρόνο τον Κωνστάντιο, ήταν υποστηρικτής ειδωλολατρικών θεολογικών αντιλήψεων, ενός κράματος στοιχείων αφενός αρχαιοελληνικών και ρωμαϊκών και αφετέρου χριστιανικών και ειδωλολατρικών (λατρεία του Ήλιου). Η ελληνική παιδεία του και το γεγονός της δολοφονίας του πατέρα του από τον Κωνστάντιο ήταν λόγοι που τον απομάκρυναν από το Χριστιανισμό⁴.

4. Ο Ιουλιανός υποστηρικτής της ειδωλολατρίας

Ο Ιουλιανός, αν και από τα παιδικά του χρόνια έκλινε περισσότερο προς τη λατρεία των εθνικών θεών, και, καθώς μεγάλωνε, επιθυμούσε πολύ να την ασκήσει, όμως, επειδή είχε πολλούς λόγους να φοβάται, ό,τι έκανε το έκανε με τη μεγαλύτερη δυνατή μυστικότητα. Όταν όμως, έλειψαν οι φόβοι του και είδε ότι είχε φτάσει ο καιρός να πραγματοποιήσει ελεύθερα την επιθυμία του, φανέρωσε τα μυστικά της καρδιάς του και με σαφή και ρητά διατάγματα έδωσε εντολή να ανοίξουν οι ειδωλολατρικοί ναοί, να γίνονται θυσίες στους βωμούς και γενικά να ξαναγυρίσει η ειδωλολατρία.

Αμμιανός Μακελλίνος, Ιστορία, XXII, 5.

Ο Χριστιανισμός όμως είχε εξαπλωθεί και αποκτήσει ισχυρά θεμέλια στην κοινωνία της αυτοκρατορίας. Η όποια προσπάθεια του Ιουλιανού για την αναβίωση των αρχαίων λατρειών, μετά τη βραχύβια βασιλεία του και το θάνατο του, έπαυσε οριστικά. Ο Ιουλιανός καταγράφηκε στην ιστορία με την προσωνυμία **Παραβάτης ή Αποστάτης**.

Ο 4ος αιώνας τελείωσε με την πλήρη επικράτηση του Χριστιανισμού. Ο Μ. Θεοδόσιος ήταν υποστηρικτής της Ορθοδοξίας⁵.

5. Ο Μ. Θεοδόσιος προστάτης του Χριστιανισμού

Από την αρχή κιόλας της βασιλείας του, δεν έπαψε να παραστέκεται στην Εκκλησία που βρισκόταν σε πόλεμο με τους εχθρούς της, και αυτό το έκανε με νόμους πολύ δίκαιους και γεμάτους από διάθεση οίκτου, γιατί ο αιρετικός Βαλεντινιανός, που

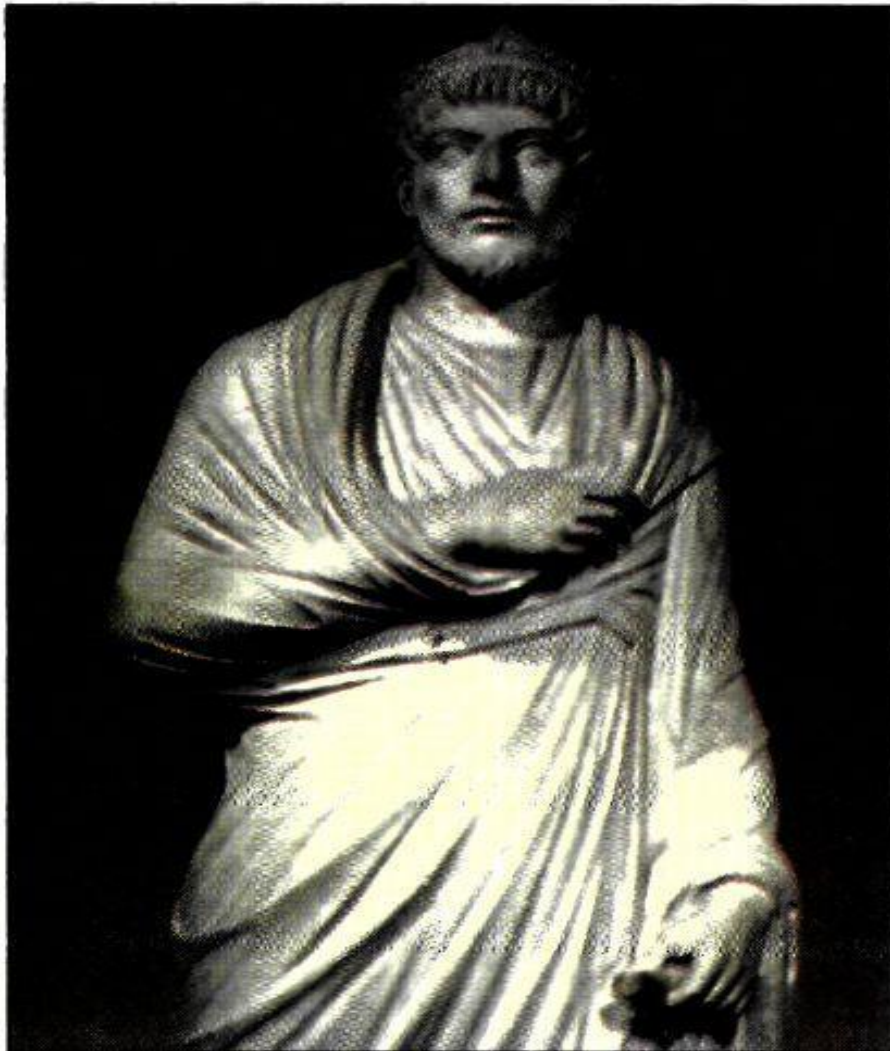
ευνοούσε τους αρειανούς, την είχε θίξει σκληρά. Ο Θεοδόσιος είχε καλύτερη τύχη σαν μέλος της Εκκλησίας, παρά σαν κυβερνήτης στο κράτος. Πρόσταξε να γκρεμιστούν παντού τα είδωλα των εθνικών, γιατί ήξερε καλά ότι τα αγαθά στον κόσμο αυτό δεν εξαρτιούνται από τους δαίμονες, αλλά από τον ένα και αληθινό θεό.

Ιερός Αυγουστίνος, Για την πολιτεία του Θεού, Βιβλ. 5, Κεφ. 26.

Με διάταγμά του ο Χριστιανισμός - εκτός από νόμιμη θρησκεία - έγινε επίσημη θρησκεία του κράτους (380 μ.Χ.). Τον επόμενο χρόνο, για να διευκρινιστεί η θέση του Αγίου Πνεύματος μέσα στην Αγία Τριάδα, συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη η Β' Οικουμενική Σύνοδος (381 μ.Χ.), η οποία συμπλήρωσε το «Σύμβολο της Πίστεως». Παράλληλα, με μια σειρά διαταγμάτων κατάφερε πλήγματα κατά των Εθνικών, όπως ονομάζονταν οι οπαδοί της αρχαίας θρησκείας. Έθεσε εκτός νόμου τις αρχαίες λατρείες, αφαίρεσε τις περιουσίες από τα αρχαία ιερά και τέλος κατήργησε και τους Ολυμπιακούς αγώνες (392 μ.Χ.).

Το δεύτερο μισό του 4ου αι. σημειώνεται ουσιαστικά η μεγάλη ιδεολογική σύγκρουση μεταξύ των θεωρητικών της αρχαίας θρησκείας από τη μια πλευρά και του Χριστιανισμού από την άλλη. Τον 4ο αι. αναπτύχθηκε ιδιαίτερα η εκκλησιαστική ρητορεία, γι' αυτό και αυτή η περίοδος ονομάστηκε χρυσός αιώνας της θεολογίας, με σπουδαίους εκπροσώπους το Μ. Βασίλειο, το Γρηγόριο Νύσσης, το Γρηγόριο Ναζιανζηνό, τον Ιωάννη Χρυσόστομο στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας και στο δυτικό το Λακτάντιο και τον Αυγουστίνο. Οι Πατέρες της Εκκλησίας ήταν

απόφοιτοι ελληνικών φιλοσοφικών σχολών. Με το συγγραφικό και εκκλησιαστικό τους έργο συνδύασαν τη χριστιανική ηθική με την ελληνική φιλοσοφική σκέψη και ρητορεία. Ο συνδυασμός του Χριστιανισμού με τον Ελληνισμό στη διάρκεια του 4ου αι. δεν είχε μόνο θεωρητική βάση, αλλά βρήκε και πρακτική εφαρμογή. Ιεράρχες και άλλες πνευματικές προσωπικότητες κάτω από την επίδραση της ελληνικής πολιτικής σκέψης δε δίστασαν να διατυπώσουν ελεύθερα τις απόψεις τους για τα πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα της εποχής, και να έρθουν σε ρήξη πολλές φορές με την εξουσία.

Ανδριάντας του Ιουλιανού (4ος αι.). Ο αυτοκράτορας παρουσιάζεται ως Έλληνας φιλόσοφος ή ιερέας.
(Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

Μικρογραφία χειρογράφου του 9ου αι. Με λόγους του Γρηγόριου Ναζιανζηνού. Εικονίζονται επίσκοποι και ιερείς στη Β' οικουμενική σύνοδο της Κωνσταντινούπολης. Οι αποφάσεις της συμπλήρωσαν το «Σύμβολο της Πίστεως». Στο θρόνο το ανοικτό Ευαγγέλιο συμβολίζει την παρουσία τον Χριστού. (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη)

Η μεγάλη κρίση του Χριστιανισμού (5ος αιώνας). Μεγαλύτερα και πιο οξυμένα ήταν τα προβλήματα κατά τον 5ο αιώνα. Τότε όμως καθιερώθηκε ουσιαστικά και τυπικά η παρέμβαση του κράτους στα θέματα της Εκκλησίας.

Οι δογματικές διαμάχες απέκτησαν χριστολογικό περιεχόμενο. Αφορούσαν τη θεϊκή και ανθρώπινη φύση του Χριστού, δηλαδή το θέμα της σχέσης της θεϊκής και ανθρώπινης φύσης στο πρόσωπο του Χριστού.

Μεγάλο πρόβλημα δημιουργήθηκε στα τέλη της τρίτης δεκαετίας του 5ου αιώνα, όταν ο πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης Νεστόριος άρχισε να κηρύττει ότι η ανθρώπινη φύση του Χριστού ήταν ανεξάρτητη από τη θεϊκή και ότι η πρώτη επικράτησε της δεύτερης. Η Γ' Οικουμενική Σύνοδος που έγινε στην Έφεσο (431 μ.Χ.) καθάίρεσε το Νεστόριο και καταδίκασε τη διδασκαλία του ως αιρετική. Ο νεστοριανισμός, ωστόσο, διατηρήθηκε σε ορισμένες κοινότητες στις βορειοανατολικές παρυφές της Συρίας κάτω από την προστασία των Περσών.

Ο εκχριστιανισμός του κράτους τα αμέσως επόμενα χρόνια ολοκληρώθηκε ουσιαστικά και τυπικά, όπως αποδεικνύουν ορισμένες αυτοκρατορικές ενέργειες. Το ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας κατοικούνταν στην πλειοψηφία του από χριστιανούς, γι' αυτό και η κοσμική εξουσία προστάτευσε το Χριστιανισμό και επιδίωξε τη συνεργασία μαζί του. Τις αλλαγές που έφερε ο Χριστιανισμός, τόσο στην οργάνωση του κράτους όσο και στις σχέσεις των πολιτών, αποδεικνύει ο Θεοδοσιανός κώδικας (438 μ.Χ.). Πρόκειται για μια σειρά διαταγμάτων που εκδόθηκαν στη λατινική γλώσσα από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Β' και αποτέλεσαν την πρώτη κωδικοποίηση νόμων, εμπνευσμένη σε μεγάλο βαθμό από το Χριστιανισμό.

Μετά από μια δεκαετία περίπου, η συνεργασία κράτους και Εκκλησίας θεσμοθετήθηκε και τυπικά, όταν

ο αυτοκράτορας Μαρκιανός καθιέρωσε τη **συμβολική πράξη της στέψης (450 μ.Χ.)**. Σύμφωνα με τον καινούργιο θεσμό, ο νέος αυτοκράτορας έπρεπε να στέφεται από τον πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης.

Η συνεργασία αυτή ήταν αναγκαία για την ύπαρξη της ίδιας της αυτοκρατορίας. Την ίδια εποχή το ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας βρισκόταν σε αναταραχή εξαιτίας της εμφάνισης και της εξάπλωσης μιας νέας αίρεσης. Οι ακραίοι πολέμιοι της αίρεσης του Νεστόριου έφτασαν στη διατύπωση μιας άποψης εκ διαμέτρου αντίθετης. Διακήρυξαν δηλαδή ότι η ανθρώπινη φύση του Χριστού απορροφήθηκε τελείως από τη θεϊκή και κατά συνέπεια ο Χριστός ήταν μόνο θεός. Η διδασκαλία αυτή που διατυπώθηκε από τους θεολόγους της Αλεξάνδρειας ονομάστηκε **μονοφυσιτισμός** και διαδόθηκε γρήγορα στην Αίγυπτο, τη Συρία και την Παλαιστίνη. Αντιμετωπίστηκε ως αίρεση και καταδικάστηκε από τη **Δ' Οικουμενική Σύνοδο** στη Χαλκηδόνα (451 μ.Χ.). Η καταδίκη αυτή όμως μεγάλωσε το χάσμα ανάμεσα στην Κωνσταντινούπολη και τους υπηκόους των ανατολικών επαρχιών που είχαν αποδεχτεί το μονοφυσιτισμό. Οι ταραχές συνεχίστηκαν με μεγαλύτερη ένταση στην Αίγυπτο και τη Συρία. Θορυβημένοι οι αυτοκράτορες, στα τέλη του 5ου αιώνα προσπάθησαν να αποκαταστήσουν την ενότητα και να επιβάλουν την ειρήνη στην αυτοκρατορία.

6. Οι συνέπειες της Συνόδου της Χαλκηδόνας

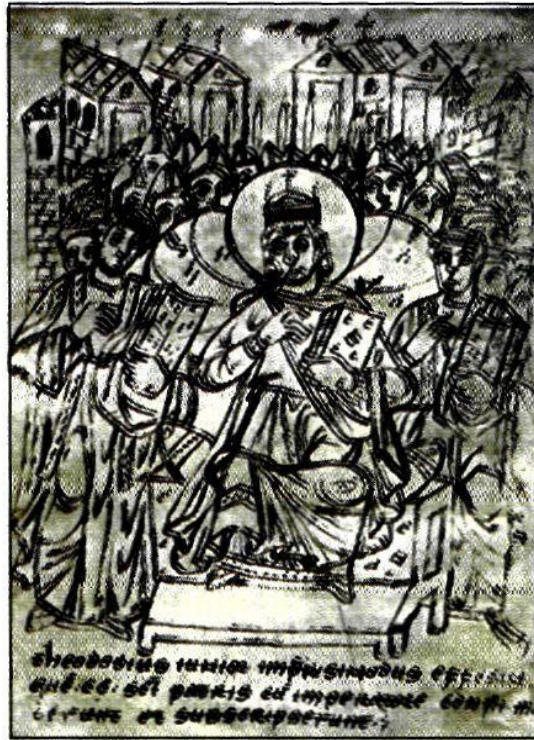
Η Σύνοδος της Χαλκηδόνας ήταν η κρίσιμη καμπή στην ιστορία της Αυτοκρατορίας όσον αφορά την

Αίγυπτο και τη Συρία. Η μονοφυσιτική χριστολογία ταίριαζε στην ανατολίτικη ιδιοσυγκρασία και, πολύ γρήγορα, μονοφυσιτικές εκκλησίες, που τις ένωνε η αντίθεση τους προς τη Χαλκηδόνα, εμφανίστηκαν σε όλες τις επαρχίες. Επιπλέον η αίρεση έγινε το στοιχείο που συνένωσε πολλούς κατοίκους των επαρχιών που είχαν παράπονα με τους αυτοκρατορικούς υπαλλήλους. Με τον τρόπο αυτό εκφράζανε τον εθνικισμό τους και τις χωριστικές τους τάσεις που συνεχώς γίνονταν μεγαλύτερες. Το αποτέλεσμα της πικρίας που έσπειρε η Χαλκηδών ήταν, δύο σχεδόν αιώνες αργότερα, η εύκολη κατάκτηση της Συρίας και της Αιγύπτου από τους Άραβες. Και η αρμενική εκκλησία δε δέχτηκε τις αποφάσεις της Χαλκηδόνας, αν και οι αντιρρήσεις της ήταν μάλλον συνταγματικές παρά δογματικές. Ακόμα και στην ίδια την Κωνσταντινούπολη οι αιρετικοί ήταν πολυάριθμοι.
St. Runsiman, Βυζαντινός πολιτισμός, μετ. Δεσπ. Δετζώρτζη, εκδ. Γαλαξίας - Ερμείας, σ. 39.

Ο αυτοκράτορας Ζήνων με τη συνεργασία του πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης εξέδωσε το «Ενωτικό» διάταγμα (482 μ.Χ.), με το οποίο θέλησε να συμβιβάσει τις διαφορές με παραχωρήσεις προς τους μονοφυσίτες. Η προσπάθεια αυτή όμως αποδείχθηκε αναποτελεσματική και μάλιστα προκάλεσε νέα προβλήματα. Η έκδοση του «Ενωτικού» θεωρήθηκε από τον πάπα της Ρώμης ως επέμβαση σε εκκλησιαστικά θέματα. Ο πάπας αντέδρασε με αναθεματισμό του πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης, που είχε ανεχτεί αυτή την επέμβαση. Έτσι, εκτός των άλλων προβλημάτων δημιουργήθηκε το πρώτο σχίσμα ανάμεσα στις Εκκλησίες της Ανατολής και της Δύσης.

Χρυσό νόμισμα του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Α'. Με διάταγμα του ο Χριστιανισμός έγινε επίσημη θρησκεία του κράτους. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)

Μικρογραφία χειρογράφου των αρχών του 9ου αι. Εικονίζει το Θεοδόσιο Β' ανάμεσα σε επισκόπους και ιερείς της Γ' Οικουμενικής συνόδου. (Vercelli, Βιβλιοθήκη Αρχιεπισκοπής)

Μικρογραφία χειρογράφου από το Χρονικό του Ιω. Σκυλίτζη (13ος-14ος αι.), που εικονίζει τη στέψη του αυτοκράτορα από τον πατριάρχη. Πρόκειται για την τελετή της αναγορεύσεως που καθιερώθηκε από τα μέσα του 5ου αι. (Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη

1.4 Ο εξελληνισμός του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους

Η μεταφορά της πρωτεύουσας από το Μ. Κωνσταντίνο στο μεταίχμιο Ευρώπης και Ασίας, σε μια θέση που βρισκόταν πλησιέστερα στις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας, προοιωνιζόταν τις επερχόμενες εξελίξεις.

Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία μετεξελίχθηκε υπό την

επίδραση της ρωμαϊκής πολιτικής παράδοσης, της χριστιανικής πίστης και της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η πληθυσμιακή υπεροχή του ελληνικού στοιχείου στο χώρο της Ανατολής, εκεί όπου η πολιτιστική παράδοση των ελληνιστικών χρόνων ήταν ακόμα έκδηλη, συνέβαλε βαθμιαία αλλά σταθερά στον εξελληνισμό του ανατολικού τμήματος της αυτοκρατορίας.

Προς την κατεύθυνση αυτή λειτούργησε η διαίρεση της αυτοκρατορίας σε Ανατολική και Δυτική, η οποία είχε ξεκινήσει από το Διοκλητιανό και οριστικοποιήθηκε από το Μ. Θεοδόσιο. Ελάχιστες χρονικές περιόδους τα δύο τμήματα ήταν ενωμένα. Μέσα στον 4ο αιώνα το ανατολικό τμήμα βαθμιαία αυτονομήθηκε και παράλληλα εξελληνίστηκε.

Η ελληνική φιλοσοφική σκέψη, η ρητορεία, αλλά και γενικότερα η ελληνική παιδεία, καλλιεργήθηκε αυτή την εποχή στις φιλοσοφικές σχολές της Ανατολής (Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια) και στην Αθήνα. Ο Ιουλιανός ήταν βαθύς γνώστης της ελληνικής παιδείας. Πολλοί επίσης σύγχρονοι του δάσκαλοι και ιεράρχες είχαν διαπαιδαγωγηθεί με τις ελληνικές φιλοσοφικές ιδέες, ιδιαίτερα του νεοπλατωνισμού.

Ο Μ. Θεοδόσιος πριν πεθάνει χώρισε για άλλη μια φορά την αυτοκρατορία στα δύο και τη μοίρασε στους δύο γιούς του. Το ανατολικό τμήμα το έδωσε στον Αρκάδιο, που ήταν και ο πρωτότοκος, και το δυτικό στον Ονώριο. Αυτός ο χωρισμός, που ήταν οριστικός (395 μ.Χ.), είχε μεγάλη σημασία για τη μελλοντική πορεία της αυτοκρατορίας.

Το δυτικό τμήμα δέχτηκε σε λίγα χρόνια τον κατακλυσμό βαρβαρικών εισβολών και στο τέλος κατέρρευσε (476 μ.Χ.). Αντίθετα, το ανατολικό

αντεπεξήλθε νικηφόρα και συνέχισε την ιστορική του πορεία. Ο οριστικός χωρισμός του κράτους (395 μ.Χ.) αποτελεί για μερικούς ιστορικούς το συμβατικό όριο έναρξης της βυζαντινής ιστορίας.

Ενώ στο δυτικό τμήμα η εισβολή των γερμανικών φύλων έφερε το τέλος του ρωμαϊκού κόσμου, στο ανατολικό δε σήμανε το τέλος του Ελληνισμού. Είναι βέβαιο ότι μετά το θάνατο του Μ. Θεοδοσίου παρουσιάστηκε και στην Ανατολή προς στιγμή κίνδυνος εκγερμανισμού του κράτους. Ωστόσο, ο κίνδυνος αυτός αποσοβήθηκε με την αποτελεσματική αντίσταση που προέβαλαν Έλληνες λόγιοι και πολιτικοί. Η αντιγερμανική - αντιγοτθική - αυτή κίνηση ήταν τόσο ισχυρή, ώστε να γίνεται λόγος για τη δημιουργία εθνικού κόμματος που υποκινούσε τον αντιγοτθικό αγώνα⁷.

7. Ο γοτθικός κίνδυνος

Θα πρέπει, αντί να δεχόμαστε να οπλοφορούν οι Σκύθες (οι Γότθοι), να αναζητήσουμε στρατιώτες από την τάξη των γεωργών, που θα πολεμήσουν για να υπερασπιστούν τη γη τους. Αυτούς να εντάξουμε στο στρατό για αρκετό χρόνο. Παράλληλα να ξεσηκώσουμε τους φιλόσοφους, που ασχολούνται με τις μελέτες τους, και τους βιοτέχνες, που δε σηκώνουν κεφάλι από την καθημερινή δουλειά, και το νωθρό λαό, που, επειδή δεν έχει τι να κάνει, περνάει την ώρα του στα θέατρα. Όλους αυτούς να τους πείσουμε, πριν οδηγηθούν από το γέλιο στο κλάμα, να φροντίσουν να περάσει η στρατιωτική δύναμη στα χέρια των Ρωμαίων, χωρίς να έχουν κανένα δισταγμό, είτε είναι άνθρωποι ασήμαντοι είτε σημαντικοί.

Γιατί στις πολιτείες συμβαίνει ό,τι ακριβώς και στα

σπίτια· οι άντρες αναλαμβάνουν την υπεράσπιση τους και οι γυναίκες ασχολούνται με τις δουλειές του σπιτιού. Πώς λοιπόν είναι δυνατό να ανεχθείτε το ρόλο του άνδρα να τον έχουν οι ξένοι; Δεν είναι μεγάλη ντροπή ν' αφήνετε την πιο μεγάλη ανδρική αρετή, τη φιλοτιμία στους πολέμους, σε άλλους; Εγώ τουλάχιστον, αν οι ξένοι μισθοφόροι κέρδιζαν πολλές νίκες για δικό μου όφελος, θα ντρεπόμουν γι' αυτό.

Και σκέπτομαι κάτι που βρίσκεται πολύ κοντά σε όσους έχουν μυαλό. Αν οι άντρες και οι γυναίκες που αναφέραμε σαν παράδειγμα δεν ανήκουν στο ίδιο έθνος, ούτε σε έθνη συγγενικά, τότε θα είναι αρκετή μια μικρή πρόφαση, για να θελήσουν αυτοί που οπλοφορούν, να επιβάλουν την κυριαρχία τους στους πολίτες. Τότε όμως θα χρειαστεί ν' αγωνιστούν άνθρωποι απόλεμοι, οι πολίτες, εναντίον εκείνων που είναι εξασκημένοι στον πόλεμο, δηλαδή των ξένων μισθοφόρων.

Πριν λοιπόν η κατάσταση φτάσει προς τα εκεί που βαδίζει, πρέπει εμείς να αποκτήσουμε πάλι το υψηλό ρωμαϊκό φρόνημα και να συνηθίσουμε να κερδίζουμε τις νίκες οι ίδιοι. Όσο για τους βαρβάρους, να μην τους δεχόμαστε ανάμεσά μας και να τους απομακρύνουμε από παντού.

Συνέσιος, Λόγος περί Βασιλείας, P.G., τ. 66, α. 1092-1093.

Έτσι, το ανατολικό τμήμα επιβίωσε μετά τις βαρβαρικές εισβολές και μετεξελίχθηκε πλέον στη βυζαντινή του μορφή, στηριγμένο στον Ελληνισμό.

Ο εξελληνισμός της αυτοκρατορίας ήταν μια πραγματικότητα που οφειλόταν στον πρωταγωνιστικό ρόλο της Κωνσταντινούπολης. Η πνευματική

δραστηριότητα μεταφέρθηκε από την Αθήνα στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, όπου με διάταγμα του Θεοδοσίου Β' ιδρύθηκε το Πανδιδακτήριο (425 μ.Χ.). Με επίσημη αυτοκρατορική απόφαση υπερτερούσε η διδασκαλία της ελληνικής φιλολογίας και γλώσσας σε βάρος της λατινικής.

Την επικράτηση του ελληνικού στοιχείου επικύρωσε και η έκδοση αυτοκρατορικών διαταγμάτων (397 και 439 μ.Χ.) που επέτρεψαν πλέον τη σύνταξη των δικαστικών αποφάσεων και των διαθηκών στην ελληνική γλώσσα.

Προτομή του Αρκάδιου. Η αναγόρευση του πρωτότοκου Αρκάδιου σε αυτοκράτορα στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας υποδηλώνει το ενδιαφέρον για την Ανατολή και τη μετατόπιση του κέντρου βάρους προς το τμήμα αυτό της αυτοκρατορίας. (Κωνσταντινούπολη, Μουσείο Αρχαιοτήτων)

1.5 Η μεγάλη μετανάστευση των λαών. Το τέλος του Δυτικού Ρωμαϊκού κράτους.

Τα γερμανικά φύλα, όπως οι Γότθοι - Οστρογότθοι και Βησιγότθοι -, οι Αλαμανοί, οι Βουργούνδιοι, οι Φράγκοι, οι Βάνδαλοι και άλλοι, μέχρι τα μέσα περίπου του 4ου αιώνα παρέμεναν έξω από τα σύνορα της αυτοκρατορίας. Κατέφευγαν μόνο σε παροδικές εισβολές ή στην τακτική των ειρηνικών διεισδύσεων, όταν το ρωμαϊκό κράτος τους χρησιμοποιούσε σε μικρές ομάδες ως μισθοφόρους για τη φύλαξη των συνόρων ή ως καλλιεργητές στις ερημωμένες παραμεθόριες περιοχές.

Η κατάσταση αυτή μεταβλήθηκε το τελευταίο τέταρτο του 4ου αιώνα, όταν διαδόθηκε η φήμη ότι οι Ούννοι, νομάδες μογγολικής καταγωγής, πέρασαν το Βόλγα ποταμό (374 μ.Χ.). Η μετακίνηση των Ούννων μέσα στον ευρωπαϊκό χώρο είχε ως φυσική συνέπεια τις αλυσιδωτές μεταναστεύσεις των γερμανικών φύλων προς τα δυτικά, στα εδάφη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Οι μετακινήσεις αυτές, που κράτησαν περισσότερο από έναν αιώνα και έγιναν απειλητικότερες τον 5ο αιώνα, έμειναν γνωστές στην ιστορία ως η **μεγάλη μετανάστευση των λαών**.

Οι Ούννοι. Στην αρχή δεν οργανώθηκαν σε ενιαίο κράτος, αλλά ζούσαν διεσπαρμένοι στις μεγάλες ευρωπαϊκές εκτάσεις βόρεια του Δούναβη, σε φυλές πολιτικά ασύνδετες⁸.

8. Οι συνήθειες των Ούννων

Αν και έχουν ανθρώπινη μορφή, έστω και αποκρουστική, περνούν πολύ σκληρή ζωή. Δε χρησιμοποιούν τη φωτιά ούτε τρώνε μαγειρεμένο

φαγητό, αλλά τρέφονται με ρίζες άγριων φυτών και με τη μισοσαπισμένη σάρκα κάθε είδους ζώου, που την τοποθετούν ανάμεσα στα πόδια τους και στη ράχη του αλόγου και έτσι τη ζεσταίνουν κάπως. Δεν κατασκευάζουν κανενός είδους σπίτια, αλλά τα αποφεύγουν σαν να είναι τάφοι...

Τα παπούτσια τους είναι κατασκευασμένα πολύ άτεχνα και εμποδίζουν το ελεύθερο βάδισμα. Γι' αυτό ελάχιστα μπορούν να πολεμήσουν πεζοί, αλλά είναι σχεδόν κολλημένοι πάνω στα άλογά τους, που είναι σκληρά και άσχημα, και καθισμένοι πολλές φορές με γυναικείο τρόπο (πλάγια) επάνω τους κάνουν τις συνηθισμένες εργασίες τους. Από το άλογο του ο καθένας τους νύχτα και μέρα αγοράζει και πουλάει, τρώει και πίνει και, γέρνοντας στο στενό τράχηλο του, βυθίζεται σε βαθύ ύπνο...

Αμμιανός Μαρκελλίνος, Ιστορία, XXXI, 2, 4-6.

Προς το τέλος της τρίτης δεκαετίας του 5ου αιώνα δημιούργησαν ισχυρό κράτος, με επίκεντρο την περιοχή της σημερινής Ουγγαρίας. Το κράτος τους οδηγήθηκε στο απόγειο της δύναμής του, όταν αρχηγός τους έγινε ο Αττίλας (434-453 μ.Χ.). Ο Θεοδόσιος Β', ο τότε αυτοκράτορας του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους, υποχρεώθηκε να κλείσει πολλές φορές ταπεινωτικές συμφωνίες μαζί του, προκειμένου να εξασφαλίσει την εδαφική ακεραιότητα του κράτους και να κρατήσει τους Ούνους βόρεια του Δούναβη. Παρ' όλα αυτά, αρκετές φορές παραβιάστηκαν τα σύνορα της αυτοκρατορίας και οι ληστρικές επιδρομές τους ήταν ιδιαίτερα καταστροφικές για τις βόρειες περιοχές της Βαλκανικής. Από τα μέσα του 5ου αιώνα ο Αττίλας αποφάσισε να στρέψει την πολεμική του δραστηριότητα προς τη Γαλατία. Εκεί ηττήθηκε στα

Καταλανικά Πεδία από το ρωμαϊκό στρατό και τα στρατεύματα των γερμανικών λαών, των Βησιγόθων, Βουργούνδιων, Σουηβών κ.ά. (451 μ.Χ.). Στη συνέχεια στράφηκε στην Ιταλία και έφτασε μέχρι τα τείχη της Ρώμης, στην οποία όμως δεν επετέθη. Επέστρεψε στην πρωτεύουσα του κράτους του, όπου και πέθανε μετά από δύο χρόνια (453 μ.Χ.). Μετά το θάνατο του οι Ούνοι διασπάστηκαν σε μικρές ομάδες και συνέχισαν να ζουν νομαδικά στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, έως ότου βαθμιαία αφομοιώθηκαν από άλλους λαούς.

Χρυσό νόμισμα του Θεοδοσίου Β'. Το όνομα του αυτοκράτορα αυτού είναι συνδεδεμένο με αξιόλογα πολιτιστικά έργα. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)

Οι Βησιγόθτοι. Οι Βησιγόθτοι ανήκουν στο δυτικό κλάδο των Γόθων. Τον 3ο αι. μ.Χ. τους βρίσκουμε εγκαταστημένους σε περιοχές μεταξύ του Δνεϊστερου και του Προύθου ποταμού. Όταν άρχισε η προέλαση των Ούνων προς το Δούναβη, τότε ένα μεγάλο μέρος των Βησιγόθτων, που η γραπτή παράδοση το υπολογίζει σε διακόσιες χιλιάδες, ζήτησε από τον

αυτοκράτορα του ανατολικού τμήματος να τους επιτρέψει την είσοδο και την εγκατάσταση σε εδάφη της αυτοκρατορίας (376 μ.Χ.). Το αίτημά τους έγινε δεκτό. Τους δόθηκε η άδεια να περάσουν το Δούναβη και να εγκατασταθούν στην περιοχή της σημερινής Β. Βουλγαρίας. Όμως η κακή συμπεριφορά των κρατικών υπαλλήλων της αυτοκρατορίας και οι καταχρήσεις σε βάρος τους οδήγησαν τους Βησιγόθους σε εξεγέρσεις και τους έστρεψαν σε επιδρομές που απείλησαν την ίδια την πρωτεύουσα.

Ο Μ. Θεοδοσίος ανέτρεψε τα σχέδιά τους αλλά παράλληλα ακολούθησε συμφιλίωτική πολιτική. Τους επέτρεψε να εγκατασταθούν στην περιοχή της σημερινής ΒΑ Βουλγαρίας. Θεωρούνταν Ρωμαίοι υπήκοοι και είχαν αρκετά προνόμια, έπρεπε όμως σε αντάλλαγμα να συμμετέχουν στην άμυνα των συνόρων και να αποκρούουν κάθε εχθρική επιδρομή στην περιοχή τους. Η φιλογοτθική πολιτική του Μ. Θεοδοσίου, ωστόσο, είχε και αρνητικά αποτελέσματα, εφόσον άφησε το περιθώριο σε πολλούς από τους αρχηγούς των Γόθων να διεισδύσουν στην κρατική μηχανή και στο ρωμαϊκό στρατό. Μεγαλύτερο πρόβλημα προξένησαν οι συγκρούσεις μεταξύ των ηγετών τους, γιατί οδήγησαν σε λεηλασίες και σε καταστροφές περιοχών της αυτοκρατορίας.

Τα γερμανικά κράτη στη Δύση (Αρχές 6ου αι. μ.Χ.)

Ανάλογη κατάσταση διαμορφώθηκε από την επανάσταση και τις επιδρομές των Βησιγόθων με αρχηγό τον **Αλάριχο** στα τέλη του 4ου αιώνα. Οι επιδρομές αυτές προχώρησαν μέχρι την Πελοπόννησο και αντιμετωπίστηκαν από τον Στιλίχωνα, άλλο βάρβαρο στρατιωτικό ηγέτη που έστειλε το Δυτικό Ρωμαϊκό κράτος. Στη συνέχεια ο Αλάριχος στράφηκε

στην Ιταλία, όπου προς στιγμή αποκρούστηκε από άλλα γερμανικά φύλα, που τα χρησιμοποιούσε το Δυτικό κράτος ως φύλακες των συνόρων. Έτσι, στις πρώτες δεκαετίες του 5ου αιώνα το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας βρισκόταν σε συνεχή αναταραχή εξαιτίας των μετακινήσεων λαών που έρχονταν σε εξοντωτικές συγκρούσεις μεταξύ τους. Την περίοδο αυτή των μετακινήσεων αξιοσημείωτο επεισόδιο ήταν η άλωση και η λεηλασία της ίδιας της Ρώμης από τους Βησιγότθους με αρχηγό τον Αλάριχο (410 μ.Χ.)⁹.

9. Η πολιτική του Ανατ. Ρωμαϊκού κράτους απέναντι στους Βησιγότθους

Στις περιοχές εκείνες των Βαλκανίων που ελέγχονταν από την Κωνσταντινούπολη, το μάθημα που είχαν δεχτεί οι Ρωμαίοι στρατιωτικοί τον 4ο αιώνα εφαρμόστηκε με επιτυχία. Ένας μελετημένος συνδυασμός ισχύος, προσαρμοστικότητας και εξαγοράς με χρήμα εξουδετέρωσαν τις συνέπειες της βησιγοθτικής μετανάστευσης. Η πολεμική αριστοκρατία των Βησιγόθων «αφομοιώθηκε» με την προσφορά θέσεων στη στρατιωτική ηγεσία ή με την ανάθεση αποστολών προς όφελος της ανατολικής ρωμαϊκής διπλωματίας. Όταν όμως ο Αλάριχος κινήθηκε από τα Βαλκάνια προς τη Δύση, αντιμετώπισε μια κοινωνία που της έλειπε η αντίστοιχη δύναμη και επιτηδειότητα. Οι συγκλητικοί είχαν αφήσει απλήρωτους τους φόρους τους και είχαν παραμελήσει την επάνδρωση του ρωμαϊκού στρατού-ωστόσο όταν τους ζητήθηκε, το 408, να πληρώσουν τον Αλάριχο για να καλύψουν τις στρατιωτικές αδυναμίες τους, η σύγκλητος απέρριψε την πρόταση ως πολύ ενδοτική προς τον μισητό βάρβαρο: «Αυτό είναι δουλικό συμβόλαιο, όχι

εισφορά». Περήφανα λόγια, αλλά δύο χρόνια αργότερα αυτοί οι πατριώτες θα εξαναγκάζονταν σε τριπλάσια εισφορά απ' αυτήν που τους είχε ζητηθεί αρχικά, για να λυτρώσουν την ίδια την πόλη τους από το βασιλιά των Βησιγόθων. Ο στείρος σοβινισμός και η άρνηση να διαπραγματευτούν με τους βαρβάρους οδήγησαν στην άλωση της Ρώμης από τον Αλάριχο το 410. Ήταν ένα δυσοίωνα ξεκίνημα για τις ρωμαιοβαρβαρικές σχέσεις του ερχόμενου αιώνα.

P. Brown, ό.π., σ. 131-132.

Ο θάνατος του την ίδια χρονιά στάθηκε η αιτία της μετακίνησης τους αρχικά στη Ν. Γαλατία και στη συνέχεια στην Ισπανία, όπου ίδρυσαν κράτος.

Υπατικό δίπτυχο* από ελεφαντοστό. Στη μία πλευρά του εικονίζεται ο Στιλίων, βανδαλικής καταγωγής στρατιωτικός ηγέτης του Δυτικού Ρωμαϊκού κράτους, ο οποίος στάλθηκε στην Πελοπόννησο για την αντιμετώπιση του Αλάριχου. (Monza, Καθεδρικός ναός)

Η εγκατάσταση γερμανικών λαών στη Δύση. Οι μετακινήσεις των γερμανικών φύλων στη διάρκεια του 5ου αιώνα πήραν μεγάλη έκταση. Συνέπεια των μετακινήσεων ήταν η δημιουργία νέων κρατών στα εδάφη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Μετά τη δημιουργία του κράτους των Βησιγόθων στη Ν. Γαλατία, οι Βάνδαλοι, άλλο γερμανικό φύλο, μετακινήθηκαν από τις περιοχές της Α. Γερμανίας προς την Ισπανία και από εκεί πέρασαν στη Β. Αφρική. Κατά τη διάρκεια της τέταρτης δεκαετίας του 5ου αιώνα, κατέλαβαν τη Μαυριτανία, τη Νουμιδία (σημ. Αλγερία) και, τέλος, την Καρχηδόνα, την οποία έκαναν ορμητήριο για τις πειρατικές τους επιδρομές. Το κράτος τους επεκτάθηκε με την κατάληψη των μεγάλων νησιών της Δ. Μεσογείου. Αφού εδραίωσαν την κυριαρχία τους στη Β. Αφρική, έκαναν ληστρικές επιδρομές στην Ιταλία και την Ελλάδα. Σε μια απ' αυτές στράφηκαν εναντίον της Ρώμης (455 μ.Χ.), την οποία λεηλάτησαν και κατέστρεψαν πολλά από τα έργα τέχνης που τη στόλιζαν. Η ενέργειά τους αυτή έμεινε γνωστή στην ιστορία με τον όρο βανδαλισμός. Αργότερα, μια απόπειρα που έγινε από το Ανατολικό Ρωμαϊκό κράτος για τη διάλυση του κράτους των Βανδάλων κατέληξε σε αποτυχία.

Στη διάρκεια του πρώτου μισού του 5ου αιώνα συνεχίστηκαν οι εγκαταστάσεις των γερμανικών λαών σε εδάφη του Δυτικού κράτους. Στη σημερινή κεντρική Γαλλία ιδρύθηκε το κράτος των Βουργουνδίων, ενώ στις βόρειες και δυτικές περιοχές της Γαλλίας δημιουργήθηκε το Φραγκικό κράτος. Τέλος, τα γερμανικά φύλα των Αγγλοσαξόνων ξεκίνησαν την κατάληψη της Βρετανίας. Έτσι, στα μέσα του 5ου αιώνα το Δυτικό Ρωμαϊκό κράτος είχε περιοριστεί περίπου στην ιταλική χερσόνησο.

Το τέλος του Δυτικού Ρωμαϊκού κράτους. Από τα μέσα του 5ου αιώνα η Ιταλία ήταν σε κατάσταση συνεχούς αναταραχής, αφού η κρατική μηχανή είχε αποδιοργανωθεί και τη στρατιωτική ηγεσία είχαν στα χέρια τους Γερμανοί μισθοφόροι. Στο θρόνο ανέβηκαν για μικρό διάστημα αυτοκράτορες ανίκανοι, που υποστηρίζονταν από τους Γερμανούς ή είχαν τη συγκατάθεση της Κωνσταντινούπολης. Ουσιαστικά, τον αυτοκρατορικό θρόνο διατήρησε ο σεβασμός που έτρεφαν οι βάρβαροι προς το θεσμό του Ρωμαίου αυτοκράτορα.

Το 476 μ.Χ., ο **Οδόακρος, ηγεμόνας των Ερούλων**, ενός γερμανικού φύλου, ο οποίος είχε αναγνωριστεί αρχηγός όλων των μισθοφορικών λαών στην Ιταλία, προχώρησε σε καθαίρεση του τότε αυτοκράτορα **Ρωμύλου Αυγουστύλου**, επειδή είχε καταλάβει το θρόνο χωρίς την έγκριση της Κωνσταντινούπολης. Με πρεσβεία της συγκλήτου, που έστειλε στον αυτοκράτορα του ανατολικού τμήματος **Ζήνωνα**, ζήτησε την άδεια να κυβερνά στη Δύση εξ ονόματος του και εξήγησε ότι δε χρειαζόταν άλλος αυτοκράτορας. Έτσι ο Οδόακρος αναγνωρίστηκε διοικητής της Ιταλίας με τον τίτλο του πατρικίου. Στη Ρώμη έκτοτε δεν κυβέρνησε άλλος Ρωμαίος αυτοκράτορας. Αν και στην πραγματικότητα δε συνέβη καμία μεταβολή, το έτος **476 μ.Χ.** θεωρείται το τέλος του **Δυτικού Ρωμαϊκού κράτους** και συγχρόνως η συμβατική αρχή του Μεσαίωνα για τη Δύση.

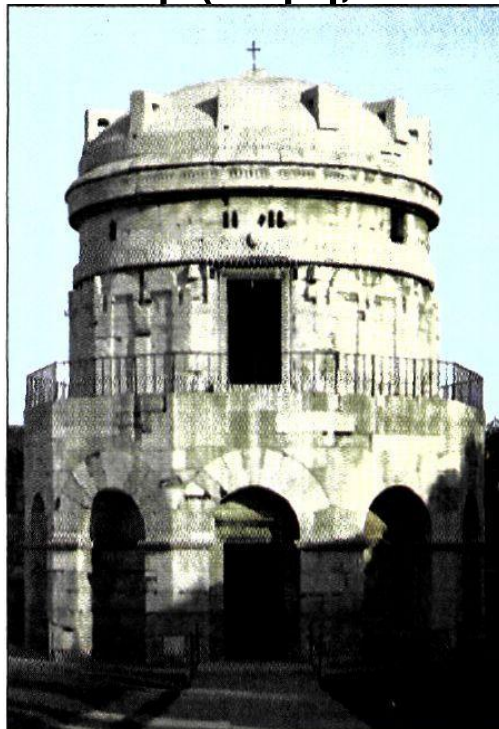
Οι Οστρογότθοι. Οι Οστρογότθοι είναι ο ανατολικός κλάδος των Γότθων. Μέχρι τις αρχές του 4ου αιώνα ήταν εγκαταστημένοι στην περιοχή του

Δνείπερου ποταμού. Αυτοί πρώτοι υπέστησαν τις συνέπειες της μετακίνησης των Ούνων στους οποίους και υποτάχθηκαν. Η φιλογοτθική πολιτική όμως του Μ. Θεοδοσίου επέτρεψε την εγκατάσταση των Οστρογόθων στις περιοχές της σημερινής Ουγγαρίας με αντάλλαγμα τη φύλαξη των συνόρων. Το τελευταίο τέταρτο του 5ου αιώνα, όταν αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη ήταν ο Ζήνων, οι βόρειες περιοχές της Βαλκανικής δεινοπάθησαν από τις επιδρομές τους. Για να προστατεύσει ο Ζήνων το ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας, έστρεψε τον ηγεμόνα των Οστρογόθων Θεουδέριχο προς την Ιταλία, με σκοπό να απομακρύνει τον Οδόακρο. Μετά από σκληρούς αγώνες ο Θεουδέριχος κατέλαβε τη Ραβέννα, την πρωτεύουσα του Οδόακρου, και την έκανε έδρα του Οστρογοτθικού βασιλείου της Ιταλίας (493 μ.Χ.), παίρνοντας παράλληλα από τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης τον τίτλο του ρήγα (rex).

Έτσι, στα τέλη του 5ου αιώνα, από την παλαιά ρωμαϊκή αυτοκρατορία απέμεινε μόνο το ανατολικό τμήμα, περιορισμένο σε εδάφη της Βαλκανικής, της Μ. Ασίας και περιοχών της Συρίας, της Παλαιστίνης και της Αιγύπτου. Στη Δύση είχαν ιδρυθεί γερμανικά βασίλεια.

Χρυσό νόμισμα του Θεωδέριχου, βασιλιά των Οστρογόθων (474-526). Παρά το βασιλικό τίτλο που του αποδίδει η επιγραφή στο νόμισμα, εντούτοις δεν έχει διάδημα στο κεφάλι, σε ένδειξη της αναγνώρισης της επικυριαρχίας του αυτοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη. (Ρώμη, Μουσείο Θερμών)

Μαυσωλείο* του Θεωδέριχου έξω από τα τείχη της Ραβέννας. Πρόκειται για ένα κυκλικό οικοδόμημα που θυμίζει αρχαίο ηρώο. Στο κάτω μέρος ήταν τοποθετημένη η σαρκοφάγος, ενώ το επάνω μέρος ήταν χώρος για τελετουργικούς σκοπούς.

Ασκήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Να αξιολογήσετε το μεταρρυθμιστικό έργο του Διοκλητιανού. Να λάβετε υπόψη σας το παράθεμα 1.**
- 2. Γιατί ο Μ. Κωνσταντίνος εγκατέλειψε το σύστημα της Τετραρχίας;**
- 3. Πώς κρίνετε την προσπάθεια του Ιουλιανού να επαναφέρει την ειδωλολατρία; Υπήρχε προοπτική επικράτησης των θρησκευτικών του απόψεων;**
- 4. Ποιες ήταν οι συνέπειες των αποφάσεων της συνόδου της Χαλκηδόνας για την αυτοκρατορία; (Να λάβετε υπόψη σας το παράθεμα 6).**
- 5. Να προσδιορίσετε το πολιτισμικό επίπεδο των Ούνων με βάση τις πληροφορίες του παραθέματος 8.**
- 6. Αφού μελετήσετε το παράθεμα 7 να απαντήσετε στις ακόλουθες ερωτήσεις: α) Ποια λύση προβάλλει για την αντιμετώπιση του προβλήματος του εκγερμανισμού του κράτους; β) Ποια επιχειρήματα χρησιμοποιεί;**
- 7. Πότε και με ποιον τρόπο επήλθε ο οριστικός χωρισμός της αυτοκρατορίας και ποια ήταν η τύχη του δυτικού της τμήματος;**

2. Η εποχή του Ιουστινιανού (6ος αι. μ.Χ.)

Ο Ιουστινιανός σφράγισε με το έργο του τον 6ο αιώνα. Διαδέχθηκε στο θρόνο το θείο του Ιουστίνo, τον οποίο είχε βοηθήσει στη διακυβέρνηση του κράτους ως σύμβουλος, όταν εκείνος σε μεγάλη ηλικία και χωρίς γνώσεις ανέλαβε αυτοκρατορικά καθήκοντα. Ο ίδιος είχε αποκτήσει σπουδαία μόρφωση και είχε επηρεαστεί από την παιδεία και το παλαιό μεγαλείο του ρωμαϊκού κόσμου. Το γεγονός αυτό ενίσχυσε τις φιλοδοξίες του, όταν κυβέρνησε την αυτοκρατορία από το 527 ως το 565 μ.Χ. Την εποχή αυτή ο αρχαίος ρωμαϊκός κόσμος βρισκόταν ήδη υπό διάλυση. Η αποκατάσταση της ρωμαϊκής οικουμένης, που την περιόρισαν στο ανατολικό της τμήμα οι «βαρβαρικές» επιδρομές, ήταν μια ελπίδα που ενέπνεε τη δημόσια ζωή των Ρωμαίων. Αυτή η ελπίδα έγινε στόχος της πολιτικής του Ιουστινιανού.

Συγκεκριμένα, στόχος της εξωτερικής του πολιτικής ήταν η ανακατάληψη των χαμένων εδαφών στη Δύση και η συνοριακή άμυνα στην Ανατολή ώστε να επιτευχθεί η αποκατάσταση της ρωμαϊκής οικουμένης. Ενώ στην εξωτερική πολιτική ο Ιουστινιανός φαίνεται δέσμιος του οράματος του παλαιού μεγαλείου, στην εσωτερική γίνεται καινοτόμος. Έλαβε μέτρα που οδήγησαν την αυτοκρατορία προς τα εμπρός και την απομάκρυναν από τη ρωμαϊκή παράδοση.

Ψηφιδωτό από τον πλευρικό τοίχο του ιερού της εκκλησίας του Αγίου Βιταλίου στη Ραβέννα. Παρουσιάζει αυτοκρατορική πομπή, στο μέσο της οποίας εικονίζεται ο Ιουστινιανός. Η μνημειακή αυτή σύνθεση δηλώνει την αποκατάσταση της αυτοκρατορικής εξουσίας στην Ιταλία (6ος αι.).

2.1 Η ανασύσταση της ρωμαϊκής οικουμένης

Κύριο στόχο των επιδιώξεων και της πολιτικής του Ιουστινιανού αποτελεί η αποκατάσταση της παλαιάς συνοριακής γραμμής της αυτοκρατορίας, όπως ήταν πριν εγκατασταθούν στο δυτικό τμήμα της οι γερμανικοί λαοί.

Η πολιτική αυτή που είναι γνωστή με το λατινικό όρο *reconquista* (= ανασύσταση) περιλαμβάνει σειρά από μακροχρόνιους επιθετικούς πολέμους σ' ό,τι αφορά το δυτικό τμήμα της παλαιάς ρωμαϊκής

αυτοκρατορίας. Για τη διατήρηση των συνόρων στην Ανατολή και στο χώρο των Βαλκανίων ο Ιουστινιανός υποχρεώθηκε να αντιμετωπίσει τους εχθρούς με αμυντικούς πολέμους και παραχωρήσεις.

Το έργο της ανασύστασης της αυτοκρατορίας έθεσε σε εφαρμογή, αφού προηγουμένως στο εσωτερικό συνέτριψε μια επαναστατική κίνηση (**Στάση του Νίκα**)* που λίγο έλειψε να του στοιχίσει το θρόνο.

Επιθετικοί πόλεμοι στη Δύση.

♦ Στη Β. Αφρική καταλύθηκε το γερμανικό κράτος των Βανδάλων (533-534 μ.Χ.). Όλη η Β. Αφρική μέχρι τις Ηράκλειες Στήλες (Γιβραλτάρ), καθώς και τα νησιά Κορσική, Σαρδηνία και Βαλεαρίδες, πέρασαν στην κυριαρχία της Κωνσταντινούπολης.

♦ Στην Ιταλία μετά από σκληρούς αγώνες που κράτησαν μια εικοσαετία (535-554 μ.Χ.), διαλύθηκε το βασίλειο των Οστρογόθων¹.

1. Η επιστολή του στρατηγού Βελισσάριου προς τον Ιουστινιανό για την αποστολή στρατιωτικής βοήθειας στην Ιταλία

«Πήγαμε στην Ιταλία, μεγάλη βασιλιά, χωρίς να έχουμε στρατιώτες, άλογα, όπλα και χρήματα, χωρίς δηλαδή τα εφόδια εκείνα που, αν δεν τα έχει κάποιος σε αφθονία, είναι αδύνατο να κάνει πόλεμο. Γιατί, αν και προσπαθήσαμε γυρνώντας στη Θράκη και στην Ιλλυρία, συγκεντρώσαμε πολύ λίγους στρατιώτες, αξιολύπητους, που δεν έχουν εξοπλισμό και είναι εντελώς αμάθητοι από πόλεμο. Αλλά βλέπουμε και αυτούς που έχουν απομείνει στην Ιταλία. Είναι λίγοι, φοβούνται τους εχθρούς και έχουν χαμηλά το ηθικό τους, γιατί έχουν νικηθεί πολλές φορές από κείνους.

Είναι άνθρωποι που κατόρθωσαν να ξεφύγουν από τον εχθρό αφού εγκατέλειψαν τα άλογά τους και πέταξαν τα όπλα τους. Τέλος, είναι αδύνατο να βρούμε χρήματα στην Ιταλία, γιατί την έχουν καταλάβει πάλι οι εχθροί...».

Προκόπιος, Ιστορία των πολέμων, VII, XII, 3-7.

Η Ιταλία επανήλθε στην αυτοκρατορική εξουσία και με νομοθετική πράξη του Ιουστινιανού οργανώθηκε κατά τον ίδιο τρόπο που ίσχυε πριν από την ίδρυση του Οστρογοθτικού κράτους.

♦ Στην Ισπανία επιχειρήθηκε εκστρατεία εναντίον των Βησιγόθων τη χρονιά που τελείωνε ο εξαντλητικός Οστρογοθικός πόλεμος (554 μ.Χ.). Αποτέλεσμα αυτής της επιχείρησης ήταν η κατάληψη της νοτιοανατολικής περιοχής της Ιβηρικής χερσονήσου και η ένταξή της στις αυτοκρατορικές κτήσεις.

Αμυντικοί πόλεμοι στην Ανατολή και στο Δούναβη.

♦ Στα ασιατικά σύνορα κύριος αντίπαλος της αυτοκρατορίας ήταν οι Πέρσες. Οι αγώνες εναντίον τους, με ενδιάμεσες ανάπαυλες ειρηνικών ελιγμών, διήρκεσαν περίπου τριάντα χρόνια και χωρίζονται σε τρεις φάσεις (527-532, 540-545 και 549-562 μ.Χ.). Ο Ιουστινιανός αντιμετώπισε τον περσικό κίνδυνο με ιδιαίτερα προσεγμένο σχεδιασμό, που αποσκοπούσε στην αποφυγή μεγάλων πολεμικών συγκρούσεων και στην οργάνωση συστήματος συνοριακής άμυνας. Τελικά, το συνοριακό καθεστώς μεταξύ των δύο κρατών επανήλθε σ' αυτό που ίσχυε τον 3ο αι. μ.Χ.

♦ Στα βόρεια σύνορα δεν εφαρμόστηκε από τον αυτοκράτορα κάποια ιδιαίτερη πολιτική, γι' αυτό και η κατάσταση στη συνοριακή γραμμή του Δούναβη έμεινε ανεξέλεγκτη. Ο Ιουστινιανός, λόγω των στρατιωτικών αναγκών που είχε στη Δύση και στην Ανατολή, υποχρεώθηκε να αποσύρει στρατεύματα από τα βόρεια σύνορα. Η κατάσταση αυτή ενθάρρυνε τις διεισδύσεις νέων λαών, κυρίως Σλάβων ενωμένων με κατάλοιπα των ουνικών φυλών του Αττίλα. Πολλές φορές παραβίασαν τη συνοριακή γραμμή του Δούναβη και εισχώρησαν νοτιότερα. Σε μια απ' αυτές τις επιδρομές (558 μ.Χ.) απείλησαν την ίδια την πρωτεύουσα και έφτασαν λεηλατώντας μέχρι τις ακτές του Ιονίου και τον Ισθμό της Κορίνθου. Η διείσδυση τους, ωστόσο, σε εδάφη της νότιας Βαλκανικής ήταν περιορισμένη και σε κανένα μέρος της Ελλάδας δεν έγιναν σλαβικές εγκαταστάσεις κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 6ου αι.²

2. Ο «εκσλαβισμός» των Ελλήνων. Ο ιστορικός Ι.Φ. Φαλμεράϋερ, για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, διατύπωσε τη θεωρία του εκσλαβισμού των συγχρόνων Ελλήνων, προβάλλοντας ως επιχείρημα τις σλαβικές επιδρομές που έγιναν στον ελλαδικό χώρο τον 6ο αι.

Ο ελληνικός λαός, που πριν από τον τρωικό πόλεμο έως τον έκτο μετά Χριστόν αιώνα κατοίκησε την Πελοπόννησο και τη χερσαία χώρα βορειότερα, δεν υπάρχει πια σήμερα. Ατυχείς περιστάσεις κάθε είδους επέφεραν την τελειωτική παρακμή του, τον περιορισμό του σε τελείως ασήμαντα υπολείμματα και την επιμιξία του με ξένους, ώστε να σβήσει ολοκληρωτικά ο αρχικός του χαρακτήρας και να

εξαλειφθούν, κατά την έκφραση ενός από τους πιο ένθερμους και προικισμένους αντιπάλους μου, μέσα στο γενικό μετασχηματισμό, ακόμα και τα τελευταία ίχνη του αρχαίου ελληνικού βίου. Αυτή η διδασκαλία, που αρχικά είχε την έννοια ιστορικού πειράματος, μπαίνει εφεξής στη σειρά των αδιαφιλονίκητων ιστορικών αληθειών. Έχει γίνει πραγματικότητα που χωρίς εθελούσια τύφλωση δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς.

Ι.Φ. Φαλμεράϋερ, Περί της καταγωγής των σημερινών Ελλήνων, μετ. Κ.Π. Ρωμανός, εκδ. Νεφέλη 1984, σ. 127-128.

Ο Ιουστινιανός, κρινόμενος από την εξωτερική του πολιτική, φαίνεται ότι λειτούργησε ως Ρωμαίος αυτοκράτορας, που ήταν δέσμιος της ιδέας της αποκατάστασης της ρωμαϊκής οικουμένης. Προς στιγμή δημιουργήθηκε η αίσθηση ότι με την εφαρμογή αυτής της ιδέας επιτεύχθηκε και η ρωμαϊκή ειρήνη. Η οικονομική εξάντληση όμως της αυτοκρατορίας και η εμφάνιση νέων εχθρών στα βόρεια σύνορα υπήρξαν οι αιτίες για την αναγκαστική αναθεώρηση αυτής της πολιτικής από τους διαδόχους του. Έτσι, η αυτοκρατορία μετά από λίγο περιορίστηκε στο ανατολικό της τμήμα.

Το βυζαντινό κράτος το 565 μ.Χ. (Τέλος της βασιλείας του Ιουστινιανού)

2.2 Η ελληνοχριστιανική οικουμένη

Ενώ στην εξωτερική του πολιτική ο Ιουστινιανός εμπνεύστηκε από το όραμα της παλαιάς ρωμαϊκής οικουμένης, στην εσωτερική οργάνωση εφάρμοσε καινοτόμες ιδέες, που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της βυζαντινής φυσιογνωμίας του κράτους.

Η εσωτερική πολιτική του Ιουστινιανού στόχευε στη συνοχή μιας κοινότητας λαών, των οποίων συνδετικά στοιχεία αποτέλεσαν η ελληνική πολιτιστική παράδοση και η χριστιανική πίστη. Η ρωμαϊκή οικουμένη με την πολιτική αυτή μετεξελίχθηκε σε **ελληνοχριστιανική**.

Τα κύρια σημεία της εσωτερικής πολιτικής του Ιουστινιανού ήταν τα ακόλουθα:

♦ **Ισχυροποιήθηκε η απόλυτη μοναρχία.** Αφορμή για το σχηματισμό ισχυρής κεντρικής εξουσίας, έδωσε η Στάση του Νίκα* (532 μ.Χ.). Η καταστολή της εξέγερσης αυτής συνδέθηκε με τη θεωρητική θεμελίωση της μοναρχίας από τον Ιουστινιανό. Σύμφωνα με αυτήν, ο αυτοκράτορας ήταν ο εκλεκτός του Θεού, στον οποίο είχε δοθεί σε ένδειξη εμπιστοσύνης το προνόμιο να κυβερνά για το καλό των υπηκόων του.

♦ **Επιβλήθηκε μια θρησκεία και ένα δόγμα*.** Ο Ιουστινιανός αντιμετώπισε με σκληρότητα τα κατάλοιπα των αρχαίων θρησκειών. Για το λόγο αυτό έκλεισε τη νεοπλατωνική σχολή των Αθηνών (529 μ.Χ.) και δήμευσε την περιουσία της. Εξόντωσε, παράλληλα, τις θρησκευτικές μειονότητες. Με επιείκεια συμπεριφέρθηκε μόνο προς τους Εβραίους, γι' αυτό και διατηρήθηκε η θρησκεία τους. Πραγματοποιήθηκε

ιεραποστολικό έργο για τον εκχριστιανισμό ειδωλολατρικών γειτονικών λαών, στον Καύκασο, στη Νουβία (σημ. Σουδάν), στη Σαχάρα και στο Δούναβη. Οικοδόμησε, τέλος, την Αγία Σοφία, το καύχημα της χριστιανικής αρχιτεκτονικής.

♦ Έγινε συστηματική κωδικοποίηση του Δίκαιου: Το νομοθετικό έργο του Ιουστινιανού είναι η σπουδαιότερη σε σημασία πλευρά της εσωτερικής του πολιτικής. Το κύριο μέρος του νομοθετικού έργου ήταν γραμμένο στη λατινική· οι καινούργιοι, ωστόσο, νόμοι εκδόθηκαν στην ελληνική γλώσσα για να είναι κατανοητοί από το λαό. Η κωδικοποίηση των νόμων της εποχής του Ιουστινιανού έγινε γνωστή το 16ο αιώνα ως **Corpus juris civilis** (αστικό δίκαιο) και αποτέλεσε τη βάση της νεότερης νομοθεσίας των ευρωπαϊκών κρατών.

Νομοθετικό έργο Ιουστινιανού

Ιουστινιάνειος κώδικας (529 και 534) - Σε λατινική γλώσσα

Πανδέκτης (533) - Σε λατινική γλώσσα

Εισηγήσεις (533) - Σε λατινική γλώσσα

Νεαρές (μετά το 534) - Σε ελληνική γλώσσα

Προτομή πιθανώς της Θεοδώρας (6ος αι.). Ήταν γυναίκα με ισχυρή θέληση. Αποδείχθηκε υποδειγματική σύντροφος και συνεργάτιδα του Ιουστινιανού. (Μιλάνο, Castello Sforzesco)

♦ Θεμελιώθηκε νέο διοικητικό σύστημα που απέτρεψε τον εκφεουδαρχισμό της αυτοκρατορίας. Με μια σειρά από καινούργια νομοθετικά διατάγματα (Νεαρές) παραχώρησε την πολιτική εξουσία στους στρατιωτικούς διοικητές των περιοχών που ήταν περισσότερο εκτεθειμένες σε εχθρικές επιθέσεις. Αυτή η διοικητική καινοτομία ήταν η βάση ενός νέου διοικητικού συστήματος, που θα επεκτεινόταν και θα εφαρμοζόταν αργότερα σ' όλη την αυτοκρατορία. Το μέτρο αυτό στόχευε, εκτός των άλλων, στην αντιμετώπιση της ανάπτυξης των μεγάλων γαιοκτησιών. Με επιμέρους διατάγματα προσπάθησε να πλήξει τους «δυνατούς», δηλαδή τους μεγαλοκτηματίες της εποχής³.

3. Νομοθετικό μέτρο του Ιουστινιανού αντιμετωπίζει το πρόβλημα του εκφεουδαρχισμού της αυτοκρατορίας.

Προστασίες άδικες για τις οποίες πληροφορούμαστε ότι γίνονται στις δικές μας επαρχίες, θα επιχειρήσεις με κάθε τρόπο να τις σταματήσεις, μην επιτρέποντας σε κανένα να ζει σε βάρος της ζωής των άλλων ούτε να οικειοποιείται τα κτήματα που δεν του ανήκουν από πουθενά, ούτε να υπόσχεται προστασία προς βλάβη των άλλων ούτε, για να εξουδετερώσουν το κράτος, να αντιτάσσουν τη δική τους δύναμη. Αλλά ούτε να σε απασχολεί, ποια εξουσία διαθέτουν αυτοί που πράττουν αυτά, διότι σου είναι αρκετός, κυρίως για την εξασφάλιση πληρέστερης εξουσίας, ο νόμος και η βασιλική ευμένεια.

(Ιουστινιανού Α', Νεαρά του έτους 535) Ι.

Καραγιαννόπουλου, Η Βυζαντινή ιστορία από τις πηγές, εκδ. Βάνιας 1996, σ. 186.

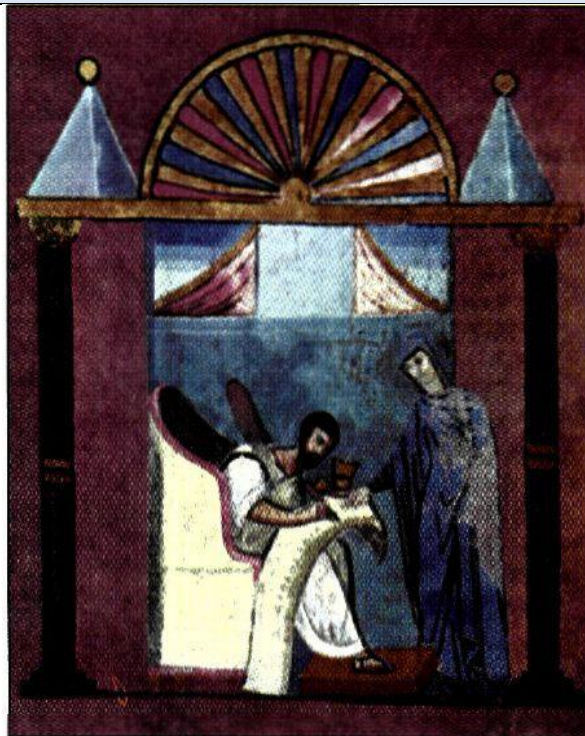
Έτσι περιορίστηκε η ανάπτυξη της μεγάλης γαιοκτησίας και αποτράπηκε η διαμόρφωση κατάστασης ανάλογης με αυτή που παρατηρήθηκε στο δυτικό μεσαιωνικό κόσμο.

Ασκήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Οι αγώνες των στρατευμάτων του Ιουστινιανού στην Ιταλία κράτησαν είκοσι περίπου χρόνια. Ο στρατηγός Βελισάριος σε επιστολή του παρουσιάζει την κατάσταση που επικρατούσε σ' αυτή την περιοχή (παράθεμα 1). Ποια εικόνα διαμορφώνετε από την ανάγνωση του αποσπάσματος της επιστολής;**
- 2. Να αναφέρετε τους βασικούς στόχους της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής του Ιουστινιανού και να εξηγήσετε σε ποιον από τους δύο τομείς η πολιτική του υπήρξε αποτελεσματική.**
- 3. Γιατί οι ιδέες που εφάρμοσε ο Ιουστινιανός στην εσωτερική του πολιτική μπορεί να χαρακτηριστούν καινοτόμες;**
- 4. Ποιο τομέα της εσωτερικής πολιτικής του Ιουστινιανού θεωρείτε σημαντικότερο σε ό,τι αφορά την οργάνωση και την ιστορική πορεία του κράτους; Να τεκμηριώσετε την άποψη σας.**

3. Τα γράμματα και οι τέχνες

Στη διάρκεια της ύστερης αρχαιότητας (4^{ος}-6ος αι. μ.Χ.) τρεις παράγοντες ρωμαϊκή κρατική παράδοση, ελληνική παιδεία, χριστιανική πίστη είναι φανερό ότι διαμόρφωσαν βαθμιαία αλλά σταθερά το χαρακτήρα του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους. Η παράλειψη ενός από τους τρεις αυτούς παράγοντες καθιστά δύσκολη ως αδύνατη την κατανόηση της ιστορικής πραγματικότητας του Βυζαντίου. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο αναπτύχθηκε ο πνευματικός πολιτισμός της ύστερης αρχαιότητας, επηρεασμένος αφενός από την ελληνορωμαϊκή πνευματική παράδοση και αφετέρου από τα θεολογικά δόγματα και τις λατρευτικές ανάγκες του Χριστιανισμού.

Μικρογραφία του παλαιότερου εικονογραφημένου Ευαγγελίου (6ος αι.). Στην εικόνα ο Ευαγγελιστής Μάρκος ενώ γράφει πάνω σ' ένα ειλητάριο*. Δίπλα του μια προσωποποίηση του υπαγορεύει το κείμενο και τον εμπνέει. (Καλαβρία, Αρχιεπισκοπή Rossano)

3.1 Η πνευματική ανάπτυξη

Η αξία της κλασικής παιδείας και η επίδραση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας κατά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας είναι έκδηλη τόσο στους λόγιους τους εμπνευσμένους από το ελληνικό-εθνικό πνεύμα όσο και στους Πατέρες της Εκκλησίας.

Στα πνευματικά κέντρα της Ανατολής, όπως ήταν η Αλεξάνδρεια, η Αντιόχεια και η Αθήνα, προστέθηκε η νέα πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας. Στα κέντρα αυτά καλλιεργήθηκε η φιλοσοφία και η ρητορική και εξελίχθηκε η χριστιανική σκέψη.

Από τα πρώτα βήματά του το Ανατολικό κράτος κατανόησε την ανάγκη αποδοχής και υποστήριξης της ελληνικής παιδείας. Αυτό γίνεται φανερό από την απόφαση του αυτοκράτορα Κωνσταντίου να ιδρύσει στην Κωνσταντινούπολη βασιλική βιβλιοθήκη, η οποία περιελάμβανε και εργαστήριο αντιγραφής χειρογράφων βιβλίων. Εκεί εργάστηκαν καλλιγράφοι για την αντιγραφή παλαιών χειρογράφων, που συνέβαλαν με το έργο τους στη διατήρηση της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής γραμματείας.

Η ελληνική παιδεία ενισχύθηκε από τον αυτοκράτορα Θεοδοσίο Β' με την ίδρυση στην Κωνσταντινούπολη του Πανδιδακτηρίου (425 μ.Χ.), του πρώτου κρατικού πανεπιστημίου. Στην ίδρυση του συνέβαλαν δύο γυναίκες, η Αθηναΐδα-Ευδοκία και η Πουλχερία, σύζυγος και αδελφή αντίστοιχα του Θεοδοσίου Β', που διέθεταν ελληνική παιδεία.

Ο Ιουστινιανός, αν και έκλεισε τις φιλοσοφικές σχολές των Αθηνών, επειδή ήταν κέντρα της εθνικής-ειδωλολατρικής παιδείας, εντούτοις διατήρησε τη φιλοσοφική σχολή της Αλεξάνδρειας και παράλληλα

ενίσχυσε τις νομικές σπουδές στο Πανδιδακτήριο. Πρέπει να επισημάνουμε ότι, ανεξάρτητα από το Πανδιδακτήριο, στο οποίο δε διδασκόταν η θεολογία, ιδρύθηκε τον 5ο αι. μ.Χ. και λειτούργησε υπό την αιγίδα του πατριαρχείου **θεολογική σχολή**.

Είναι φανερό ότι υπήρχε διάκριση εξαρχής μεταξύ των λογίων της «**θύραθεν**» (= από τη θύρα, από έξω) παιδείας, δηλαδή της ειδωλολατρικής, και της **εκκλησιαστικής**. Στην πρώτη ομάδα ανήκαν οι σπουδαίοι ρήτορες και φιλόσοφοι **Λιβάνιος** και **Θεμίστιος** καθώς και ο αυτοκράτορας **Ιουλιανός**¹.

1. Ο φιλόσοφος Λιβάνιος σε λόγο του στρέφεται κατά των Χριστιανών που καταστρέφουν τους αρχαίους ναούς

... Εσύ βέβαια δεν έβγαλες διαταγή να μένουν κλειστά τα ιερά και να μη συχνάζει κανένας σ' αυτά και δεν απαγόρευες τη φωτιά και το λιβάνι και τις τιμές από τα κάθε είδους θυμιάματα. Οι μαυροφόροι όμως αυτοί που, ενώ τρώνε περισσότερο και από τους ελέφαντες... το κρύβουν αυτό... Όσο υπάρχει, βασιλιά, ο νόμος σου και είναι σε ισχύ, ορμούν επάνω στα ιερά με ξύλα, πέτρες και σίδερα κι άλλοι χωρίς αυτά, με τα χέρια και τα πόδια. Έπειτα τα πάντα γίνονται λεία των κατοίκων της Μυσίας, αφού καταστραφούν οι στέγες, κατεδαφιστούν τα σπίτια, κομματιαστούν τα αγάλματα, αναποδογυριστούν οι βωμοί. ενώ οι ιερείς πρέπει να σωπαίνουν ή να πεθάνουν.

Λιβάνιος, Προς Θεοδόσιον. Υπέρ των ιερών, §6.

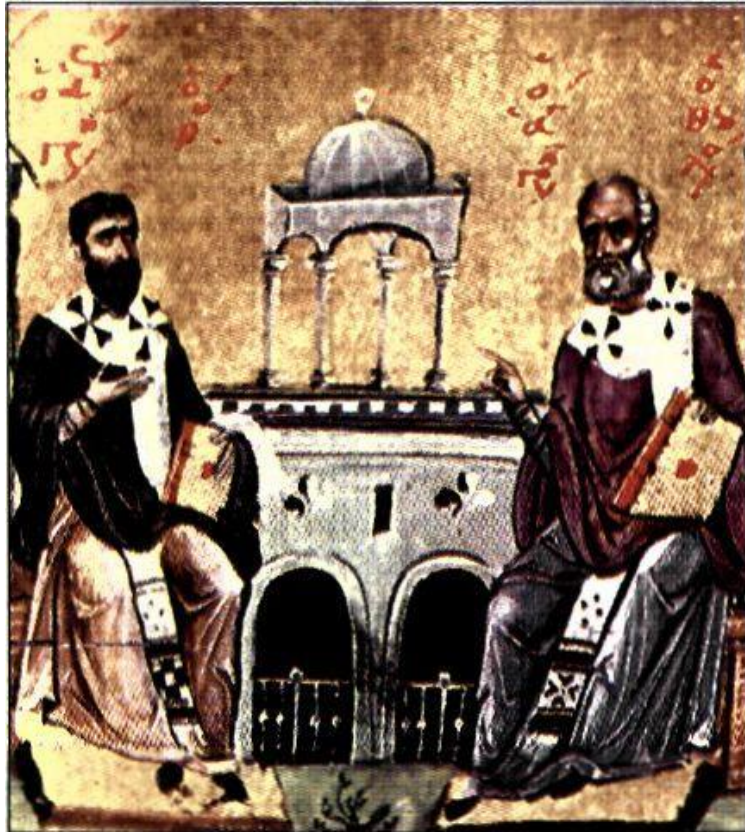
Στη δεύτερη οι μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας, οι οποίοι αποδέχθηκαν την αξία της ελληνικής παιδείας και παράλληλα με τις εκκλησιαστικές τους υποχρεώσεις φρόντισαν για την πνευματική ανάπτυξη του λαού. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε σ' αυτή την ομάδα το **Μ. Βασίλειο**, το **Γρηγόριο Ναζιανζηνό**, το **Γρηγόριο Νύσσης**, τον **Ιω. Χρυσόστομο** και το **Συνέσιο τον Κυρηναίο**.

Οι ιστοριογράφοι της ύστερης αρχαιότητας αναζήτησαν τα πρότυπά τους στους ιστορικούς της κλασικής εποχής. Χρησιμοποίησαν την αττική διάλεκτο και έγραψαν σύγχρονη με την εποχή τους ιστορία. Ο σπουδαιότερος είναι ο **Προκόπιος**, ο οποίος έζησε τους χρόνους του Ιουστινιανού και παρέδωσε σε τρία έργα την ιστορία της δράσης και της προσωπικής ζωής του μεγάλου αυτού αυτοκράτορα.

Εκτός από τους ιστορικούς, ιστορικού περιεχομένου πονήματα έγραψαν και άλλοι, οι οποίοι εξιστορούν γεγονότα όχι μόνο σύγχρονα με την εποχή τους αλλά ξεκινώντας από την κτίση του κόσμου. Αυτοί ονομάζονται **χρονογράφοι**. Ο πιο γνωστός χρονογράφος του 6ου αιώνα είναι ο **Ιωάννης Μαλάλας**, ο οποίος εξιστορεί στη χρονογραφία του γεγονότα από τη μυθική ιστορία των Αιγυπτίων έως και τη βασιλεία του Ιουστινιανού.

Ένα είδος ιστοριογραφίας που άρχισε να διαμορφώνεται αυτή την εποχή και έκτοτε αναπτύχθηκε ιδιαίτερα ήταν οι «**Βίοι Αγίων**». Οι συγγραφείς αυτών των έργων ήταν μοναχοί ή Πατέρες της Εκκλησίας, που σκοπό είχαν να προβάλλουν το έργο και τη ζωή ενάρετων χριστιανών που αγίασαν. Έγραψαν σε λαϊκή κυρίως γλώσσα και θέλησαν με το συγγραφικό τους

έργο να τονώσουν το θρησκευτικό συναίσθημα του λαού. Ο πιο γνωστός εκπρόσωπος αυτού του είδους, τον 6ο αιώνα, ήταν ο **Ιωάννης Μόσχος**.

Μικρογραφία χειρογράφου (11ος αι.). Εικονίζονται δύο από τους μεγάλους Πατέρες της Εκκλησίας, εξάιρετοι φιλόσοφοι της εποχής τους, ο Γρηγόριος Νύσσης και ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός. (Άγιο Όρος, Μονή Διονυσίου)

3.2 Η καλλιτεχνική ανάπτυξη

Οι πρώτοι χριστιανοί αποστρέφονταν ό,τι είχε σχέση με την ειδωλολατρία και ιδιαίτερα την ελληνική τέχνη, που εξυπηρετούσε πολύ περισσότερο απ' οποιαδήποτε άλλη πνευματική εκδήλωση τις ιδεολογικές και πρακτικές ανάγκες της λατρείας του αρχαίου ελληνορωμαϊκού κόσμου. Ήταν φυσικό, λοιπόν, οι πρώτοι χριστιανοί να έρθουν αντιμέτωποι με

τους καλλιτεχνικούς τρόπους έκφρασης των Εθνικών.

Ωστόσο, η συνεχής επαφή με την ελληνική παιδεία θα τους εξοικειώσει και με την ελληνική τέχνη από την οποία δανείστηκαν αρκετά εξωτερικά στοιχεία. Στην αρχή λόγοι περισσότερο πρακτικοί που είχαν σχέση με τις λατρευτικές ανάγκες της νέας θρησκείας συνέβαλαν στην αποδοχή της ελληνικής τέχνης.

Η χριστιανική τέχνη των πρώτων αιώνων διακρίνεται σε δύο φάσεις:

- ♦ την πρωτοχριστιανική τέχνη, δηλαδή την τέχνη των τριών πρώτων αιώνων, μέχρι την αναγνώριση του Χριστιανισμού ως νόμιμης θρησκείας (313 μ.Χ.), και
- ♦ την παλαιοχριστιανική τέχνη, δηλαδή την τέχνη που δημιουργήθηκε τους πρώτους αιώνες της ελεύθερης ιστορικής πορείας του Χριστιανισμού (4ος-6ος αιώνας).

Η πρωτοχριστιανική τέχνη. Διαμορφώθηκε στους χώρους λατρείας και ταφής των πρώτων Χριστιανών. Η θρησκευτική ζωή στην αρχή αναπτύχθηκε στο περιθώριο της νομιμότητας και στο μέτρο που δεν ενοχλούσε τον επίσημο δημόσιο βίο.

Οι πρώτοι χώροι λατρείας ήταν οικήματα πλούσιων χριστιανών, όπου υπήρχε η δυνατότητα να γίνονται οι συναθροίσεις των πιστών. Οι χώροι αυτοί ονομαστήκαν εκκλησίες από τον αρχαίο ελληνικό όρο. Η εσωτερική διακόσμησή τους αρχικά ήταν ταυτόσημη με τη διακόσμηση των ελληνιστικών ή ρωμαϊκών οικιών. Από τα τέλη του 2ου αι. μ.Χ. φαίνεται ότι σταδιακά τα οικήματα αυτά προσαρμόστηκαν στις ανάγκες της χριστιανικής λατρείας, δηλαδή ένα δωμάτιο διαμορφώθηκε σε βαπτιστήριο και οι επιφάνειες των τοίχων διακοσμήθηκαν με θέματα σχετικά με τη χριστιανική πίστη. Τα οικήματα αυτά είναι γνωστά με το όνομα ευκτήριοι οίκοι*. Το πιο

χαρακτηριστικό δείγμα διατηρήθηκε στην **Δούρα Ευρωπό** στη Μεσοποταμία (230 μ.Χ.). Πρόκειται για μια διώροφη οικία ελληνιστικού τύπου που είχε διαρρυθμιστεί για να καλύψει τις ανάγκες της χριστιανικής λατρείας.

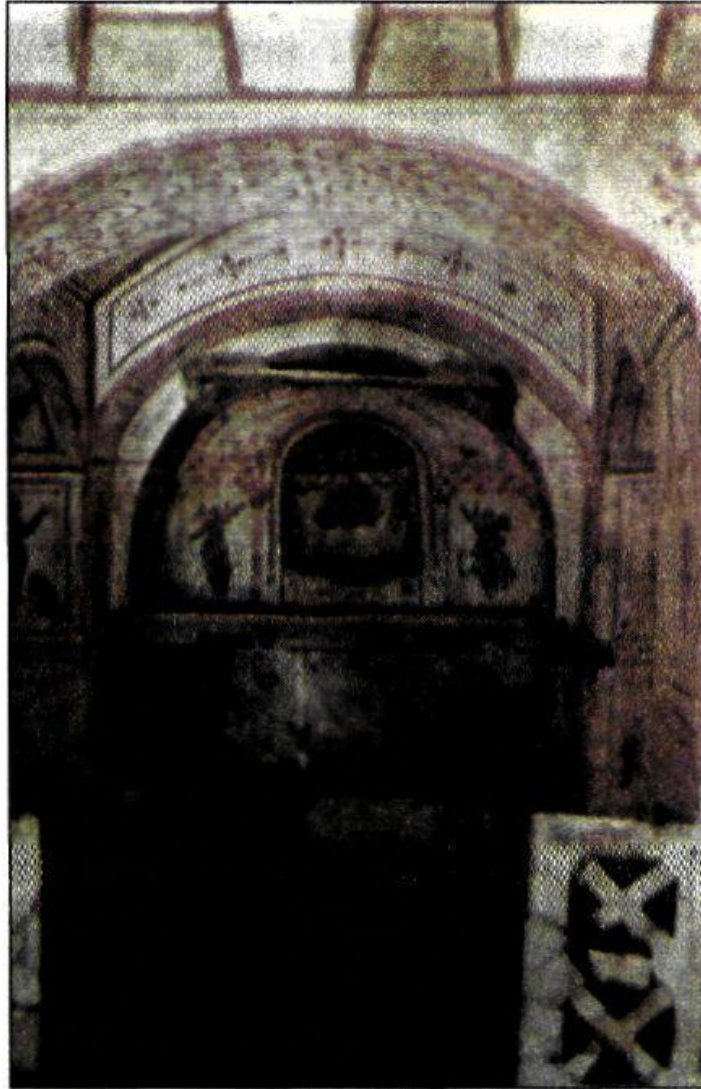
Ανάμεσα στις αρχιτεκτονικές κατασκευές αυτής της περιόδου συγκαταλέγονται οι υπόγειες σήραγγες, οι γνωστές **κατακόμβες**. Στις πλαϊνές πλευρές των σηράγγων λάξευαν θόλους ή σαρκοφάγους, όπου τοποθετούσαν τους νεκρούς. Συχνά οι κατακόμβες ήταν διακοσμημένες με τοιχογραφίες. Μεγάλο δίκτυο κατακομβών έχει βρεθεί στη Ρώμη και στον ελλαδικό χώρο, στη Μήλο.

Η εικονογράφηση των ευκτήριων οίκων αλλά κυρίως των κατακομβών γινόταν με διακοσμητικά θέματα προερχόμενα από την ειδωλολατρική τέχνη, όπως ψάρια, πτηνά, άνθη, ερωτιδείς, μάσκες κ.ά. ή από ευαγγελικές και βιβλικές σκηνές· ακόμα από θέματα που είχαν συμβολικό χαρακτήρα για τους πρώτους χριστιανούς, όπως είναι η άγκυρα, το πλοίο, τα παγώνια, τα περιστέρια, το ψάρι, το αμπέλι και ακόμα ο Ορφέας με τη λύρα ή ο Καλός ποιμένας, που συμβόλιζαν το Χριστό.

Η παλαιοχριστιανική τέχνη. Η κοσμική αρχιτεκτονική αυτής της περιόδου ενδιαφέρθηκε για την κατασκευή ανακτόρων και οικοδομημάτων κοινής ωφέλειας, όπως λουτρών, δεξαμενών, υδραγωγείων, πανδοχείων κ.ά. Αντίθετα, η χριστιανική αρχιτεκτονική παρουσιάζει ανανεωμένη και εξελικτική πορεία, που οφείλεται στην προσπάθεια αφενός να καλύψει τις λατρευτικές ανάγκες μεγαλύτερου αριθμού πιστών και αφετέρου να προβάλλει το δογματικό και ιδεολογικό

περιεχόμενο της νέας θρησκείας.

Σ' αυτή την περίοδο διακρίνουμε τρεις αρχιτεκτονικούς τύπους: τη βασιλική, τα περίκεντρα κτήρια και τη βασιλική με τρούλο.

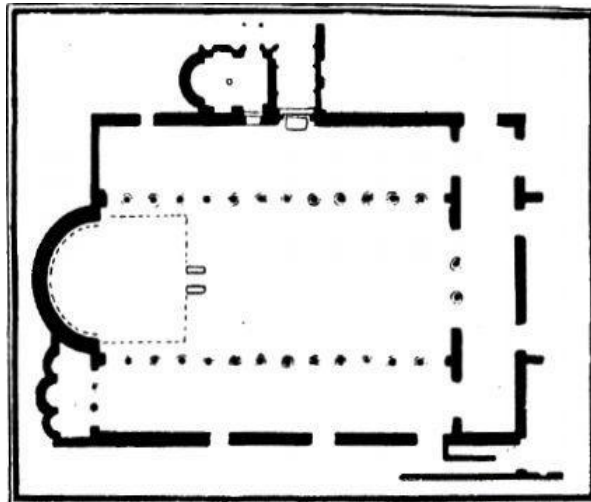
Κατακόμβη διακοσμημένη με ζωγραφιστές παραστάσεις. Την περίοδο των διωγμών του Χριστιανισμού οι κατακόμβες ήταν οι χώροι όπου οι χριστιανοί τελούσαν τη λατρεία τους και έθαβαν τους νεκρούς τους. (Ρώμη, Νέα κατακόμβη της Via Latina)

Διακόσμηση τόξου κατακόμβης. Παριστάνεται μέσα σε μετάλλιο ο Χριστός ως «Κάλος Ποιμήν». Είναι η δημοφιλέστερη απεικόνιση του Χριστού με έντονα συμβολικό χαρακτήρα. (Ρώμη, Κατακόμβη Αγίων Πέτρου και Μαρκελλίνου)

♦ Η ρωμαϊκή βασιλική ήταν ένα απλό, ορθογώνιας κάτοψης οικοδόμημα, διαδεδομένο σ' ολόκληρη την αυτοκρατορία, που κάλυπτε δημόσιες ανάγκες. Χρησίμευε για τις συνεδριάσεις δικαστηρίων ή άλλων συλλογικών οργάνων της ρωμαϊκής πολιτείας. Το κτήριο αυτό εξελίχθηκε στην παλαιοχριστιανική βασιλική με την προσθήκη ημικυκλικής αψίδας στην ανατολική στενή πλευρά και δύο σειρών κιόνων παράλληλων προς τις μακρές πλευρές στο εσωτερικό. Οι κιονοστοιχίες αυτές χώριζαν το εσωτερικό σε τρία κλίτη, από τα οποία το μεσαίο ήταν διπλάσιο σε πλάτος από τα πλαϊνά. Στη δυτική πλευρά, όπου ήταν και η είσοδος, δημιουργήθηκε από τον 4ο αιώνα ένα εγκάρσιο κλίτος, που ονομάζεται πρόναος ή νάρθηκας και προοριζόταν για τους κατηχούμενους. Ναοί του

τύπου της παλαιοχριστιανικής βασιλικής έχουν σωθεί σε ερείπια σε πολλά σημεία της αυτοκρατορίας. Οι πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις παλαιοχριστιανικών βασιλικών που διατηρούνται μέχρι σήμερα είναι ο Άγιος Απολλινάριος στη Ραβέννα, ο Άγιος Δημήτριος και η Αχειροποιήτος στη Θεσσαλονίκη κ.ά.

Κάτοψη της βασιλικής της Αχειροποιήτου στη Θεσσαλονίκη (5ος-6ος αι.). Είναι ο πιο χαρακτηριστικός αρχιτεκτονικός τύπος εκκλησίας της παλαιοχριστιανικής εποχής. Έχει πρόναο και χωρίζεται σε τρία κλίτη.

♦ Τα περίκεντρα ή κυκλικά κτήρια χρησίμευαν στην αρχή ως μαυσωλεία* ή βαπτιστήρια ή στέγαζαν τον τόπο όπου έγινε κάποιο θαύμα. Είχαν ως στέγη κτιστό ημισφαιρικό θόλο που έδινε διάσταση στον κατακόρυφο άξονα του οικοδομήματος. Όταν αργότερα χρησιμοποιήθηκαν ως εκκλησίες προστέθηκε στα ανατολικά η αψίδα του Ιερού. Αυτής της εποχής σημαντικά κυκλικά κτήρια είναι το μαυσωλείο του

Θευδέριχου στη Ραβέννα, η εκκλησία του Αγίου Στεφάνου (Rotondo) στη Ρώμη, στην Ελλάδα η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου (Ροτόντα) της Θεσσαλονίκης, η εκκλησία των Αγίων Σεργίου και Βάκχου στην Κωνσταντινούπολη και του Αγίου Βιταλίου στη Ραβέννα της εποχής του Ιουστινιανού.

Η πρόσοψη του Αγίου Απολλιναρίου in Classe στη Ραβέννα (5ος-6ος αι.). Είναι τρίκλιτη βασιλική με την αψίδα της κατασκευασμένη πάνω από την κρύπτη*, όπου φυλασσόταν το σκήνωμα του Αγίου Απολλιναρίου.

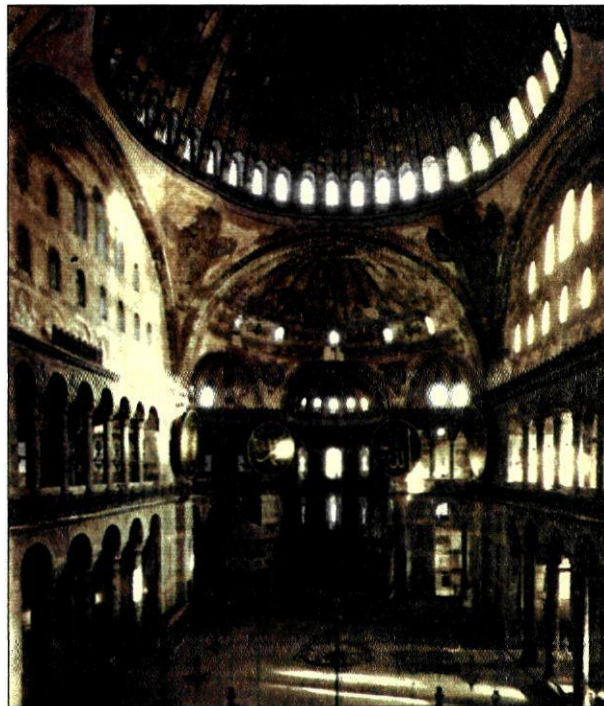
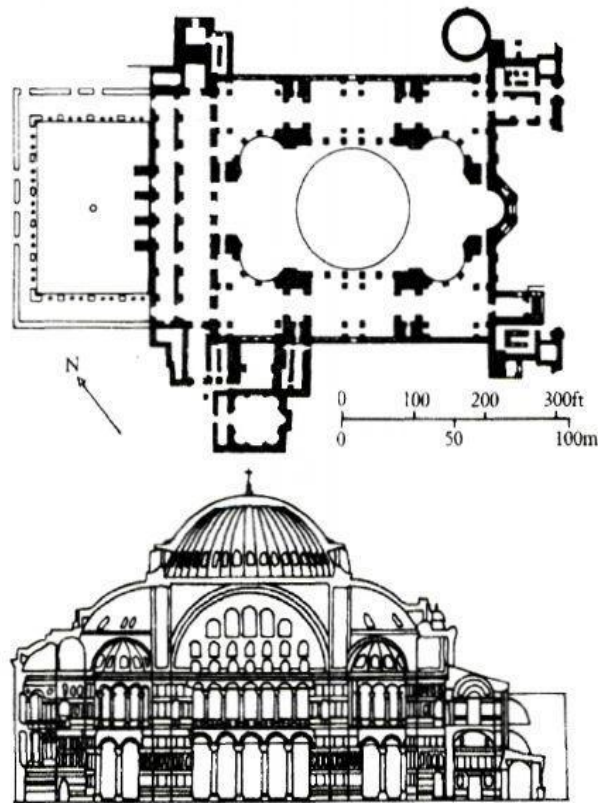
♦ Η βασιλική με τρούλο αποτελεί συνδυασμό των δύο προηγούμενων αρχιτεκτονικών τύπων, όπου επιτυγχάνεται η σύζευξη του οριζόντιου κατά μήκος άξονα της βασιλικής με τον κατακόρυφο που δημιουργεί η θολωτή στέγη.

Ο συνδυασμός αυτός επιτεύχθηκε με την κατασκευή του μεγαλοπρεπέστερου μνημείου της χριστιανικής λατρείας, του ναού «της του Θεού Σοφίας» στην Κωνσταντινούπολη. Το μνημείο αυτό οικοδομήθηκε την εποχή του Ιουστινιανού σε μικρό χρονικό διάστημα (532-537μ.Χ.) με σχέδια των αρχιτεκτόνων Ανθέμιου από τη Μίλητο και Ισίδωρου από τις Τράλλεις της Μ. Ασίας.

Ο μεγάλος σε διαστάσεις τρούλος στηρίζεται στην ανατολική και δυτική πλευρά σε ημικυκλικές κόγχες και στη βόρεια και νότια πλευρά σε δύο τόξα που διαμορφώνονται πάνω από τέσσερις κεντρικούς πεσσούς. Το αποτέλεσμα της αρχιτεκτονικής αυτής προσπάθειας είναι μεγαλειώδες και προκαλεί ανάμεικτα συναισθήματα θαυμασμού και δέους στον επισκέπτη του μνημείου.

Άποψη της «ροτόντας» του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη. Το κυκλικό αυτό κτίσμα την εποχή του Γαλέριου λειτούργησε πιθανώς ως μαυσωλείο*. Γύρω στα τέλη του 4ου αι. μετατράπηκε σε εκκλησία με την προσθήκη κόγχης στην ανατολική πλευρά.

Κάτοψη και τομή του ναού «της του Θεού Σοφίας» στην Κωνσταντινούπολη. Λαμπρό αρχιτεκτονικό έργο της εποχής του Ιουστινιανού. Συνδυάζει την ορθογώνια κάτοψη της βασιλικής με τη θολωτή στέγη των περικέντρων κτηρίων (επάνω). Το εσωτερικό του ναού, όπως είναι σήμερα (δεξιά).

Τα περισσότερα από τα μνημεία αυτής της εποχής διακοσμούνται εσωτερικά με ψηφιδωτά ή τοιχογραφίες. Η ζωγραφική, και ιδιαίτερα η τέχνη του ψηφιδωτού, που έχει τις ρίζες της στους ελληνιστικούς χρόνους, δημιουργεί εξαιρετες συνθέσεις. Από την αρχαιότητα επιβιώνει το ειδυλλιακό τοπίο και το πορτρέτο, βαθμιαία όμως παρουσιάζονται νέοι καλλιτεχνικοί τρόποι έκφρασης που είναι πιο κοντά στο πνεύμα της χριστιανικής θρησκείας. Χαρακτηριστικά στοιχεία της παλαιοχριστιανικής ζωγραφικής είναι τα ακόλουθα:

- ♦ το τοπίο αντικαθίσταται από το χρυσό βάθος·
- ♦ η αίσθηση του βάθους και της τρίτης διάστασης χάνεται·
- ♦ η ανθρώπινη μορφή αποδίδεται μετωπικά με μεγάλα μάτια και χωρίς όγκο. Η κάπως αφύσικη στάση σκοπό έχει να προβάλλει την πνευματική υπόσταση της μορφής.

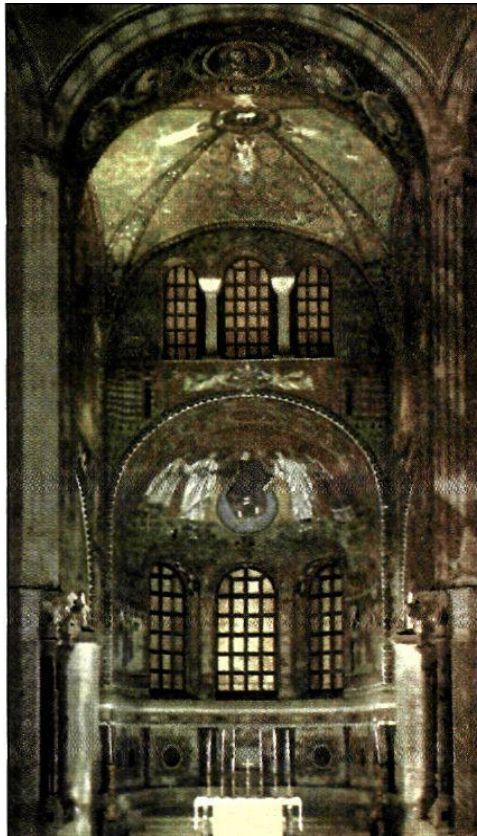
Κέντρα της αυτοκρατορίας, όπου καλλιεργήθηκε η τέχνη του ψηφιδωτού αυτή την εποχή, ήταν η Κωνσταντινούπολη, η Ραβέννα και η Θεσσαλονίκη. Σημαντικά μνημεία με ψηφιδωτά παλαιοχριστιανικής τέχνης σώζονται σήμερα κυρίως στη Ραβέννα και στη Θεσσαλονίκη.

Η γλυπτική, συνδυασμένη στη σκέψη των χριστιανών περισσότερο με την ειδωλολατρική λατρεία και τέχνη, δεν καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα κατά την ύστερη αρχαιότητα. Χρησιμοποιήθηκε σε περιορισμένο βαθμό ως διακοσμητική τέχνη αρχιτεκτονικών μελών, όπως κιονοκράνων, γείσων, θωρακίων*, τέμπλων κ.ά., και στη διακόσμηση σαρκοφάγων.

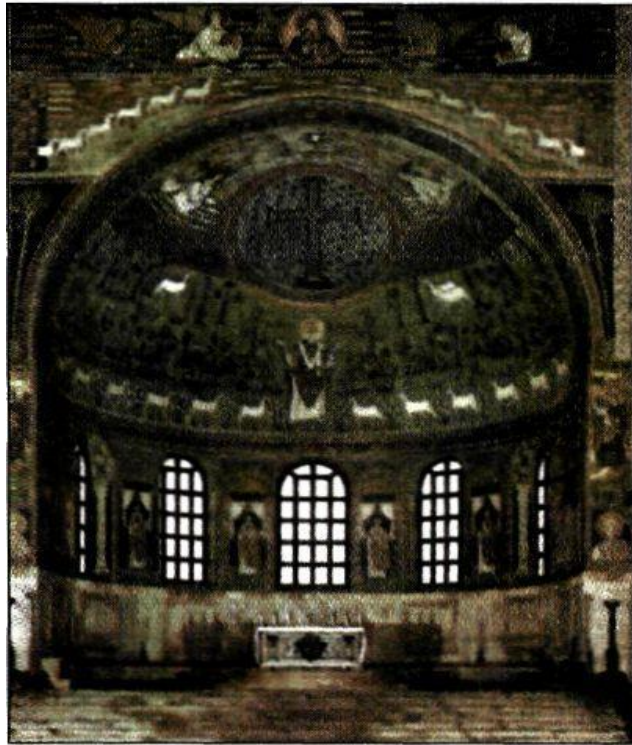
Από τα λίγα δείγματα της κοσμικής γλυπτικής σώζονται ανδριάντες αυτοκρατόρων ή ανάγλυφα για τη διακόσμηση αναμνηστικών στηλών. Χαρακτηριστικά

δείγματα είναι το σύμπλεγμα της Τετραρχίας, κεφαλές των αυτοκρατόρων, όπως του Μ. Κωνσταντίνου, Κωνσταντίνου Β', Ιουλιανού, και τα ανάγλυφα που κοσμούσαν τη βάση της αναμνηστικής στήλης του Μ. Θεοδοσίου στον ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης.

Κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο αναπτύχθηκε ιδιαίτερα η μικροτεχνία, δηλαδή η κατασκευή μικρών αντικειμένων από χρυσό, ελεφαντοστό, πολύτιμους λίθους, όπως και η υφαντική τέχνη, δηλαδή η κατασκευή χρυσοποίκιλτων και πολυτελών υφασμάτων.

Ψηφιδωτός διάκοσμος του εσωτερικού του Αγίου Βιταλίου στη Ραβέννα (περ. 540-7). Στις πλαϊνές πλευρές της κόγχης διακρίνονται τα ψηφιδωτά με τις αυτοκρατορικές πομπές του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας.

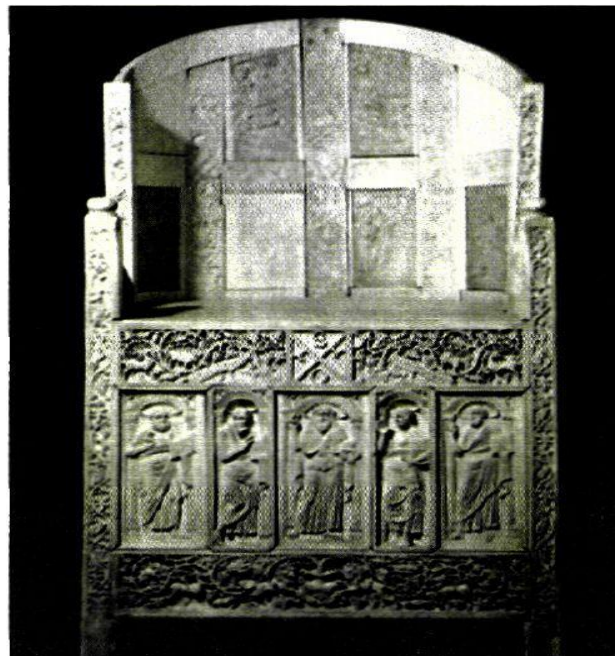
Ψηφιδωτός διάκοσμος της κόγχης του ιερού του Αγίου Απολλιναρίου in Classe στη Ραβέννα (περ. 549).

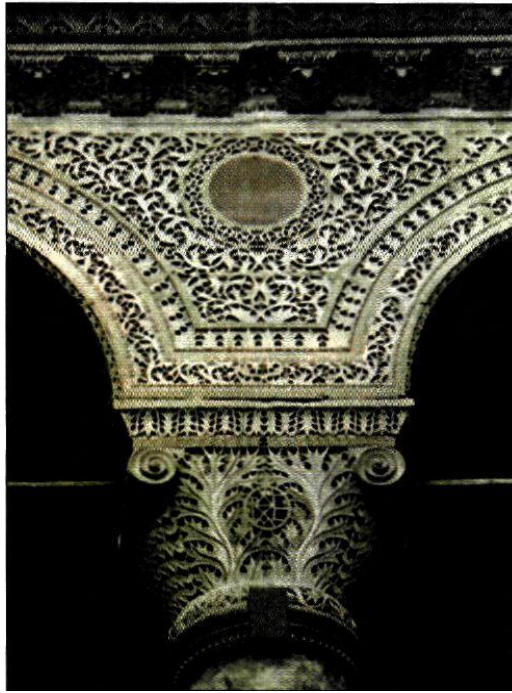
Ψηφιδωτό από το μαυσωλείο* της Γάλλας Πλακίδας στη Ραβέννα (περ. 425). Παράσταση του Χριστού, ως Καλού Ποιμένος, ανάμεσα σε πρόβατα. Η Ραβέννα, με τα αρχιτεκτονικά της μνημεία και την εσωτερική τους διακόσμηση από εξαιρετικής τέχνης ψηφιδωτά, αποτελεί ένα μεγάλο καλλιτεχνικό κέντρο της παλαιοχριστιανικής περιόδου.

Ελεφαντοστέινο πλακίδιο από το δίπτυχο* Barberiiu.
Παρουσιάζει έφιππο τον αυτοκράτορα, πιθανότατα τον
Ιουστινιανό, ως θριαμβευτή. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

Ελεφαντοστέινος θρόνος του επισκόπου Ραβέννας
Μαξιμιανού. Έργο της εποχής του Ιουστινιανού.
(Ραβέννα, Αρχιεπισκοπικό μέγαρο)

Κιονόκρανο από την Αγία Σοφία Κωνσταντινούπολης. Ο γλυπτός διάκοσμος των αρχιτεκτονικών μελών μοιάζει με δαντέλα.

Ψηφιδωτός διάκοσμος από την πλαϊνή πλευρά της κόγχης του ιερού του Αγίου Βιταλίου στη Ραβέννα. Παράσταση της αυτοκράτειρας Θεοδώρας και της συνοδείας της.

Ασκήσεις – Δραστηριότητες

1. Ποιες απόψεις διατυπώνει ο εθνικός φιλόσοφος Λιβάνιος (παράθεμα 1) για τη συμπεριφορά των χριστιανών ιερέων; Ποια πιστεύετε ότι ήταν τα κίνητρα αυτής της συμπεριφοράς;
2. Κατά την ύστερη αρχαιότητα έγιναν σημαντικές προσπάθειες διατήρησης και ανάπτυξης της κλασικής παιδείας. Ποιοι και με ποιες ενέργειές τους συνέβαλαν προς αυτή την κατεύθυνση;
3. Ποια τέχνη ονομάζεται πρωτοχριστιανική και ποια τα χαρακτηριστικά της;
4. Με τη βοήθεια των εικόνων του βιβλίου να εντοπίσετε τα χαρακτηριστικά της παλαιοχριστιανικής αρχιτεκτονικής και ζωγραφικής.

Ερμηνευτικός πίνακας όρων

δίπτυχο (υπατικό):

δυο πλακίδια πτυσσόμενα από ελεφαντοστό με ανάγλυφες παραστάσεις προσώπων. Ήταν αναμνηστικά του αξιώματος της υπατείας.

δόγμα: θεμελιώδης αρχή, το σύνολο

κρύπτη: υπόγεια

θολωτή κατασκευή που χρησίμευε ως καταφύγιο και ως χώρος λατρείας από τους πρώτους Χριστιανούς. Συχνά χρησιμοποιήθηκε και ως χώρος ταφής.

οβελίσκος: τετράεδρος ψηλός στύλος που απολήγει σε μικρή πυραμίδα. Συνήθως τον

των πεπιοθήσεων
μιας θρησκείας.

ειλητάριο:

επιμήκης και στενή
λωρίδα
περγαμηνής που
τυλιγόταν γύρω
από κυλινδρικό
ξύλο και
χρησιμοποιούνταν
για την αναγραφή
της Θείας
Λειτουργίας.

ευκτήριος οίκος: ο
οίκος ο

προορισμένος για
προσευχή, ο ναός,
η εκκλησία.

θωράκιο: λίθινο,
κυρίως μαρμάρινο,
τμήμα χωρίσματος
εν είδει τοίχου
μέχρι το ύψος του
στήθους. Ήταν
διακοσμημένο με
ανάγλυφες
παραστάσεις και
χρησίμευε ως
χώρισμα του
κυρίως ναού από
το ιερό βήμα.

τοποθετούσαν στην
είσοδο αιγυπτιακών
ναών.

Στάση του Νίκα:

επαναστατική κίνηση
των δήμων της
Κωνσταντινούπολης
κατά του αυτοκράτορα
Ιουστινιανού (532).
Ονομάστηκε έτσι λόγω
της προτροπής που
κραύγαζαν οι
επαναστάτες: «νίκα».

VIII. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΝΟΤΙΑΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΠΩ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Ανάγλυφη παράσταση της γέννησης του Βούδα (τέλη 2ου αι,-αρχές 3ου αι. μ.Χ.). Έργο ελληνοβουδιστικής τέχνης από την περιοχή της Γκαντάρα. (Μουσείο Λαχόρης)

1. Η Ινδία

Η ύπαρξη δύο μεγάλων ποτάμιων συστημάτων, του Ινδού και τον Γάγγη, καθόρισαν την ιστορική πορεία και μέχρι ένα βαθμό τον πολιτισμό των λαών που κατοίκησαν την Ινδία. Στον απέραντο αυτό χώρο, το μεγαλύτερο σε έκταση απ' όλες τις άλλες κοιτίδες των αρχαίων λαών, οργανώθηκαν και εξελίχθηκαν πολιτισμικά διάφορες φυλές από τα μέσα της 4ης χιλιετίας π.Χ. μέχρι και τον 6ο αι. μ.Χ., οπότε η Ινδία διανύει την τελευταία λαμπρή περίοδο της αρχαίας της ιστορίας.

Το έργο του σύγχρονου ιστορικού σ' ό,τι αφορά τη μελέτη της αρχαίας ιστορίας της Ινδίας είναι δύσκολο. Οι κάτοικοι της περιοχής έδειξαν μια περίεργη περιφρόνηση προς την ιστορία, πιθανότατα επηρεασμένοι από την ινδική φιλοσοφία που απέτρεπε τους διανοούμενους από την έρευνα και την καταγραφή των γεγονότων. Ακόμα και οι ινδοί βασιλείς στις λίθινες επιγραφές, όπου προβάλλουν το έργο τους, δεν καταγράφουν τα ιστορικά γεγονότα της βασιλείας τους με ακρίβεια. Τα γεγονότα της ινδικής ιστορίας είναι συνυφασμένα με τους μύθους και τις παραδόσεις. Οι όποιες αλλαγές στην κοινωνία και τους θεσμούς πραγματοποιήθηκαν ανεπαίσθητα χωρίς βίαιες μεταβολές. Έτσι, η έλλειψη ιστορικής σαφήνειας δεν μας επιτρέπει να ορίσουμε με ακρίβεια την ημερομηνία κάποιου σημαντικού γεγονότος.

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της αρχαιότητας η Ινδία δύο φορές επέτυχε την πολιτική ενοποίηση του μεγαλύτερου μέρους του εδάφους της, Ο Βραχμανισμός (Ινδουισμός) και ο Βουδισμός ήταν οι δύο κύριες θρησκείες που προσδιόρισαν τη ζωή και τον πολιτισμό της Ινδίας.

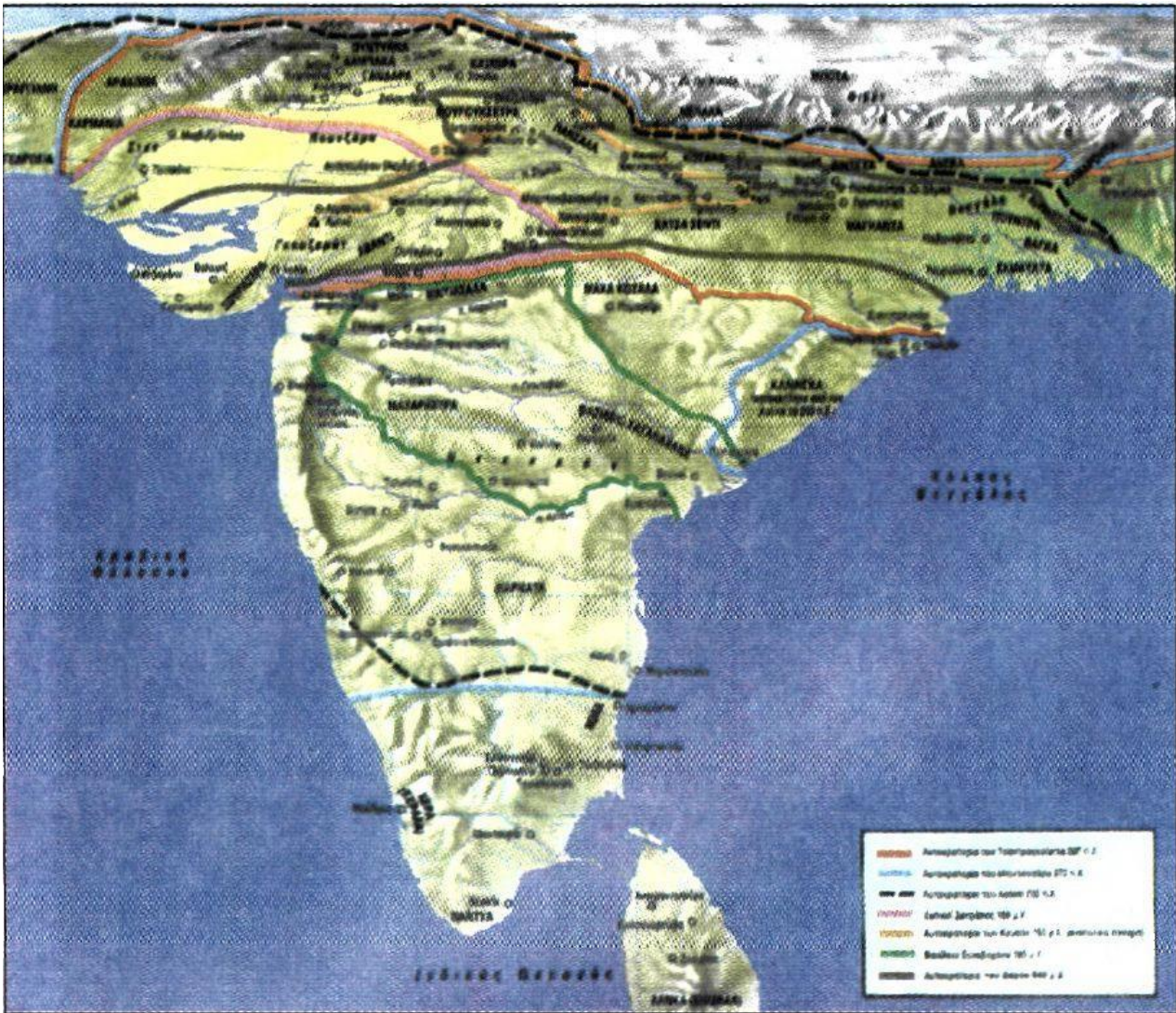
1.1 Η χώρα

Η Ινδία είναι η μεσαία και μεγαλύτερη σε έκταση χερσόνησος της Ν. Ασίας.

Το όνομα της χώρας οφείλεται στον ποταμό Ινδό, που ήταν η κοιτίδα της ανάπτυξης του αρχαιότερου πολιτισμού της αλλά και ο πυρήνας ανατροφοδότησης της πολιτιστικής της εξέλιξης.

Η ινδική χερσόνησος χωρίζεται από την υπόλοιπη ασιατική ήπειρο στα βόρεια με έναν αδιαπέραστο ορεινό όγκο, την οροσειρά των Ιμαλαΐων, που λειτουργούν ως φραγμός στην επικοινωνία με τους υπόλοιπους ασιατικούς λαούς. Δίοδοι προσπέλασης δημιουργούνται μόνο στις βορειοδυτικές παρυφές της χώρας μεταξύ των βουνών, απ' όπου περνούν οι παραπόταμοι του Ινδού.

Ολόκληρη η ινδική χερσόνησος χωρίζεται σε τρεις επιμέρους ζώνες με διαφορετικό γεωγραφικό ανάγλυφο και κλιματολογικές συνθήκες. Η βόρεια είναι ορεινή, η μεσαία, αντίθετα, είναι πεδινή και διαρρέεται από δύο ποτάμια συστήματα, του Ινδού στα δυτικά και του Γάγγη στα ανατολικά, μεταξύ των οποίων υπάρχει εκτενής έρημος. Η τρίτη, νότια ζώνη, διαμορφώνεται από ένα οροπέδιο, που αρδεύουν μικρότεροι ποταμοί. Τόσο η βόρεια όσο και η νότια Ινδία ήταν περιοχές απομονωμένες και κατά την αρχαιότητα πολιτικά και πολιτιστικά εξαρτώμενες από τους λαούς που κατοικούσαν τις κοιλάδες του Ινδού και του Γάγγη. Ιδιαίτερα, η ευρύτερη περιοχή του Ινδού και των παραποτάμων του αποτέλεσαν το πεδίο των φυλετικών κινήσεων που διαμόρφωσαν τον αρχαίο ινδικό πολιτισμό.

Τα αρχαία βασίλεια της Ινδίας

1.2 Η οικονομία και η κοινωνία

Η οικονομία. Καθοριστικός παράγοντας για την οργάνωση της ζωής και την ανάπτυξη του πολιτισμού στην περιοχή του Ινδού, ήδη από τα μέσα της 4ης χιλιετίας π.Χ., ήταν ο ίδιος ο ποταμός και οι παραπόταμοι του. Το ίδιο ισχύει από τα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ. και για την περιοχή του Γάγγη. Αυτά τα δύο ποτάμια συστήματα με τα νερά τους καθιστούσαν

γόνιμες μεγάλες εκτάσεις γης.

Όπως ήταν φυσικό, η γεωργία αποτέλεσε την κύρια πηγή πλούτου των κατοίκων που έζησαν σ' αυτές τις περιοχές κατά την αρχαιότητα. Σταδιακά εξελίχθηκε η βιοτεχνική παραγωγή και το εμπόριο μέσω του οποίου, ιδιαίτερα κατά τον 1ο αι. π.Χ. και 1ο αι. μ.Χ., οι Ινδοί πλούτισαν. Το εμπόριο απέδιδε χρυσό. Από τις πληροφορίες που έχουμε, φαίνεται ότι οι συναλλαγές με λαούς από τη Δύση, με τους Έλληνες και κυρίως με τους Ρωμαίους, γίνονταν με ανταλλαγή πολύτιμων μετάλλων, χρυσού και αργύρου. Τα ινδικά προϊόντα γίνονταν ανάρπαστα στις ελληνικές και ρωμαϊκές αγορές, ιδιαίτερα μετά τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου. Μαργαριτάρια, διαμάντια και άλλοι πολύτιμοι λίθοι, κατεργασμένο ελεφαντόδοντο, λευκά υφάσματα από βαμβάκι, αρώματα, ευγενή ξύλα, χρώματα αλλά και δούλες ήταν προϊόντα περιζήτητα και ακριβοπληρωμένα στη Δύση. Στο εσωτερικό, η μεταφορά των εμπορευμάτων γινόταν με ελέφαντες και μέσω ποτάμιων δρόμων. Μεγάλες αγορές στις βορειοδυτικές παρυφές του Ινδού ήταν τα κέντρα απ' όπου ξεκινούσαν τα καραβάνια για τα λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου. Παράλληλα, χρησιμοποιήθηκε και ο θαλάσσιος δρόμος που μέσω της Αραβικής θάλασσας οδηγούσε στην Ερυθρά και από εκεί στη Μεσόγειο.

Η κοινωνία. Μετά την έλευση και την επικράτηση των Αρίων (λευκών) στους αυτόχθονες πληθυσμούς της περιοχής του Ινδού (περ. 1500 π.Χ.) διαμορφώθηκε σταδιακά ένα σταθερό σύστημα κοινωνικών αντιλήψεων. Σύμφωνα με αυτό, δεν επιτρέπονταν οι επιμειξίες μεταξύ ανθρώπων διαφορετικών τάξεων. Έτσι, καθιερώθηκε η έννοια της κάστας* δηλαδή της κλειστής κοινωνικής ομάδας.

Στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας βρισκόταν ο βασιλιάς, ο οποίος είχε κληρονομικό το αξίωμα και ήταν ο αρχηγός του στρατού. Οι συγγενείς και οι φίλοι του ανήκαν στην τάξη των πολεμιστών. Κατείχαν εκτάσεις γης και αποτελούσαν την άρχουσα τάξη, την πρώτη κάστα. Η δεύτερη ιεραρχικά τάξη διαμορφώθηκε από τους ιερείς, οι οποίοι αποκτούσαν το ιερατικό αξίωμα κληρονομικά. Ιδιαίτερη τάξη αποτελούσαν οι γεωργοί, οι τεχνίτες, οι επαγγελματίες και οι έμποροι. Στην τελευταία κοινωνική τάξη ανήκαν οι μιγάδες, δηλαδή οι αυτόχθονες της περιοχής του Ινδού, που είχαν υποταχθεί στους Άριους. Αυτοί ήταν δούλοι ή δουλοπάροικοι.

Σφραγίδες από στεατίτη του πολιτισμού του Ινδού (περ. 2300-1750 π.Χ.). Το πολιτιστικό επίπεδο των κατοίκων της περιοχής του Ινδού ήταν ιδιαίτερα εξελιγμένο. Ανάμεσα στα επιτεύγματά τους συγκαταλέγεται και η χρήση γραφής, πιθανότατα για τη διευκόλυνση των εμπορικών επαφών. (Ν. Δελχί, Ινδικό Εθνικό Μουσείο)

1.3 Η ιστορία και ο πολιτισμός

Ο πολιτισμός του Ινδού. Τα πρώτα δείγματα οργανωμένης ζωής ανάγονται στην εποχή του λίθου και χρονολογούνται από τα τέλη της 4ης χιλιετίας π.Χ. Κέντρο ανάπτυξης αυτού του πολιτισμού ήταν η περιοχή της Πενταποταμίας, δηλαδή η βορειοδυτική περιοχή της Ινδίας που διαρρέεται από τους παραπόταμους του Ινδού. Στις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ., στην ίδια περιοχή δημιουργήθηκαν οι πρώτες μεγάλες πόλεις. Περιβάλλονταν με τείχη και παρουσίαζαν στοιχεία πολεοδομικής και κοινωνικής οργάνωσης, που θυμίζουν τις πόλεις των Σουμερίων. Φαίνεται ότι επαφές μεταξύ των λαών της περιοχής του Ινδού και της Μεσοποταμίας υπήρχαν ήδη από τη νεολιθική εποχή και συνέβαλαν στην εξάπλωση του σουμεριακού πολιτισμού στην ινδική χερσόνησο. Το πολιτιστικό επίπεδο στο οποίο έφτασαν οι κάτοικοι της περιοχής του Ινδού παρουσιάζεται ιδιαίτερα εξελιγμένο. Εκτός των άλλων επιτευγμάτων, τα αρχαιολογικά ευρήματα αποδεικνύουν τη χρήση γραφής, η οποία όμως δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί¹.

1. Ο πολιτισμός της κοιλάδας του Ινδού

Υπάρχουν ενδείξεις για ανταλλαγές αγαθών μεταξύ των Σουμερίων και των πόλεων της Κοιλάδας του Ινδού (στο σημερινό Πακιστάν) μέσω της νήσου Μπαχρέιν στον Περσικό κόλπο. Τα ανάγλυφα που βρέθηκαν πρόσφατα στο Τεπέ Γιαχία, στο νοτιοανατολικό Ιράν, παρουσιάζουν εντυπωσιακές ομοιότητες με ανάλογα ευρήματα από την περιοχή του Ινδού. Φαίνεται, λοιπόν, πως ο πολιτισμός της Κοιλάδας του Ινδού, που έφτασε στη μεγαλύτερη ακμή του γύρω στο 2300 π.Χ. και άρχισε να

παρακμάζει μετά από 500 περίπου χρόνια (για να παραμείνει εντελώς άγνωστος ως τις ανασκαφές της δεκαετίας του 1920), αποτελούσε πιθανότατα μέρος ενός ευρύτερου ρεύματος σχηματισμού πόλεων, που εκδηλώθηκε την 3η π.Χ. χιλιετία στην Ασία και για το οποίο έχει ήδη γίνει εν μέρει λόγος. Οι διαφορές του, ωστόσο, από τον πολιτισμό των Σουμερίων είναι εξίσου σημαντικές· στην Κοιλιάδα του Ινδού δεν έχουμε ούτε ναούς, ούτε βασιλικούς τάφους, ούτε ανάκτορα, ούτε μνημεία ηγεμόνων. Η έκταση που κάλυπτε ο πολιτισμός αυτός ήταν πολύ μεγάλη και τα δύο ακραία γνωστά σημεία του, στο Ρουπάρ και το Λοτάλ αντίστοιχα, απέχουν μεταξύ τους πάνω από 1.000 μίλια.

H. Honour, J. Fleming, ό.π., τ. 1, σ. 34.

Οι Άριοι και ο πολιτισμός των Βεδών. Στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ., για λόγους άγνωστους, κατέρρευσε ο πολιτισμός του Ινδού. Στα μέσα περίπου της ίδιας χιλιετίας έκανε την εμφάνισή του στο χώρο γύρω από τον Ινδό ένας νέος λαός, λευκού χρώματος, ο οποίος, σύμφωνα με την επικρατέστερη ιστορική εκδοχή, ήταν οι Άριοι. Αυτοί, αφού υπέταξαν τους αυτόχθονες της περιοχής, περίπου το 1200 π.Χ., πέρασαν και στην πεδιάδα του Γάγγη. Από την εποχή της εμφάνισης των Αρίων (1500 π.Χ.) μέχρι και τον 4ο αι. π.Χ. υπάρχει ένα μεγάλο ιστορικό κενό λόγω της έλλειψης ιστορικών τεκμηρίων. Οι μόνες πληροφορίες που υπάρχουν αντλούνται μέσα από θρησκευτικούς ύμνους, τις Βέδες. Πρόκειται για ημιμυθικού χαρακτήρα αφηγήσεις που έφεραν μαζί τους οι Άριοι².

2. Οι Βέδες, το αρχαιότερο κείμενο της σανσκριτικής γλώσσας

Οι παλαιότερες γραπτές μαρτυρίες που έχουν διατηρηθεί για την ινδοάρια γλώσσα στην Ινδία ανάγονται μόλις το 300 π.Χ. σε μνημεία όπως οι επιγραφές Ασόκα. Ωστόσο, αυτές αντιπροσωπεύουν αυτό που οι γλωσσολόγοι ορίζουν ως μέση ινδική γλώσσα, ιδιαίτερα τη γλώσσα πράκрит, και με κανένα τρόπο δεν μπορούν να χρησιμεύσουν ως ο ακραίος σταθμός για την άφιξη των Ινδών στην υποήπειρο. Μια πλατιά γραμματεία της αρχαίας ινδικής, γνωστή ως σανσκριτική, προηγήθηκε των επιγραφών της μέσης ινδικής και αποτέλεσε το μέσο για να γνωρίσουμε την προγενέστερη ινδική γραμματεία και θρησκευτική γλώσσα. Αυτές είχαν αρχικά διατηρηθεί μόνον σε προφορική μορφή, αλλά υπάρχουν άφθονες έμμεσες μαρτυρίες που υποδεικνύουν ότι είχαν καταγραφεί τον 6ο αιώνα π.Χ. Τον παλιότερο εκπρόσωπο της αρχαίας ινδικής τον βρίσκουμε στις Βέδες, την αρχαία θρησκευτική γραμματεία της Ινδίας. Η γλώσσα στις Βέδες είναι πολύ αρχαϊκή και ο πολιτιστικός και γεωγραφικός κόσμος τον οποίο απεικονίζουν αυτοί οι ύμνοι υποδεικνύει ότι αυτές συντέθηκαν στη βορειοδυτική Ινδία πριν την πρώτη χιλιετία π.Χ. με υποθετική ημερομηνία γύρω στο 1500-1200 π.Χ.

J.P, Mallory, Οι Ινδοευρωπαίοι, μετ. Ε. Αστεριού, εκδ. Δελφίνι, σ. 46.

Η γλώσσα που μιλούσαν ήταν η σανσκριτική, η οποία παρουσιάζει στοιχεία κοινής καταγωγής με την ελληνική, τη λατινική και γενικότερα τις λεγόμενες

ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Λάτρευαν τους προγόνους τους με την τέλεση θυσιών και ήταν οργανωμένοι με το κοινωνικό σύστημα των καστών.

Τους «σκοτεινούς» αυτούς χρόνους της ινδικής ιστορίας διαμορφώθηκαν οι δύο μεγάλες θρησκείες, ο Βραχμανισμός (Ινδουισμός) και ο Βουδισμός.

Ο Βραχμανισμός είναι η αρχαιότερη από τις μεγάλες παγκόσμιες θρησκείες. Οφείλει το όνομά του στους Βραχμάνες, δηλαδή εκείνους που ασχολήθηκαν με τη μελέτη των Βεδών και εξελίχθηκαν σταδιακά σε ιερατική κάστα. Ο Βραχμανισμός, ως τρόπος ζωής και ως θεωρία, είναι πολυσύνθετος με αντικρουόμενα μεταξύ τους στοιχεία, που ξεκινούν από τις αφελείς αφηγήσεις των χωρικών και φτάνουν μέχρι τη δυσνόητη λογική των φιλοσόφων. Ο Βραχμανισμός ή, όπως διαφορετικά ονομάζεται, Ινδουισμός είναι η πρώτη θρησκεία του λαού της Ινδίας. Ωστόσο, η ιστορική του προέλευση, δηλαδή κατά πόσο μεταφέρθηκε από τους Άριους ή κατά πόσο διαμορφώθηκε από δόγματα και πρακτικές των λαών του πολιτισμού του Ινδού, είναι πρόβλημα που δεν έχει λυθεί μέχρι τώρα.

Τη μεγάλη αυτή χρονική περίοδο της επικράτησης των Αρίων η βόρεια και κεντρική Ινδία ήταν διαιρεμένη σε μικρά, φεουδαρχικού τύπου, κρατίδια. Σ' ένα απ' αυτά γεννήθηκε τον 6ο αι. π.Χ. ο ιδρυτής της δεύτερης μεγάλης θρησκείας, του Βουδισμού.

Ο Σιντάρτα Γκαοντάμα, υπαρκτό ιστορικά πρόσωπο, γνωστός ως Βούδας (φωτισμένος), έζησε από το 563 έως το 483 π.Χ. και υπήρξε ο θεμελιωτής της θρησκείας με τη μεγαλύτερη διάδοση στην Ασία. Με τη διδασκαλία του στράφηκε εναντίον των Βραχμάνων και προέβαλε την ιδέα της λύτρωσης μέσα από ένα

συνεχή κύκλο δοκιμασίας και αναγέννησης. Μετά το θάνατο του οι οπαδοί του χωρίστηκαν σε θρησκευτικές ομάδες με διαφορετικές διδασκαλίες. Η μια ομάδα διέδωσε το Βουδισμό στην Ταϊλάνδη και την Ινδοκίνα και η άλλη στην Κίνα, την Ιαπωνία και την υπόλοιπη Α. Ασία. Παράλληλα με το Βουδισμό, τον 6ο αι. π.Χ., στην Ινδία εμφανίστηκε και μια άλλη θρησκεία ο Τζαϊνισμός.

Στα τέλη του 6ου αι. π.Χ., η περιοχή του Ινδού καταλήφθηκε από τους Πέρσες και παρέμεινε στην κατοχή τους για δύο περίπου αιώνες, μέχρι την κατάκτηση της από το Μ. Αλέξανδρο (326-325 π.Χ.).

Κιονόκρανο με λιοντάρια από στήλη του Ασόκα (3ος αι. π.Χ.). Ο Ασόκα ήταν ο ηγεμόνας που κατόρθωσε να ενώσει για πρώτη φορά ολόκληρη την Ινδία. Από τη βασιλεία του χρονολογούνται τα πρώτα λίθινα μνημεία του ινδικού πολιτισμού. (Μουσείο Σαρνάθ)

Η αυτοκρατορία των Μαουρία (Μοριαίων). Όταν ο Μ. Αλέξανδρος έφτασε στην περιοχή του Ινδού, φαίνεται ότι συναντήθηκε με τον Σαντραγκούπτα Μαουρία, γνωστό στους Έλληνες με το όνομα Σαδράκοτος, γιος ενός από τους μικρούς ηγεμόνες της Ινδίας³.

3. Ο Μ. Αλέξανδρος και οι ηγεμόνες της Ινδικής χερσονήσου

Ο Αλέξανδρος ίδρυσε πολλές πόλεις στην Ινδία, τη Βακτριανή, την Αραχωσιανή και πρέπει να υποθέσουμε ότι τις ίδρυσε με βάση υπάρχουσες ελληνικές παροικίες - διότι μοιάζει απίθανο να άφησε σε κάθε πόλη στρατιώτες για να την οικήσουν. Ήρθε σε επαφή με πολλούς Ινδούς ηγεμόνες. Ένας νέος Ινδός αξιωματούχος έμεινε καιρό κοντά στον Αλέξανδρο και έμαθε πολλά απ' αυτόν. Οι δικοί μας αρχαίοι ιστορικοί τον ονομάζουν Σανδρόκοτο ή Σανδράκοτο και είναι ο περίφημος Chandragupta Maurya, ιδρυτής της δυναστείας των Μοριαίων, ο άνθρωπος που ενοποίησε όλη την Ινδία και υπήρξε ο πρώτος μεγάλος της αυτοκράτωρ. Άλλοι, τους οποίους γνώρισε, ήσαν ο Ταξίλης και ο Πώρος, που τους θυμόμαστε από την ιστορία, και ένας βασιλιάς πολύ σκοτεινός, ο Σοφίτης που αναφερόταν στα χρονικά, αλλά δεν είχαμε βρει τίποτα γι' αυτόν. Μέχρι που πριν από μερικά χρόνια ανακαλύφθηκαν ωραιότατα νομίσματα του, τα οποία απεικονίζουν ένα καταφανώς ινδικό πρόσωπο με ελληνικές επιγραφές.

Ν. Δήμου, Ο Έλληνας Βούδας, εκδ. Νεφέλη, σ. 29-30.

Αυτός επηρεασμένος, από το μεγαλείο του Αλεξάνδρου, θέλησε να τον μιμηθεί ιδρύοντας μια μεγάλη ινδική αυτοκρατορία. Στην αρχή κατέλαβε τα μικρά βασίλεια της περιοχής του Γάγγη και μετά, εκμεταλλευόμενος το κενό εξουσίας που άφησε η αποχώρηση του Αλεξάνδρου, κατέκτησε όλα τα εδάφη ανατολικά του Ινδού και στη συνέχεια τη Ν. Ινδία. Ο εγγονός του, ο **Ασόκα** (264-227 π.Χ.), ήταν ο πρώτος ηγεμόνας που κατόρθωσε να ενώσει πολιτικά όλη την Ινδία σε μια αυτοκρατορία. Ο Ασόκα θα συμβάλει στη διάδοση του ινδικού πολιτισμού στις γύρω ασιατικές χώρες με την αποστολή βουδιστών μοναχών. Από την εποχή της βασιλείας του **Ασόκα** χρονολογούνται τα πρώτα λίθινα μνημεία του ινδικού πολιτισμού. Ονομαστές είναι οι στήλες του Ασόκα γεμάτες με εγχάρακτα βουδιστικά κείμενα.

Χρυσό νόμισμα με το κεφάλι του Ευκρατίδη, βασιλιά του ελληνικού βασιλείου της Βακτρίας. Είναι ο πρώτος Έλληνας ηγεμόνας που έφερε τον τίτλο «Μέγας», χαραγμένο πάνω σε νόμισμα (α' μισό 2ου αι. π.Χ.). (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη)

Η παρουσία ξένων λαών. Οι σχέσεις με τους Έλληνες και τους Ρωμαίους. Μετά το θάνατο του Ασόκα, η Ινδία διασπάστηκε πάλι σε μικρά κρατίδια. Το 2ο αι. π.Χ. γίνονται επιδρομές στις δυτικές και βορειοδυτικές περιοχές της ινδικής χερσονήσου. Οι εισβολείς ήταν οι Έλληνες ηγεμόνες που είχαν ανεξαρτητοποιηθεί από το κράτος των Σελευκιδών, οι Πάρθοι και νομάδες από την κεντρική Ασία, γνωστοί με το όνομα Κουσάν.

Οι Έλληνες ηγεμόνες, που είχαν ανεξαρτητοποιηθεί από το ελληνιστικό βασίλειο των Σελευκιδών, ίδρυσαν στην αρχή το **βασίλειο της Βακτρίας** και στη συνέχεια κατέκτησαν ένα μεγάλο μέρος από την πεδιάδα του Ινδού δημιουργώντας εκεί το **ελληνοϊνδικό βασίλειο του Ινδού**. Τα δύο ελληνοϊνδικά βασίλεια έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ιστορική πορεία των Ινδών κατά το 2ο αι. π.Χ. και μεγάλο μέρος του 1ου αι. π.Χ. Η ελληνική τέχνη έγινε γνωστή σ' αυτές τις περιοχές και επηρέασε τη βουδιστική. Αυτή την εποχή κατασκευάστηκαν πολλά αγάλματα του Βούδα, τα πρόσωπα των οποίων μοιάζουν με τη μορφή του Απόλλωνα. Τα βασίλεια αυτά εξαφανίστηκαν προς τα τέλη του 1ου αι. π.Χ. κάτω από την πίεση των Πάρθων και κυρίως των Κουσάν, νομάδων της κεντρικής Ασίας. Οι Κουσάν στην αρχή εγκαταστάθηκαν στο χώρο τον οποίο καταλάμβαναν τα ελληνοϊνδικά βασίλεια. Στη συνέχεια, τον 1ο αι. μ.Χ., εξαπλώθηκαν σε μεγάλο μέρος της βόρειας Ινδίας δημιουργώντας μια μεγάλη σε έκταση αυτοκρατορία. Οι νομάδες αυτοί, που προηγουμένως είχαν περάσει από τις περιοχές όπου υπήρχαν ελληνικές αποικίες, δέχτηκαν την επίδραση του ελληνικού πολιτισμού της κεντρικής Ασίας και ακούσια διατήρησαν τον ημιελληνικό αυτό πολιτισμό.

Η περίοδος από τον 1ο αι. μ.Χ. έως τον 4ο αι. μ.Χ. είναι μεταβατική για την ινδική ιστορία και τέχνη. Τους πρώτους αιώνες π.Χ. και μ.Χ. γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη το θαλάσσιο εμπόριο για να ανταποκριθεί στη μεγάλη ζήτηση ινδικών προϊόντων. ελεφαντόδοντου, μπαχαρικών, διαμαντιών κ.ά. από τους Ρωμαίους. Οι ανασκαφές έφεραν στην επιφάνεια ρωμαϊκά νομίσματα σε ινδικά λιμάνια αλλά και τμήμα ρωμαϊκού εμπορικού σταθμού. Ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, τον 1ο αι. μ.Χ., διαμαρτύρεται σε επιστολή του που έχει σωθεί ότι τα ινδικά προϊόντα στοίχιζαν στους Ρωμαίους 550 εκατομμύρια σηστέριους* σε χρυσό το χρόνο.

Στη γλυπτική, την περίοδο αυτή, αναπτύχθηκε μια καλλιτεχνική έκφραση, κυρίως στην περιοχή του παλαιού ελληνοϊνδικού βασιλείου του Ινδού, γνωστή ως τέχνη της Γκαντάρα ή ελληνοβουδιστική, που χαρακτηρίζεται από τη χρήση ελληνοιστικών στοιχείων στην απόδοση θεμάτων ινδικών και βουδιστικών. Στη λογοτεχνία γενικεύθηκε η χρήση της σανσκριτικής γλώσσας και ολοκληρώθηκαν τα δύο μεγάλα ινδικά έπη, η Ραμαγιάνα και η Μαχαμπαράτα.

Νόμισμα με το κεφάλι του Μενάνδρου (β' μισό του 2ου αι. π.Χ.). Ήταν ο ενδοξότερος βασιλιάς του ελληνοϊνδικού βασιλείου του Ινδού. Πήρε την προσωυμία «Σωτήρας» και «Δίκαιος». Το κράτος του έφτανε μέχρι τον ποταμό Γάγγη. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

Κεφάλι του Βούδα από την Γκαντάρα (3ος αι. μ.Χ.). Στην περιοχή της Γκαντάρα άνθησε μια καλλιτεχνική ελληνοβουδιστική έκφραση. Η τέχνη της Γκαντάρα χαρακτηρίζεται από τη χρήση ελληνοιστικών στοιχείων στην απόδοση ινδικών και βουδιστικών θεμάτων.

Η χρυσή εποχή. Από τα μέσα του 4ου αι. μ.Χ. μέχρι και τον 6ο αι. μ.Χ., η Ινδία περνάει σε μια νέα περίοδο πολιτικής ενότητας κάτω από την εξουσία γηγενών πληθυσμών, που σταδιακά κατόρθωσαν να επιβληθούν (**δυναστεία των Γκούπτα**). Η περίοδος αυτή θεωρείται ως η χρυσή εποχή του ινδικού πολιτισμού. Ο ινδικός πολιτισμός μαζί με το Βουδισμό διαδόθηκαν μέχρι την Άπω Ανατολή. Την ειρηνική αυτή εποχή οι Ινδοί λόγιοι διαμόρφωσαν το δεκαδικό μετρικό σύστημα και μια

απλουστευμένη μέθοδο γραφής των αριθμών, που ονομάστηκε αραβική, επειδή έγινε γνωστή στην Ευρώπη από Άραβες εμπόρους και μελετητές, ενώ ήταν ινδική εφεύρεση.

Η χρυσή εποχή τελειώνει με την άφιξη νέων νομαδικών λαών στη Β. Ινδία. Τη μεγαλύτερη απειλή αποτελούν οι Λευκοί Ούνοι, συγγενείς με τους Μαύρους Ούνους που εισέβαλαν στα μέσα του 5ου αι. μ.Χ. στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Αυτοί μετέβαλαν σε ερείπια όλη τη Β. Ινδία και κατέστρεψαν τα σημαντικότερα βουδιστικά ιερά, γεγονός που θα συμβάλει στη βαθμιαία εξαφάνιση του Βουδισμού από τον ινδικό χώρο.

Ανάγλυφο της Γκαντάρα (τέλη 2ου αι. μ.Χ.-αρχές 3ου αι. μ.Χ.). Εικονίζεται η σκηνή του θανάτου του Βούδα. (Ουάσιγκτον, Πινακοθήκη Freer, Smithsonian Institution)

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

- 1. Ποια είναι τα συμπεράσματά σας από τη μελέτη του παραθέματος 2 και την παρατήρηση των εικόνων της σ. 272 σχετικά με τον πολιτισμό που αναπτύχθηκε στον Ινδό ποταμό;**
- 2. Να αξιολογήσετε την πολιτιστική προσφορά των Ελλήνων στην ευρύτερη περιοχή της Ινδίας αναφέροντας αποδεικτικά στοιχεία.**
- 3. Ποιες πληροφορίες έχουμε για τις επαφές του ρωμαϊκού κόσμου με την Ινδία και σε ποιο επίπεδο εντοπίζονται οι επαφές αυτές;**
- 4. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της τέχνης -σε ό,τι αφορά τα θέματα και τον τρόπο απόδοσής τους- που προβάλλονται στις εικόνες των σ. 269 και 277;**

2.Η Κίνα

Η Κίνα, η χώρα της κίτρινης φυλής, ήδη από τις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ. παρουσιάζει στοιχεία οργανωμένης ζωής και πολιτιστικής ανάπτυξης. Ο γεωγραφικός παράγοντας ήταν και εδώ καθοριστικός, όπως και στη διαμόρφωση των άλλων αρχαίων πολιτισμών. Ωστόσο, η γεωγραφική θέση της χώρας και το γεωλογικό της ανάγλυφο συνετέλεσαν ώστε να δημιουργηθεί σ' αυτήν ένας πολιτισμός τελείως ανεξάρτητος από τους άλλους, με δικά του χαρακτηριστικά, που διατηρήθηκαν σε γενικές γραμμές αναλλοίωτα μέχρι την εποχή μας.

Η μελέτη της ιστορίας και του πολιτισμού των Κινέζων κατά την αρχαιότητα αλλά και κατά τη διάρκεια των επόμενων περιόδων διακρίνεται με βάση τις δυναστείες που για τέσσερις χιλιετίες διαδέχθηκαν η μία την άλλη. Από την εποχή της δυναστείας των Σανγκ, της πρώτης ιστορικά βεβαιωμένης δυναστείας, διαμορφώθηκαν μερικά θεμελιώδη χαρακτηριστικά του κινέζικου πολιτισμού, τα οποία διατηρήθηκαν στη διάρκεια των επόμενων χιλιετιών παρά το πλήθος των αναταραχών που γνώρισε η Κίνα περνώντας από το φεουδαρχικό σύστημα στην απόλυτη μοναρχία. Κατά την εποχή της δυναστείας των Χαν - που σε γενικές γραμμές ήταν σύγχρονη με τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία - πραγματοποιείται η ενοποίηση, πολιτική και πολιτιστική, των βόρειων και νότιων περιοχών της χώρας. Τότε ξεκίνησαν και οι γόνιμες εμπορικές επαφές με τον ελληνορωμαϊκό κόσμο μέσω του δρόμου του μεταξιού, που διέσχιζε την κεντρική Ασία και έφτανε μέχρι τη Μεσόγειο.

2.1 Η χώρα και οι κάτοικοι

Η χώρα. Η Κίνα καταλαμβάνει το κεντρικό και ανατολικό τμήμα της ασιατικής ηπείρου. Πρόκειται για μεγάλη σε έκταση χώρα, η γεωφυσική διαμόρφωση της οποίας ευνόησε την οργάνωση και την ανάπτυξη της ζωής. Τρεις μεγάλοι ποταμοί που ρέουν αντίστοιχα στη βόρεια, την κεντρική και νότια Κίνα ήταν οι πρώτοι παράγοντες που ευνόησαν τους κατοίκους της περιοχής. Απ' αυτούς, τη βόρεια περιοχή αρδεύει ο Χουάγκ-Χο, ο γνωστός Κίτρινος ποταμός, του οποίου η βαθιά κοιλάδα αποτέλεσε την κοιτίδα του κινέζικου πολιτισμού.

Οι κάτοικοι. Η μεγάλη έκταση της καλλιεργήσιμης γης επαρκούσε για να απασχολήσει τον πληθυσμό. Η αφθονία του φυσικού πλούτου και οι ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες συνέβαλαν ώστε η Κίνα να αναδειχθεί σε ένα ισχυρό κράτος ήδη από την αρχαιότητα. Η απομόνωσή της από τους άλλους μεγάλους πολιτισμούς και η αίσθηση της υπεροχής που δημιουργήθηκε στους κατοίκους της έδωσαν τα στερεότυπα και αναλλοίωτα χαρακτηριστικά του κινέζικου πολιτισμού. Οι Κινέζοι απέκτησαν κοινωνική συνοχή ως αποτέλεσμα της ηθικής ενότητας και των ιδεών τους που τους ξεχώριζαν από τους γειτονικούς λαούς και τους άφηναν ανεπηρέαστους από εξωτερικές επιδράσεις.

Η Κίνα την εποχή της δυναστείας των Χαν

Οι κάτοικοι της Κίνας ασχολήθηκαν με την καλλιέργεια του ρυζιού, του σιταριού, του καλαμποκιού, του ψαγιού και με την παραγωγή βαμβακιού και οπίου. Η σηροτροφία, δηλαδή η καλλιέργεια του μεταξοσκώληκα και η παραγωγή μεταξιού, ήταν η αρχαιότερη και η πιο φημισμένη βιοτεχνική παραγωγή της χώρας. Η αλιεία και η εξόρυξη άνθρακα και σίδηρου

ήταν επίσης εργασίες που απασχολούσαν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού.

Η κοινωνική διαστρωμάτωση αλλά και η πολιτική οργάνωση είχε φεουδαρχικό* χαρακτήρα. Οι αρχηγοί των κρατιδίων συγκροτούσαν ένα είδος ομοσπονδιακού κράτους και ορκίζονταν πίστη στον αυτοκράτορα.

Στην ανώτερη τάξη ανήκαν ο αυτοκράτορας και οι ευγενείς, δηλαδή οι ισχυροί ηγεμόνες που κυβερνούσαν τις επαρχίες της αυτοκρατορίας. Ο αυτοκράτορας περιβαλλόταν με θρησκευτικό αξίωμα. Θεωρούνταν ο εκλεκτός του Θεού και ήταν ο ανώτατος ιερέας. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ήταν γεωργοί, τεχνίτες, εργάτες, ελεύθεροι επαγγελματίες. Τη βάση της κοινωνικής πυραμίδας διαμόρφωναν οι δούλοι και οι δουλοπάροικοι, που εργάζονταν στις μεγάλες εκτάσεις των ηγεμόνων.

2.2 Η ιστορία και ο πολιτισμός

Η δυναστεία των Σανγκ. Τα αρχαιολογικά ευρήματα και οι μυθικές παραδόσεις των Κινέζων οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η συστηματική οργάνωση της ζωής και η δημιουργία πολιτισμού ξεκινάει στις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ. Ωστόσο, το πρώτο ιστορικά βεβαιωμένο κράτος οργανώθηκε και διατηρήθηκε από το 16ο αι. π.Χ. έως και τον 11ο αι. π.Χ. Πρόκειται για το κράτος των Σανγκ, το οποίο ιδρύθηκε στη βόρεια πεδιάδα γύρω από τον Κίτρινο ποταμό. Στη διάρκεια αυτής της δυναστείας εμφανίστηκε η πρώτη κινέζικη γραφή και το πρώτο ημερολόγιο¹.

1. Η χρήση της γραφής στους Κινέζους

Ο πολιτισμός της περιόδου Σανγκ φωτίζεται καλύτερα από κόκκαλα (συνήθως ωμοπλάτες βοδιού) χαραγμένα με σύμβολα, πολλά από τα οποία αποτελούν πρώιμη μορφή της κινέζικης γραφής που χρησιμοποιείται ως σήμερα. Τα πάνω από 100.000 παρόμοια κόκκαλα που έχουν βρεθεί (ολόκληρα ή αποσπάσματα τους) χρησιμοποιούνταν για χρησμούς και προφητείες. Οι επιγραφές που φέρουν θέτουν ερωτήματα για την υγεία του αυτοκράτορα, τις καιρικές συνθήκες, τις κατάλληλες στιγμές για κυνήγι ή πόλεμο και, το σημαντικότερο ίσως απ' όλα, ποιες θυσίες πρέπει να γίνουν στους προγόνους, από τους οποίους αντλούσε την εξουσία και το κύρος της η κυρίαρχη τάξη. Φαίνεται, λοιπόν, πως στην Κίνα η γραφή πρωτοχρησιμοποιήθηκε όχι για απογραφές και λογαριασμούς (όπως στη Μεσοποταμία και την Κρήτη), ούτε για επιγραφές σε μνημεία (όπως στην Αίγυπτο), αλλά για την επικοινωνία με τον άλλο κόσμο - κάτι που ίσως να εξηγεί τη μεγάλη ανάπτυξη που γνώρισε η καλλιγραφία και το μεγάλο σεβασμό που απολάμβανε πάντοτε στην Κίνα ως μορφή τέχνης.

H Honour, J. Fleming, ό.π., τ. 1, σ. 62.

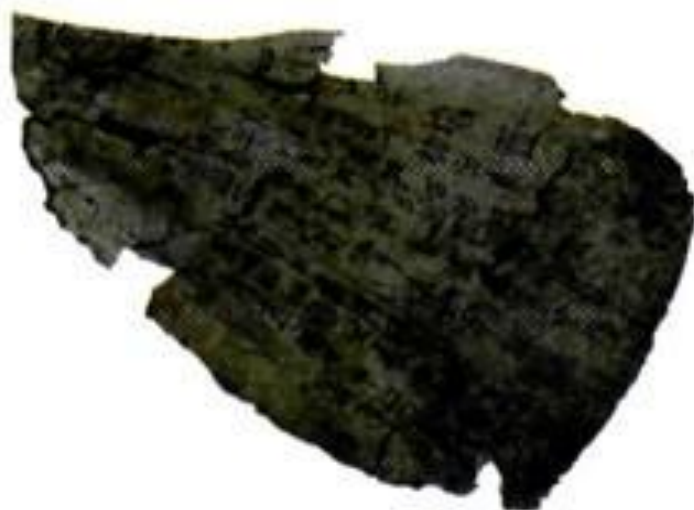
Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις των ανθρώπων αφορούσαν τη λατρεία των προγόνων και των στοιχείων της φύσης. Από τα καλλιτεχνικά τους επιτεύγματα σπουδαία ήταν τα ορειχάλκινα λατρευτικά αγγεία και μια ομάδα αγγείων κατασκευασμένων από ένα είδος πηλού που μοιάζει με πορσελάνη.

Η δυναστεία των Τσου. Στα τέλη της 2ης χιλιετίας π.Χ. οι Τσου κατέλαβαν το κράτος των Σανγκ και υιοθέτησαν τον ανώτερο πολιτισμό τους. Στους αιώνες της διακυβέρνησής τους (11ος-3ος αι. π.Χ.) η δομή της κοινωνίας παρέμεινε φεουδαρχική και οι συγκρούσεις ανάμεσα στους ηγεμόνες ήταν συνεχείς. Τον 6ο αι. π.Χ. καθοριστική για την εξέλιξη του κινέζικου πολιτισμού ήταν η διαμόρφωση δύο φιλοσοφικών ρευμάτων, που δημιούργησαν τις δύο κινέζικες θρησκείες, τον Κομφουκισμό και τον Ταοϊσμό. Την εποχή αυτή χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά αντικείμενα από σίδηρο.

Οι δυναστείες των Τσιν και Χαν. Συμμετοχή στην οικονομική ζωή του ελληνικού και ρωμαϊκού κόσμου. Στις συγκρούσεις μεταξύ των φεουδαρχών-ηγεμόνων έδωσε τέλος η άνοδος της δυναστείας των Τσιν, η οποία κυβέρνησε για χρονικό διάστημα περίπου είκοσι χρόνων στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. (221-207 π.Χ.). Στην εξουσία τους διαδέχτηκαν οι Χαν, οι οποίοι κυβέρνησαν για τέσσερις αιώνες (206 π.Χ.-220 μ.Χ.) και ένωσαν πολιτικά την Κίνα. Στην εποχή τους η Κίνα έγινε μια μεγάλη αυτοκρατορία, εφάμιλλη της ρωμαϊκής στη Δύση, και ο κινέζικος πολιτισμός εξαπλώθηκε έξω από τα όρια της αυτοκρατορίας, σε γειτονικούς λαούς. Ο Κομφουκισμός αναγνωρίστηκε ως επίσημη θρησκεία του κράτους, ενώ ο Βουδισμός έγινε γνωστός για πρώτη φορά στη χώρα. Η οικονομία αναπτύχθηκε και έγιναν σημαντικά έργα, όπως ένα ανάχωμα κατά μήκος των βορείων συνόρων, πάνω στο οποίο αργότερα οικοδομήθηκε το μεγάλο Σινικό τείχος. Παράλληλα οι τέχνες γνώρισαν μεγάλη ακμή και το εξαγωγικό εμπόριο έφερε πλησιέστερα τη μακρινή Κίνα με τους λαούς της Μεσογείου.

Τελετουργικό ορειχάλκινο σκεύος της δυναστείας των Σάνγκ (14ος-11ος αι. π.Χ.). Έχει τη μορφή τίγρης που προστατεύει έναν άνδρα. Όλη η επιφάνεια του σκεύους είναι καλυμμένη με ζωικά σχέδια που έχουν σχέση με τη γονιμότητα.

Οστό οστεομαντίας* με επιγραφές (1400-1200 π.Χ.)

Ο «δρόμος του μεταξιού» δεν ήταν ένας απλός οδικός άξονας που εξυπηρετούσε τη μεταφορά των μεταξωτών. Ήταν ένα δίκτυο εμπορίου μεγάλων αποστάσεων που δημιουργήθηκε ανάμεσα στην Κίνα και τη Δύση. Διέσχιζε τις ασιατικές στέπες και τις ερήμους, συνδέοντας την Κίνα με τις ακτές της Μεσογείου και την Ευρώπη. Μεγάλος αριθμός καραβανιών περνούσε στις ασιατικές αγορές των οάσεων και κατέληγε στα λιμάνια και στις μεγαλουπόλεις της δυτικής Ασίας.

Σήμερα γνωρίζουμε από τις ανασκαφές του Κεραμεικού στην Αθήνα ότι κινέζικα μεταξωτά ήταν σε χρήση στη Δύση από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.

Ορειχάλκινοι καθρέφτες της εποχής των Χαν βρέθηκαν στην Ουκρανία και μεταξωτά υφάσματα σε τάφους πλουσίων στην ελληνική αποικία του Παντικάπαιου στον Εύξεινο Πόντο. Την ίδια εποχή φαίνεται ότι τα μεταξωτά δεν αποστέλλονταν μόνο για λόγους εμπορικούς αλλά και για την εξαγορά των νομαδικών φυλών που απειλούσαν τα σύνορα του κράτους.

Λίγο αργότερα, το μετάξι έγινε ιδιαίτερα δημοφιλές στους Ρωμαίους. Ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος σε επιστολή του, που έχει σωθεί, παραπονοιόταν για τη σπατάλη και την υπερβολική χρησιμοποίηση του καινούργιου υλικού από τους συμπατριώτες του.

Ωστόσο, μέσω του δρόμου του μεταξιού στέλνονταν στη Δύση και άλλα προϊόντα, όπως μπαχαρικά, γούνες, λάκκες,* ορειχάλκινα έργα μικροτεχνίας και όπλα. Τα αγαθά όμως που ακολουθούσαν την αντίστροφη πορεία για να καταλήξουν στην Κίνα από τη Δύση είναι ακόμη άγνωστα. Είναι πιθανόν στα εμπορεύσιμα αγαθά να περιλαμβάνονταν χρυσά και ασημένια νομίσματα,

πολύτιμοι λίθοι, ελεφαντόδοντο, γυάλινα δοχεία βιοτεχνικής παραγωγής κ.ά.²

2. Οι εμπορικές επαφές των Ρωμαίων με τους Ινδούς, τους Κινέζους και άλλους λαούς της Ασίας

α. Και οι επαφές με την Άπω Ανατολή έγιναν πιο πυκνές. Οι αυτοκράτορες Τραϊανός, Αδριανός, Αντωνίνος Ευσεβής δέχθηκαν ινδικές πρεσβείες. Ινδοί έμποροι έφθασαν στην Αίγυπτο και Έλληνες της Αιγύπτου ταξίδευαν ως τις Ινδίες. Πλοία Ρωμαίων υπηκόων προχώρησαν ως τη Σουμάτρα, την Ινδοκίνα. Από εκεί ήταν δυνατή η προσέγγιση της Κίνας δια ξηράς. Με την Κίνα επικοινωνήσαν και διά μέσου των στεππών της Ευρασίας και του Τουρκεσταν. Οι άμεσες εμπορικές συναλλαγές με τη σινική αυτοκρατορία άρχισαν επί Μάρκου Αυρηλίου. Οι βορειοδυτικές επαρχίες της αυτοκρατορίας πραγματοποιούσαν επαφές με τα φύλα της κεντρικής Ευρώπης.

Μιχ. Σακελλαρίου, ΙΕΕ, τ. ΣΤ, σ. 101.

β. Ο Τραϊανός απομακρύνθηκε από την πολιτική του Αυγούστου για να επιχειρήσει νέα κατάκτηση πέρα από τον Ευφράτη, της οποίας οι στόχοι φαίνεται ότι ήταν οικονομικοί. Ήταν πραγματικά η εποχή κατά την οποία μόλις είχε ανοιχθεί η διηπειρωτική οδός του μεταξιού μέσω της κεντρικής Ασίας, που απέδιδε αυξημένη εμπορική σημασία στις περιοχές του Περσικού κόλπου και στις κοιλάδες του Ευφράτη και του Τίγρητος. Γύρω στο 100 μ.Χ., για πρώτη φορά, οι πράκτορες ενός Ελληνορωμαίου εμπόρου συνάντησαν στον «λίθινο

πύργο», προς Β. του Παμίρ, τους Κινέζους εμπόρους. Εξ άλλου, αφότου άρχισαν να ενοχλούνται από τον ανταγωνισμό των εμπορικών πλοίων της Αλεξανδρείας στην περιοχή της Ερυθράς θάλασσας, οι Ναβαταίοι δεν παρέλειψαν να εμπορεύονται στους δρόμους που οδηγούσαν στον μυχό του Περσικού κόλπου.

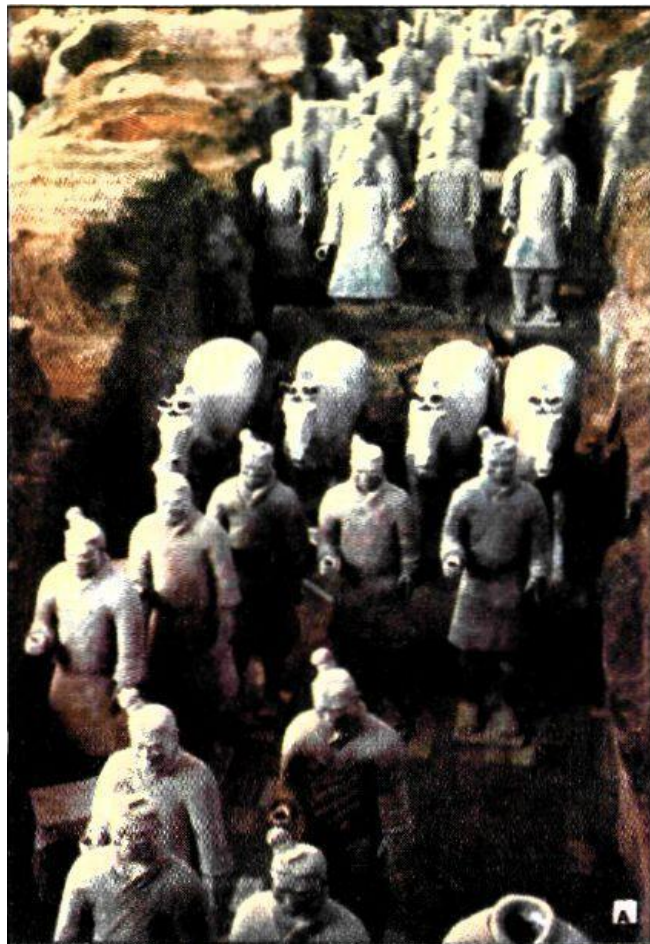
J-P. Ray Coquais, ΙΕΕ, τ. ΣΤ, σ. 284.

Ήδη τον 2ο αι. μ.Χ. είχαν παγιωθεί πολλά από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του κινέζικου πολιτισμού. Η Κίνα ήταν πλέον μια εθνική και πολιτιστική οντότητα στον κόσμο. Η ηθική του Κομφουκισμού, η κοινωνική δομή φεουδαρχικού τύπου, η γραφή, η τέχνη και η τεχνική δεινότητα που αργότερα θα οδηγήσει σε πολλές εφευρέσεις, θα καταστήσουν τους Κινέζους δεσπόζουσα πολιτιστική δύναμη όχι μόνο στην Ασία αλλά και σε παγκόσμια κλίμακα.

Πήλινο ομοίωμα κινέζικης οικίας της δυναστείας των Χαν (Κέρκυρα, Μουσείο Ασιατικής Τέχνης)

Οι έξι δυναστείες. Την πτώση των Χαν ακολούθησε μια περίοδος αναρχίας που είναι γνωστή με το όνομα «Έξι δυναστείες» (3ος - 6ος αι. μ.Χ.). Μια απ' αυτές, στη Β. Κίνα, έγινε ιδιαίτερα γνωστή για τα βουδιστικά ιερά της τα λαξευμένα στους βράχους, τις τοιχογραφίες και τα έργα της γλυπτικής που θυμίζουν την ελληνοϊνδική τέχνη της κεντρικής Ασίας. Τον 6ο αι. μ.Χ., όταν αυτοκράτορας στο Βυζάντιο ήταν ο Ιουστινιανός, οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών, αν και έμμεσες, ήταν συχνές με κύριο μεσάζοντα την περσική αυτοκρατορία των Σασανιδών.

Μέρος του στρατού των πήλινων ομοιωμάτων των 6000 στρατιωτών που βρέθηκαν στον τάφο του πρώτου αυτοκράτορα που ένωσε την Κίνα (τέλη 3ου αι. π.Χ.). Η δυναστεία των Τσιν έδωσε τέλος στις συγκρούσεις των φεουδαρχών-ηγεμόνων, όταν ανέβηκε στον αυτοκρατορικό θρόνο. (Επαρχία Σάαν-Χσι, Τάφος Σιχ-Χουάνγκ-τι)

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

- 1. Ποιοι παράγοντες συνετέλεσαν στη διαμόρφωση και στη διατήρηση των χαρακτηριστικών του κινέζικου πολιτισμού;**
- 2. Να διατυπώσετε τις απόψεις σας για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των Κινέζων.**
- 3. Αφού λάβετε υπόψη σας το παράθεμα 1 και τις εικόνες των σ. 281, 282.**
- 4. Μελετήστε με προσοχή τα παραθέματα 2 και διατυπώστε την άποψή σας για τις σχέσεις του ελληνορωμαϊκού κόσμου με τους λαούς της Ανατολής.**

Ερμηνευτικός πίνακας όρων

κάστα: κλειστή ομάδα ανθρώπων. Τύπος κοινωνικής οργάνωσης που απαντούσε στην Ινδία και αποσκοπούσε στη διατήρηση της πολιτιστικής και βιολογικής καθαρότητας κάθε ομάδας.

λάκκα, -ες: αγγείο πλούσια διακοσμημένο που κατασκεύαζαν στην Κίνα επιχρίοντας ένα ξύλινο ή υφασμάτινο πρόπλασμα-καλούπι με ρητίνη από το δέντρο της λάκκας, η οποία στερεοποιείται γρήγορα όταν εκτεθεί στον αέρα.

οστεομαντία: είδος μαντικής που συνίσταται στην παρατήρηση των οστών και στην ερμηνεία των σημαδιών τους, βάσει των οποίων προβλεπόταν το μέλλον.

σηστέρτιος, -οι: ρωμαϊκό νόμισμα ίσο με ένα τέταρτο της αρχαίας δραχμής ή του δηναρίου.

Χρονολογικός Πίνακας

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΙ ΛΑΟΙ

1284 π.Χ. Σύγκρουση Αιγυπτίων και Χετταίων στο Καντές

722 Κατάλυση του κράτους των Εβραίων από Ασσύριους

612 Καταστροφή της Νινευί από Βαβυλώνιους

587 Οι Εβραίοι σύρονται στη βαβυλώνια αιχμαλωσία

538 Κατάλυση του Νέου Βαβυλωνιακού κράτους από το βασιλιά των Περσών, Κύρο Β'. Επιστροφή των Εβραίων στην Παλαιστίνη

525 Κατάληψη της Αιγύπτου από τον Καμβύση, βασιλιά των Περσών

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

περ. 1900 π.Χ. Οικοδόμηση πρώτων ανακτόρων στην Κρήτη

περ. 1700 π.Χ. Καταστροφή των πρώτων ανακτόρων της Κρήτης

περ. 1600 π.Χ. Αρχή οργάνωσης των μυκηναϊκών κέντρων

περ. 1500 π.Χ. Έκρηξη ηφαιστείου Θήρας και νέα καταστροφή ανακτόρων στην Κρήτη

ΟΜΗΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

περ. 1200 π.Χ. Καταστροφή μυκηναϊκών κέντρων

1184(;) Τρωική εκστρατεία

περ.1100 «Κάθοδος Δωριέων»

ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ

776 π.Χ. Καταγραφή πρώτων Ολυμπιακών αγώνων
753 Ίδρυση της Ρώμης
621 Νομοθεσία Δράκοντα στην Αθήνα
594 Νομοθεσία Σόλωνα
561/0 Επιβολή τυραννικού καθεστώτος στην Αθήνα
από Πεισίστρατο
514 Δολοφονία Ιππάρχου από Αρμόδιο και
Αριστογείτονα
510 Έξωση Πεισιστρατιδών
508 Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη στην Αθήνα
499 Έναρξη Ιωνικής επανάστασης
494 Κατάληψη και καταστροφή της Μιλήτου
492 Εκστρατεία του Μαρδόνιου στη Θράκη και τη
Μακεδονία
490 Πρώτη οργανωμένη περσική εκστρατεία. Μάχη
στο Μαραθώνα
481 Πανελλήνιο συνέδριο στην Κόρινθο
480 Εκστρατεία Ξέρξη στην Ελλάδα. Εισβολή
Καρχηδονίων στη Σικελία (Ναυμαχία Αρτεμισίου,
μάχη Θερμοπυλών, ναυμαχία Σαλαμίνας, μάχη
Ιμέρας)
479 Μάχες στις Πλαταιές και στη Μυκάλη

ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

478/7 π.Χ. Ίδρυση της Α' Αθηναϊκής ή Δηλιακής
συμμαχίας
467 Νίκη των Αθηναίων στις εκβολές του
Ευρυμέδοντος ποταμού
454 Μεταφορά συμμαχικού ταμείου από τη Δήλο
στην Ακρόπολη των Αθηνών
450 Πολιορκία Κιτίου. Θάνατος του Κίμωνα
449 Καλλίειος ή Κιμώνειος ειρήνη (;)
447-432 Οικοδόμηση του Παρθενώνα

- 445 Συνθήκη Αθηναίων Σπαρτιατών (Τριακοντούταις Σπονδαί)
- 444/3 Ίδρυση της αποικίας των Θουρίων
- 431 Έναρξη Πελοποννησιακού πολέμου
- 421 Νικίειος ειρήνη
- 415-413 Αθηναϊκή εκστρατεία στη Σικελία
- 404 Παράδοση της Αθήνας στους Σπαρτιάτες
- 395 Δημιουργία αντισπαρτιατικού συνασπισμού από Θήβα, Αθηνά, Κόρινθο και Άργος
- 387/6 Ανταλκίδειος ή Βασίλειος ειρήνη
- 380 Εκφώνηση του «Πανηγυρικού» λόγου του Ισοκράτη
- 377 Ίδρυση της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας
- 371 Μάχη στα Λεύκτρα
- 362 Μάχη στη Μαντινεία
- 344 Επέμβαση του στρατηγού Τιμολέοντα στη Σικελία
- 338 Μάχη στη Χαιρώνεια
- 337 Πανελλήνιο συνέδριο στην Κόρινθο
- 336 Δολοφονία Φιλίππου Β'. Αναγνώριση του Αλεξάνδρου ως αρχηγού των Ελλήνων
- 334 Έναρξη της εκστρατείας του Μ. Αλεξάνδρου κατά των Περσών. Η μάχη στο Γρανικό ποταμό
- 333 Η μάχη στην Ισσό
- 331 Ίδρυση της Αλεξάνδρειας. Μάχη στα Γαυγάμηλα και κατάλυση της περσικής αυτοκρατορίας
- 323 Θάνατος του Μ. Αλεξάνδρου

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

- 322 π.Χ. Λαμιακός πόλεμος
- 321 Συνέδριο στο Τριπαράδεισο και πρώτη κατανομή της εξουσίας

- 305-304 Πολιορκία της Ρόδου από τον Δημήτριο
301 Μάχη στην Ιψό και διαίρεση της αυτοκρατορίας του Μ. Αλεξάνδρου
294 Άνοδος του Δημητρίου στο θρόνο της Μακεδονίας
281 Ήττα και θάνατος του Λυσίμαχου στο Κουροπέδιο
280 Επιδρομή των Γαλατών στην Ελλάδα. Έναρξη της εκστρατείας του Πύρρου στην Ιταλία
277 Απόκρουση των Γαλατών από τον Αντίγονο Γονατά
276 Άνοδος του Αντίγονου Γονατά στο θρόνο της Μακεδονίας
272 Θάνατος του Πύρρου. Κατάληψη του Τάραντα από Ρωμαίους
267-261 Χρεμωνίδειος πόλεμος
244 Άνοδος του Άγιδος στη βασιλεία, έναρξη των μεταρρυθμιστικών του προσπαθειών
222 Μάχη της Σελλασίας. Ήττα του Κλεομένη
202 Ήττα των Καρχηδονίων από τους Ρωμαίους στη Ζάμα
197 Ήττα του Φιλίππου Ε΄ στην τοποθεσία Κυνός Κεφαλαί
196 Διακήρυξη της ανεξαρτησίας των ελληνικών πόλεων από Φλαμινόο
192 Ήττα του Αντιόχου Γ' στις Θερμοπύλες
168 Ήττα του Περσέα στην Πύδνα
148 Οριστική υποταγή Μακεδονίας, Ηπείρου, Θεσσαλίας στους Ρωμαίους
146 Καταστροφή της Κορίνθου και της Καρχηδόνας από τους Ρωμαίους

ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ

133 π.Χ. Εκλογή του Τιβέριου Γράκχου στη Δημαρχία.
Κληροδότηση του βασιλείου της Περγάμου στους
Ρωμαίους
90-88 Συμμαχικός πόλεμος
89 Επέκταση του δικαιώματος του πολίτη στους
κατοίκους της Ιταλίας
87 Καταστροφή του Πειραιά και της Αθήνας από το
Σύλλα
60 Α΄ Τριανδρία
48 Μάχη στα Φάρσαλα, επικράτηση του Καίσαρα
44 Δολοφονία Καίσαρα
43 Β΄ Τριανδρία
42 Μάχη στους Φιλίππους, ήττα των δολοφόνων του
Καίσαρα
31 Ναυμαχία στο Άκτιο, επικράτηση του Οκταβιανού
30 Κατάληψη της Αιγύπτου από τους Ρωμαίους

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

27 π.Χ. Συγκέντρωση των εξουσιών στον Οκταβιανό
Αύγουστο
14 μ.Χ. Θάνατος του Αυγούστου
212 Διάταγμα του Καρακάλλα
267 Καταστροφή της Αθήνας από Ερούλους
284 μ.Χ. Εφαρμογή του συστήματος της Τετραρχίας
από Διοκλητιανό
311 Διάταγμα της Σαρδικής
313 Διάταγμα των Μεδιολάνων
324 Αρχή της μονοκρατορίας του Μ. Κωνσταντίνου
325 Α΄ Οικουμενική σύνοδος στη Νίκαια
330 Ίδρυση της Κωνσταντινούπολης Μεταφορά της
πρωτεύουσας
380 Ο Χριστιανισμός γίνεται επίσημη θρησκεία του
κράτους

- 381 Β' Οικουμενική σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη
- 392 Κατάργηση Ολυμπιακών αγώνων
- 395 Οριστικός χωρισμός της αυτοκρατορίας
- 410 Ληλασία της Ρώμης από τον Αλάριχο
- 425 Ίδρυση του Πανδιδακτηρίου στην Κωνσταντινούπολη
- 431 Γ' Οικουμενική σύνοδος στην Έφεσο
- 438 Έκδοση του Θεοδοσιανού κώδικα
- 450 Καθιέρωση της συμβολικής πράξης της σκέψης του αυτοκράτορα από τον πατριάρχη
- 451 Δ' Οικουμενική σύνοδος στην Χαλκηδόνα.
Ήττα των Ούνων του Αττίλα στα Καταλαυνικά Πεδία
- 455 Καταστροφή της Ρώμης από Βανδάλους
- 476 Τέλος Δυτικού Ρωμαϊκού κράτους
- 482 Έκδοση του «Ενωτικού» διατάγματος
- 493 Ίδρυση Οστρογοθτικού βασιλείου της Ιταλίας
- 527 Άνοδος στο θρόνο του Ιουστινιανού. Έναρξης των πολέμων κατά των Περσών.
- 529 Έκλεισε η νεοπλατωνική σχολή των Αθηνών. Εκδίδεται ο Ιουστινιάνειος κώδικας
- 532 Στάση του Νίκα
- 532-536 Οικοδόμηση του ναού της Αγίας Σοφίας
- 533 Εκδίδονται ο «Πανδέκτης» και οι «Εισηγήσεις»
- 534 Κατάλυση του κράτους των Βανδάλων στη Β. Αφρική
- 535 Έναρξη των αγώνων κατά των Οστρογόθων στην Ιταλία
- 554 Κατάλυση του Οστρογοθικού κράτους. Κατάληψη νοτιοδυτικής περιοχής Ιβηρικής
- 558 Επιδρομή Σλάβων κατά της Κωνσταντινούπολης. Σλαβικές λεηλασίες στον ελλαδικό χώρο
- 562 Τέλος των περσικών πολέμων
- 565 Θάνατος του Ιουστινιανού

Βιβλιογραφία

Η βιβλιογραφία που ακολουθεί περιλαμβάνει αντιπροσωπευτικά έργα, ελληνικά ή ξένα μεταφρασμένα. Χωρίζεται σε δύο μέρη: Α. Γενικά έργα, Β. Ειδικά κατά θεματικές ενότητες.

A. ΓΕΝΙΚΑ ΕΡΓΑ

Άτλας της παγκόσμιας ιστορίας, (επιμ. Δ. Κοσμίδης, μετ. επιστ. ομάδας), εκδ. «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», Αθήνα 1997.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τ. Α-Ζ.

BENGTSON H., Ιστορία της αρχαίας Ελλάδος (μετ. Ανδ. Γαβρίλης). Μέλισσα. Αθήνα 1979.

BOTSFORT G.W., ROBINSON C.A., Αρχαία Ελληνική Ιστορία, τ. 1-2 (μετ. Σωτ. Τσιτσώνης), ΜΙΕΤ, Αθήνα 1977-79.

HONOUR H., FLEMING J., Ιστορία της τέχνης, τ. 1-2 (μετ. Ανδ. Παππάς), Υποδομή, Αθήνα 1991.

ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ Β., ΜΑΡΚΙΑΝΟΣ Σ., Ο αρχαίος κόσμος, τ. 1-2, Γνώση, Αθήνα 1987.

MOSSE CL., SCHNAPP-GOURBEILLON A., Επίτομη ιστορία της αρχαίας Ελλάδας (μετ. Λύντια Στεφάνου), Παπαδήμα, Αθήνα 1996.

Wilcken u., Αρχαία ελληνική ιστορία (μετ. Ιω. Τουλουμάκου), Παπαζήση, Αθήνα 1976.

B. ΕΙΔΙΚΑ ΕΡΓΑ

Ανατολικοί λαοί

Άτλας της Βίβλου (μετ. επιστ. ομάδας), εφημ. «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», Αθήνα 1998.

GARELLI P., Ασσυριολογία (μετ. Νικήτας Αιανέρης), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1995.

GARDINER A., Η Αίγυπτος των Φαραώ (μετ. Δημ. Παυλάκης), Φόρμιγξ, Αθήνα 1996.

ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΑΘ., Αρχαίοι πολιτισμοί Μέσης Ανατολής και Μεσογείου: Μεσοποταμία, Καραβία, Αθήνα 1977.

VERCOUTTER J., Η Αρχαία Αίγυπτος (μετ. Αρ. Παρίση), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.

Ελληνική προϊστορία και Ελληνική ιστορία

CHADWICK J., Ο Μυκηναϊκός κόσμος (μετ. Κ. Πετρόπουλος), Gutenberg, Αθήνα 1997.

ΜΥΛΩΝΑΣ Γ., Πολύχρυσοι Μυκήναι, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1983.

TREUIL R., DARQUE P., POURSAT J.-CL., TOUCHAIS G., Οι πολιτισμοί τον Αιγαίου (μετ. Όλγα Πολυχρονοπούλου, Άννα Φίλιππα-Touchais), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996.

BURY J., MEIGGS R., Η ιστορία της Ελλάδας μέχρι το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου (μετ. επιστ. ομάδας: Ρ. Τατάκη, Κ.Ν. Πετρόπουλος, Α. Παπαδημητρίου-Γραμμένου. Κ. Μπουραζέλης. Αγγ. Ματθαίου), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1978.

ANDREWES A., Η αρχαία ελληνική κοινωνία (μετ. Ανδ. Παναγόπουλος), ΜΙΕΤ, Αθήνα 1983.

ANDREWES A., Η τυρρανία στην αρχαία Ελλάδα (μετ. Μ. Κάσου), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1982.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Μ. κ.ά.. Φίλιππος βασιλεύς Μακεδόνων, εκδ. Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1980.

AUSTIN M.M., VIDAL-NAQUET P., Οικονομία και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα (μετ. Τάσος Κουκουλιός), Δαίδαλος, Αθήνα 1998.

BOARDMAN J., Αρχαία ελληνική τέχνη (μετ. Ανδ. Παππάς), Υποδομή, Αθήνα 1980.

BONNARD A., Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός (μετ. Δ. Θοιβιδόπουλος), τ. 1 -3, Θεμέλιο, Αθήνα 1983-1985.

FLACELIERE R., Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων (μετ. Γερ. Βανδώρος), Παπαδήμα, Αθήνα 1985.

FINLEY M., Ο κόσμος του Οδυσσέα (μετ. Σοφ. Μαρκιανός). Σιδέρης. Αθήνα 1966.

GLOTZ G., Η ελληνική «πόλις» (μετ. Αγνή Σακελλαρίου), ΜΙΕΤ, Αθήνα 1978.

HAMMOND N.G.L., Μ. Αλέξανδρος. Ένας ιδιοφυής (μετ. Πάνος Θεοδωρίδης), Μαλλιάρης-Παιδεία, Αθήνα 1997.

HOPPER R.J., Οι πρώτοι Έλληνες (μετ. Τ. Δαρβέρης), Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1989.

ΚΥΡΤΑΤΑΣ Δ., Δούλοι, δουλεία και δουλοκτητικός τρόπος παραγωγής, Ο Πολίτης, Αθήνα 1987.

ΜΙΚΡΟΠΑΝΝΑΚΗΣ Ε., Παθολογία πολιτευμάτων στην αρχαιότητα, Καρδαμίτσα, 1992.

MOSSE CL., Η αρχαϊκή Ελλάδα (μετ. Στρ. Πασχάλης), ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987.

MOSSE CL., Ο πολίτης στην αρχαία Ελλάδα (μετ. Ιω. Παπακωνσταντίνου), Σαββάλας, Αθήνα 1996.

MOSSE CL., Οι Τύρρανοι στην αρχαία Ελλάδα (μετ. Α. Καλογεροπούλου), Το άστυ, Αθήνα 1989.

ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ Ν., Η θρησκεία στην αρχαία Ελλάδα, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1987.

ΡΑΜΟΥ-ΧΑΨΙΑΔΗ Α., Από τη φυλετική κοινωνία στην πολιτική, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1982.

ΡΑΜΟΥ-ΧΑΨΙΑΔΗ Α., Σωτήρες της Ελλάδος.

Ναυκράτορες, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.

ROMILLY J. DE, Αρχαία ελληνική τραγωδία (μετ. Ε. Διαμιανού-Χαραλαμποπούλου), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1976.

Ελληνιστικοί χρόνοι

CANFORA L., Ελληνισμός. Ερμηνεία της Αλεξανδρινής εποχής (μετ. Σπ. Μαρκέτος), Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992.

ΝΤΟΚΑΣ Α., Ελληνιστικός πολιτισμός, Εστία, Αθήνα Χ.Χ.

Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, Η Ελλάδα και ο Ελληνιστικός κόσμος (μετ. Α. Τσοτσορού-Μύστακα), Νεφέλη, Αθήνα 1996.

ΤΣΙΜΠΟΥΚΙΔΗΣ Δ., Ιστορία του ελληνιστικού κόσμου, Παπαδήμα, Αθήνα 1983.

ΤΣΙΜΠΟΥΚΙΔΗΣ Δ., Ιστορικά. Η αλληλεπίδραση του Ελληνισμού και Ανατολικού πολιτισμού, Φιλιππότη, Αθήνα 1988.

WALBANK F.W., Ο Ελληνιστικός κόσμος (μετ. Τ. Δαρβέρης), Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.

Έλληνες στη Δύση

BOARDMAN J., Οι αρχαίοι Έλληνες στην υπερπόντια εξάπλωση τους (μετ. Ηλ. Ανδρεάδη), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996.

MANFREDI V., Οι Έλληνες της Δύσης (μετ. Βαν. Λάππα), «Νέα Σύνορα» Α. Λιβάνη, Αθήνα 1997.

RIDGWAY D., Οι πρώτοι Έλληνες στη Δύση (μετ. Φοίβος Αρβανίτης), ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992.

Ρωμαϊκή ιστορία

FUSTEL DE COULANGES, Η αρχαία πόλη (μετ. Λίνα Σταματιάδη), Ειρμός, Αθήνα 1991.

ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ Ι., Ρωμαϊκή ιστορία, Χιωτέλλη, Αθήνα 1967.

ROSTOVTZEFF M., Ρωμαϊκή ιστορία (μετ. Β. Κάλφογλου), Παπαζήση, Αθήνα 1984.

Ύστερη αρχαιότητα/Πρωτοβυζαντινή περίοδος

BROWN P., Ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας 150-750 μ.Χ. (μετ. Ε. Σταμπόγλη), Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998.

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Το Βυζαντινό κράτος, Ερμής, Αθήνα 1984.

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Η Βυζαντινή ιστορία από τις πηγές, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996.

Παγκόσμιος Ιστορία Τέχνης, Παλαιοχριστιανικός και Βυζαντινός κόσμος, Φυτράκη, Αθήνα 1967.

RUNCIMAN ST., Βυζαντινός πολιτισμός (μετ. Δεσπ. Δετζώρτζη). Γαλαξίας, Αθήνα 1978.

OSTROGORSKY G., Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τ. Α (μετ. Ι. Παναγόπουλος), Στ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1978.

Ινδία – Κίνα

Άτλας των Αρχαίων πολιτισμών, Κίνα - Νότια Ασία, ένθετα στην εφημ.«Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», Αθήνα 1997.

LOWVE, M., Η καθημερινή ζωή στην πρώιμη

**αυτοκρατορική Κίνα (μετ. Αντ. Σακελλαρίου),
Παπαδήμα, Αθήνα 1990.**

**MALLORY J.P., Οι Ινδοευρωπαίοι (μετ. Ε. Αστεριού),
Δελφίни, Αθήνα 1995.**

**ΩΜΠΟΥΑΓΙΕ Ζ., Η καθημερινή ζωή στην αρχαία Ινδία
(μέχρι τον 8ο αι. μ.Χ.) (μετ. Ε. Αγγέλου), Παπαδήμα,
Αθήνα 1988.**

Ευρετήριο όρων

αναδασμός
ανατολίζουσα φάση/περίοδος
ασβεστοκονίαμα
αστικός
αστική τάξη
αυτόχθων
βασάλτης
γυμνάσιο
δημοσιονομική πολιτική
διαμετακομιστικό εμπόριο
δίπτυχο (υπατικό)
δόγμα
δουλοπαροικία
ειδώλιο/ειδωλοπλαστική
ειλητάριο
ελεύθερο λιμάνι
εταίρος
ευκτήριος οίκος
ζωφόρος
ήλεκτρο
θεοκρατικό καθεστώς
θήρμες
θηρευτικό στάδιο οργάνωσης
θηριομαχίες
θηρσκευτικός συγκρητισμός
Θρίαμβος
θύρσος
θωράκιο
καμέα ή καμέος
κάστα

κρύπτη
κύκλος Σκιπίωνων
κύμβαλο
λάκκα
λαζουρίτης ή λάπτις λάζουλι
λεγεώνα
λήκυθος
μαυσωλείο
μέτοικος
μνα
μνημειακή τέχνη
νυμφαίο
οβελίσκος
οστεομαντία
οψιανός
παλαίστρα
πατριαρχική οικογένεια
πεζέταιρος
πελταστής
περίοικος
πλέθρο
πολυδαίδαλος
πορφύρα
προαστική οργάνωση
προλετάριος
σημιτικοί λαοί/φύλα
σηστέριος
Στάση του Νίκα
στατήρας
σφραγιδογλυφία
τάλαντο
ταυροκαθάψια
τεφροδόχο αγγείο

**φεουδαρχικό σύστημα
φυλετικό κράτος
χαλκού εποχή
veto**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 4ου ΤΟΜΟΥ

2.2 Η οικονομική κρίση.....	5
2.3 Η κοινωνική κρίση.....	5
2.4 Οι βαρβαρικές επιδρομές.....	8
2.5 Η παρακμή του αρχαίου κόσμου.....	9
Ασκήσεις – Δραστηριότητες.....	12

VII. Η ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ (4ος-6ος αι. μ.Χ.).....16

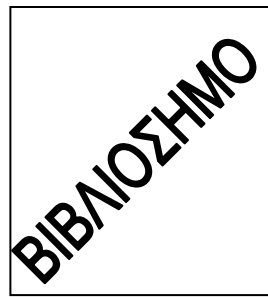
1. Η μετεξέλιξη του Ρωμαϊκού κράτους (4ος-5ος αι. μ.Χ.).....	17
1.1 Ο Διοκλητιανός και η αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας.....	18
1.2 Μ. Κωνσταντίνος: Εκχριστιανισμός και ισχυροποίηση της ρωμαϊκής Ανατολής.....	22
1.3 Οι θρησκευτικές εξελίξεις.....	29
1.4 Ο εξελληνισμός του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους.....	42
1.5 Η μεγάλη μετανάστευση των λαών. Το τέλος του Δυτικού Ρωμαϊκού κράτους.....	47
Ασκήσεις – Δραστηριότητες.....	58
2. Η εποχή του Ιουστινιανού.....	59
2.1 Ανασύσταση της ρωμαϊκής οικουμένης.....	60
2.2 Η ελληνοχριστιανική οικουμένη.....	66
Ασκήσεις – Δραστηριότητες.....	69
3. Τα γράμματα και οι τέχνες.....	70
3.1 Η πνευματική ανάπτυξη.....	71
3.2 Η καλλιτεχνική ανάπτυξη.....	74
Ασκήσεις – Δραστηριότητες.....	88

VIII. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΝΟΤΙΑΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΠΩ .ΝΑΤΟΛΗΣ.....90

1. Η Ινδία.....	91
1.1 Η χώρα.....	92

1.2 Η οικονομία και η κοινωνία.....	93
1.3 Η ιστορία και ο πολιτισμός.....	96
Ασκήσεις – Δραστηριότητες.....	107
2. Η Κίνα.....	108
2.1 Η χώρα και οι κάτοικοι.....	109
2.2 Η ιστορία και ο πολιτισμός.....	111
Ασκήσεις – Δραστηριότητες.....	119
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ.....	121
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	127
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ.....	133

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7, του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α΄).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.